بسم الله الرحمن الرحيم

چکیده مقالات

کنفرانس بین المللی رهیافت معنویت خداسو در مواجهه با کرونا

۲۹ و ۳۰ اردیبهشت ۱۴۰۰

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

پایگاه استنادی علوم جهان اسلام

چکیده مقالات

کنفرانس بین المللی رهیافت معنویت خداسو در مواجهه با کرونا

تهیه و تدوین	دکتر مسعود آذربایجانی و سید محمدامین حسینی
ناشر	پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
ISC	۰۰۲۱۰-۸۰۱۰۱
صفحه‌آرایی	تحریر اندیشه
ویرایش	اسماعیل یارمحمدی

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، نبش میدان علوم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه،
تلفن: ۳۲۱۱۱۱۰۰ــ۰۲۵ (انتشارات ۳۲۱۱۱۳۰۰) نمابر: ۳۲۸۰۳۰۹۰، ص.پ.۳۱۵۱ــ۳۷۱۸۵
تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، کوی اُسکو، پلاک ۴، تلفن: ۶۶۴۰۲۶۰۰
www.rihu.ac.ir info@rihu.ac.ir

فهرست مطالب

مقدمه ۱۳
کمیته علمی کنفرانس بین‌المللی رهیافت معنویت خداسو در مواجهه با کرونا..... ۱۷
موضوعات برگزیده کنفرانس ۲۰

فصل اول: چکیده‌های رسیده به کنفرانس بین المللی رهیافت خداسو در مواجهه با کرونا (پنل روان‌شناسی)

بررسی اثربخشی معنویت درمانی اسلامی بر ارتقا سلامت روانی بازماندگان متوفیان ناشی از کووید ۱۹ ..... ۲۷
مهرناز آزاد یکتا
تأثیر یاد خدا در بهداشت روانی ناشی از بیماری کرونا ۲۸
زهرا آقامیرمحمدعلی/ دکتر مسعود جان‌بزرگی/ سیدمحمدامین حسینی/ مریم رجبیان ده زیره
بحران پاندمی کرونا فرصتی برای رشد ۲۹
خدابخش احمدی
مداخله معنوی در بحران های دوران کرونا: ارائه نظام پاسخگویی به تعارض در توکل براساس مطالعات موردی ۳۱
دکتر محمد مهدی احمدی فراز/ دکتر معصومه اطاقی
بررسی انواع سبک‌های مواجهه روانی بشر با بحران کرونا ۳۳
ملیحه اصغری
راه‌های مادی ومعنوی مقابله با کرونا ۳۴
سارا اصفهانی الاصل/ طاهره‌سادات طباطبایی‌امین
تحلیل آسیب های معنویت برآمده از کرونا و راهکارهای معنوی مواجهه با آنها ۳۵
دکترساسان باوی/ لیلا سیاحی
تدوین الگوی مفهومی و فرآیندی اسناد دینی بیماران مبتلا به کووید ۱۹: یک نظریه داده بنیاد..... ۳۶
علی بیات
عوامل روان شناختی -معنوی موثر در پیش‌گیری و بهبود فرایند درمان کرونا..... ۳۸
علی احمد پناهی
نقش انواع مقابله دینی در تجربه سوگ و سلامت روانی بازماندگان افراد درگذشته در اثر ویروس کرونا (کووید ۱۹)..... ۴۰
سیده محدثه پیشنمازی/ فاطمه شیبک/ محمدتقی تبیک/ روح الله دهقان

مصونیت معنوی، در برابر ویروس‌های طبیعی و معنوی، تنظیم هیجانی و پیامدهای روانشناختی آن در منابع دینی ۴۲
دکتر مسعود جان‌بزرگی
آسیب‌های روحی کرونا بر جوانان و نقش نهادهای مذهبی در برطرف کردن آن..... ۴۴
زهرا جعفری/ مریم جدی/ معصومه نادی/ خدیجه عرب نوکنده
سلامت معنوی در کرونا ۴۶
زهرا حاج حسینی بهرام آبادی/ زهرا خیراللهی
سلامت معنوی درکرونا..... ۴۸
دکتر طاهره حسن زاده خیاط/ زهره عبداللهی
رابطه نگرش به دین اسلام با سابقه مذهبی در دوران کرونا ۴۹
محمدحسن حسینی بیدختی/ محمد رضا سالاری فر/ عبداله رحیمی
نقش تربیت معنوی کودکان، در کاهش رنج وجودی ناشی از همه‌گیری ویروس کرونا در جامعه..... ۵۰
سید حسام حسینی/ امیر حسن سلطانی فلاح
بررسی عوارض ناشی از شیوع ویروس کرونا بر خانواده‌ها و طراحی مقدماتی الگوی معنوی مدیریت خانواده برای اثرات ناشی از بحران کرونا بر سبک زندگی خانواده‌ها..... ۵۲
شیدا خالدی/ زهرا قاسم نژاد/ الهام نوروزپور/ ساجده شیرازی/ مهدیه حیدری زاد
تبیین سبک‌های مقابله‌ای بر اساس تجربه زیسته بیماران مبتلا به کووید-۱۹: تحلیل مضمون ۵۴
سید مهدی خطیب/ مصطفی عرب پور/ علی بیات
سبک‌های مقابله‌ای در کرونا..... ۵۵
اشرف روشنی سالار / دکترساسان باوی
تدوین مدل سازگاری روانی با بیماری کرونا با تأکید بر نقش سبک‌های اسنادی: یک مطالعه کیفی..... ۵۶
محمدرضا سالاری فر / علی بیات
تحلیل آسیب‌های معنویت برآمده از کرونا و راهکارهای معنوی مواجهه با آنها چگونگی تأثیر معنویت در پیشگیری و درمان بیماری کرونا ۵۹
حسین سلطان محمدی/ فاطمه سلطان محمدی
چگونگی تأثیر معنویت در پیشگیری و درمان بیماری کرونا ۶۱
فاطمه سلطان محمدی/ طاهره ماهروزاده
تحلیل روان شناختی رشد پس از ضربه در افراد با تجربه ابتلا به بیماری کووید ۱۹ ..... ۶۲
فرامرز سهرابی
مداخله معنوی در بحران ناشی از کرونا..... ۶۴
ملیکه سیاحی/ دکترساسان باوی

تعیین نقش گرایش‌های معنوی و شیوه‌های مقابله با استرس با نگرش به کرونا در دانش‌آموزان دوره متوسطه شاهین شهر ۶۵
هما شیخ دارانی/ حسینعلی مهرابی
چگونه امید اضطراب مرگ را کاهش می‌دهد: جستاری در منابع اسلامی..... ۶۷
مبین صالحی
الگوی نظری مقابله با استرس براساس مفهوم زهد در منابع اسلامی و طراحی راهبردهای روان‌شناختی آن جهت کاهش استرس بیماران مبتلا به کووید-۱۹ ..... ۶۸
حجت اله صفری/ علی بیات
بررسی رابطه بین سلامت روان و سبک زندگی اسلامی در دوران شیوع کرونا ویروس در میان جوانان شهر مشهد..... ۷۰
زهرا علیزاده بیرجندی/ مبینا امینی/ فاطمه سلیمانی
نقش مؤلفه‌های امید در مقابله با عوارض روانشناختی کووید- ۱۹..... ۷۱
حانیه مازارچی
عوامل معنوی مدیریت اضطراب از منظر قرآن (مدیریت احساسات وهیجانات در شرایط کرونایی) ۷۲
طاهره ماهروزاده/ فاطمه زاهدی
سوگ ابراز نشده در کرونا ۷۳
مهرناز محمدزاده شوئیلی/ دکترساسان باوی/ اشرف روشنی سالار
کرونا و رشد معنوی پس از ضربه ۷۴
مهرناز محمدزاده شوئیلی/ دکترساسان باوی
ارائه یک الگوی پیشنهادی برای درمان افسردگی ناشی از پاندمی کووید۱۹: یک رویکرد خداسو به پژوهش و درمان ۷۵
دکترجمیله محمدی/ دکتر مسعود جان‌بزرگی
بررسی سطح بهزیستی معنوی و رابطه آن با ترس از ابتلا به ویروس کرونا در دوران شیوع بیماری..... ۷۷
طیبه محمودی
تجربیات دانشجویانِ دانشگاهِ فرهنگیان از ویروس کرونا..... ۷۸
محمود محمدی
نیاز سنجی و غربالگری معنوی در مراقبت معنوی بیماران مبتلا به کرونا با تأکید بر معنویت دینی..... ۷۹
سید روح الله موسوی زاده
واکاوی ابعاد مثبت و رشد معنوی پس از ضربه در بیماران مبتلا به کووید ۱۹ : یک مطالعه کیفی..... ۸۰
زینب موسوی الملکی/ رسول روشن چسلی

تأثیر باورداشت‌های معنوی برسوگواری خاموش و ابراز نشده در دوره کرونا درایران..... ۸۲
نفیسه واعظ
آسیب‌های اجتماعی ناشی از کرونا و راهکارهای معنوی مقابله با آنها ۸۴
فاطمه وحیدی
تحلیل جایگاه خود مراقبتی معنوی در کرونا..... ۸۵
حبیب اله یوسفی/ نفیسه یوسفی/ مرضیه عبدالکریمی نطنزی
COVID-19 Pandemic and salutogenic effect of religion/spirituality.....87
Navid Iqbal
RELIGION, SPIRITUALITY, AND POSTTRAUMATIC GROWTH IN ISLAMIC PERSPECTIVE 89
Dr. phil. Zarina Akbar
RELIGIOSITY AND THEORY OF PLANNED BEHAVIOUR DURING THE COVID 19 PANDEMIC 90
Ab Rahman, Z
Advances in Spiritually Integrated Psychotherapy : Understanding and Addressing Spiritual Struggles Presentation to International Webinar 91
Kenneth I. Pargament
First International Virtual Conference on The God-oriented Spirituality Approach in Confronting the Pandemic of COVID-19 CONFRONTING CORONAVIRUS PANDEMIC THROUGH ISLAMIC PRACTICES 92
Rikza Pervez/ Akbar Husain
ALLAH AND QURANIC GUIDANCE FOR GUIDING MUSLIMS DURING COVID-19 94
Professor Akbar Husain (D. Litt.)
Islam and Mental Health : Research and Clinical Applications 95
Harold G. Koenig, M.D

فصل دوم: چکیده های رسیده به کنفرانس بین المللی رهیافت خداسو در مواجهه با کرونا (پنل فلسفه و کلام)

تبیین معنای زندگی در مواجهۀ با شر طبیعی، از دیدگاه معنویت خداسو ۹۹
محسن ابراهیمی

حکمت صدرایی و پاسخ به مسأله ارزش‌داری زندگی در همه‌گیری کووید-۱۹ ..... ۱۰۰
محمد صادق احمدی
زندگی خدا سو از ره آورد دعا..... ۱۰۱
مهدی اخلاصی/ علیرضا مجدآرا
کرونا، بازیافت آرامش و سلامت معنوی در پرتو قرآن ۱۰۲
مرضیه اقبالی/ حجت وحیدی
مبانی کلامی مواجهه معنوی با کرونا..... ۱۰۵
دکتر رضا برنجکار
بازنگاهی به مسأله شر با تأکید بر آرای ابن عربی در چگونگی تصرفات انسان کامل در طبیعت ۱۰۷
محمد جواد پاشایی
تسلّای الاهی در دلِ رنج بشری..... ۱۰۸
نعیمه پورمحمدی
بررسی تحلیل علامه طباطبایی از آموزه قرآنی «عدم مسئولیت خداوند» به‌عنوان رویکردی در رفع پرسش از خداوند در مسأله چرایی ابتلای فراگیر کرونا..... ۱۰۹
محمدهادی توکلی
پارادوکس عدل الهی با ابتلای کودکان به ویروس کرونا ۱۱۱
خدیجه حسین زاده/ طاهره ماهروزاده
الگوی مناسب در پاسخ‌گویی به چالش‌های ناشی از بیماری‌های شر(ویروس کرونا) با تأکید بر تعارض عدالت در گستره معرفتی شیعه..... ۱۱۲
سعیده حمله داری/ دکتر سید روح الله موسوی زاده
تبیین حکمت وجودی مصایب و بلایا در جهان‌بینی اسلامی و تطبیق آن بر شرایط فعلی..... ۱۱۳
محمود خوش خبر
کرونا و پاسخ به رنج دیگری: تکلیف اخلاقی یا مسئولیت فرامکانی ۱۱۴
حامده راستایی
کرونا آوردگاه تضاد و تکامل در زیست معنوی..... ۱۱۵
حجت الاسلام دکتر محمدجواد رودگر
رابطه اوصاف الهی با بلایای فراگیر در کودکان از منظر کلام امامیه (با محوریت بیماری کرونا) ۱۱۷
فاطمه رئوفی تبار
نقد نظریه کیفری بودن اپدمی کرونا با رویکرد تفسیری (دین و جنبه‌های فرهنگی اجتماعی کرونا)..... ۱۱۸
فاطمه زاهدی/حجت الاسلام دکترمحمد باقریان خوزانی

زندگی با مرگ (آزمایشی برای انسان و آزمونی برای اندیشه‌ها) ۱۱۹
محمدتقی سبحانی
تأثیر ایمان به معارف سوره حمد بر سلامت روانی در مواجهه با بیماری کرونا کوئید ۱۹ ..... ۱۲۲
سعید سلیمی
نقش‌آفرینیِ نظریّهٔ خیریّت وجود در نگرش به درد و رنج..... ۱۲۳
دکتر حسینعلی شیدانشید
تأملی در دیدگاه فیلسوفان درباره عدمی بودن شرور و نقش آن در مواجههٔ معنوی خداسو با پدیدهٔ کرونا.... ۱۲۴
علی شیروانی
کرونا، لزوم تبیین صحیح و فرصت بازسازی باورهای دینی عمومی در مواجهه با شر ۱۲۷
احمد رضا عبادی
مبانی هستی شناختی مواجهه معنوی با کرونا ۱۲۸
محمد علی عبداللهی
نقش دعا در سلامت معنوی با تأکید بر دعای هفتم صحیفه سجادیه ۱۳۰
طاهره عبداللهی/ احسان شکوهمند
کرونا، مرگ‌آگاهی و معنای زندگی ۱۳۱
دکتر امیرعباس علی‌زمانی
کرونا و تنهایی : تأملی در تأثیر خداباوری در مواجهه با پاندمی کوید نوزده ۱۳۳
محمد فتحعلی خانی
ظرفیت‌شناسی دعا در رفع و دفع بلایای طبیعی از منظر آیت الله جوادی آملی..... ۱۳۵
مهدی فرداد
سبک‌های مقابله‌ای معنوی در کرونا با تکیه بر قرآن..... ۱۳۶
علی غلامی فیروزجائی
پاندومی کرونابه مثابه تحقق بخش تولد معنوی ۱۳۷
فاطمه مغیثی
درمان کرونا با تمسک به آیات و روایات ۱۳۸
ام‌البنین میرهادی
تزاحم قواعد «دفع الضرر» و «حفظ الشعائر» و رفع آن در شرایط بیماری‌های مسری..... ۱۳۹
سید علی هاشمی
Facing Our Post-Covid Fears 140
Kelly James Clark

فصل سوم: چکیده های رسیده کنفرانس بین المللی رهیافت خداسو در مواجه با کرونا (پنل علوم اجتماعی)

بررسی پیامدهای طبقاتی ویروس کرونا ۱۴۷
فاطمه ابراهیمی

معرفت شناسی دینی در مواجهه با شرایط نو پدید ناشی از بیماری ناشناخته کرونا ۱۴۸
دکتر شهلا باقری

ظرفیت‌های معنویت شیعی برای جلوگیری از تبدیل بحران کرونا به عاملی عرفی‌ساز و استلزامات سیاست‌گذارانهٔ آن ۱۴۹
دکتر حسین بستان

دین، فن آوری و کرونا در جمهوری اسلامی ایران..... ۱۵۱
دکتر حمید پارسانیا

اخلاق فرمان برداری و قانون پذیری در مواجهه با بحران کرونا ۱۵۲
سیدمجتبی جلالی/ هاشم مجتهدی

کرونا و عیار هویت تفردیافته ائتلافی و هویت جمع گرای اسلامی ۱۵۳
حسن خیری

آسیب‌های اجتماعی ناشی از کرونا و راه کارهای معنوی مواجه با آنها ۱۵۵
سعید شریفی/ شریفه محمدی

دینداری انقلابی، محور مواجهه مردم ایران با بحران کرونا..... ۱۵۷
سیدعبدالرسول علم الهدی

محوریت بزرگان دین در زیست معنوی در زمان محدودیت‌های کرونا ۱۵۸
محمود علی احمدی

بحران کرونا از منظر جامعه‌شناسی ادیان..... ۱۶۰
محمدسجاد کافی/ مجید کافی

آسیب‌های اجتماعی ناشی از کرونا و راه‌کارهای معنوی مواجهه با آنها ۱۶۲
ندا کعبه

روایت‌های علم، فلسفه، الاهیات، جامعه‌شناسی..... ۱۶۳
سید محمود نجاتی حسینی (خراسانی)

Pandemic, Politics, and Society : Critical Perspectives on the Covid-19 Crisis Edited by Gerard Delanty, University of Sussex19 September10 August The Political Theology of Covid-19 164
Bryan S. Turner

مقدمه

«وَإِذَا مَسَّ الْإِنسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُنِيبًا إِلَيهِ» (زمر، ۸)

«آنگاه که انسان را رنجی رسد، پروردگار خویش را می‌خواند و به سوی او بازمی‌گردد»

ای نسیم سحر آرامگه یار کجاست　　منزل آن مه عاشق کش عیار کجاست

شب تار است و ره وادی ایمن در پیش　　آتش طور کجا موعد دیدار کجاست

آن کس است اهل بشارت که اشارت داند　　نکته‌ها هست بسی محرم اسرار کجاست

حافظ از باد خزان در چمن دهر مرنج　　فکر معقول بفرما گل بی خار کجاست

ویروس «کووید ۱۹» در اواخر سال ۱۳۹۸ (پایان سال ۲۰۱۹میلادی) در ایران و جهان پدیدار شد و به صورت پاندمیک (عالم‌گیر) تقریباً در همه کشورهای جهان گسترش یافت. در حال حاضر، پس از یک سال و اندی آمار ابتلا به این بیماری در جهان حدود ۱۵۸/۰۰۰/۰۰۰ نفر و مرگ و میر بیش از ۳/۳۰۰/۰۰۰ نفر (در ایران نیز حدود ۲/۷۰۰/۰۰۰ نفر ابتلا و بیش از ۷۵/۰۰۰ نفر مرگ و میر) نشان‌دهنده پر مخاطره بودن این بیماری است. البته افزون بر موضوع بهداشت و سلامت که اصلی‌ترین بعد مبارزه با این ویروس است، تأثیرات اجتماعی، اقتصادی و حتی فرهنگی گسترده‌ای داشته است. مواجهه با کرونا نیز علاوه بر پیشگیری و درمان پزشکی، نیازمند توجه به ابعاد سلامت روانی، سلامت اجتماعی و سلامت معنوی است تا بتواند پیامدهای گسترده کرونا را تا حدی مهار کند.

از سوی دیگر بازگشت به معنویت در اواخر قرن بیستم و اوایل قرن بیست و یکم، امری مشهود و غیرقابل انکار است. جنبش‌های معنوی روزافزون و پژوهش‌های بی‌شمار مرتبط با معنویت شاهدی بر این مدعاست؛ از جمله

مطالعـات میان‌رشـته‌ای معنویـت ماننـد پرسـتاری و معنویـت، روان‌شناسـی و معنویت، جامعه‌شناسی و معنویت، معنویت در سازمان و... . در میان جریان‌های مطالعات معنوی و رویکردهای معنویت‌محور به معنویت خداسـو و همـراه بـا دیـن بیشتر توجه و تأکید شده است. در حوزه سلامت روانـی و سـلامت اجتمـاعی نیـز معنویت خداسو نقش و جایگاه ویژه‌ای دارد.

کنفرانس بین‌المللی «**رهیافت معنویت خداسـو در مواجهـه بـا کرونـا**» در هیأت امنا و شورای پژوهشگاه حـوزه و دانشـگاه بـرای اهتمـام و توجـه بـه همـین ضرورت تصویب گردید و با همکاری دانشگاه‌ها و مراکز علمی دیگـر مقـرر شـد در تـاریخ ۲۹ و ۳۰ اردیبهشـت ۱۴۰۰ بـه صـورت حضـوری و مجـازی بـا رویکـرد بین‌المللی برگزار گردد. پس از تشکیل کمیته علمی همایش و ساماندهی اهداف آن در سه پنل روان‌شناسی، فلسفه و کلام و علوم اجتماعی؛ محورهای زیـر بـرای فراخوان مقاله اعلام گردید:

الف) پنل روان‌شناسی

۱. سلامت معنوی در کرونا؛
۲. مراقبت معنوی در کرونا؛
۳. درمانگری معنوی در کرونا؛
۴. مداخله معنوی در بحران ناشی از کرونا؛
۵. سبک‌های مقابله‌ای در کرونا؛
۶. سوگ ابراز نشده در کرونا؛
۷. کرونا و رشد معنوی پس از ضربه.

ب) پنل فلسفه و کلام

۱. مبانی فلسفی و کلامی مواجهه معنوی با کرونا؛
۲. رهیافت‌های معنوی به کرونا در حکمت اسلامی؛

۳. سنجش مواجهه‌های الهیاتی معاصر با مسئله شر براساس حکمت اسلامی؛

۴. پاسخ‌های الهیاتی به نیازهای معنوی بر آمده از کرونا.

ج) پنل علوم اجتماعی

۱. بررسی میان‌فرهنگی زیست معنوی در مواجهه با کرونا؛

۲. تبیین‌های اجتماعی مواجهه معنوی با کرونا؛

۳. آسیب‌های اجتماعی ناشی از کرونا و راهکارهای معنوی مواجهه با آنها؛

۴. تحلیل آسیب‌های معنویت برآمده از کرونا از منظر جامعه‌شناسی؛

۵. تبیین تغییرات سرمایه فرهنگی- معنوی ناشی از شیوع کرونا.

پس از فراخوان، بیش از ۱۲۰ چکیده مقاله به دبیرخانه کنفرانس رسید که ۹۰ مورد حائز شرایط برای چاپ در مجموعه چکیده‌های مقالات بوده است. آنچه در این دفتر ارائه می‌گردد، مجموعه چکیده‌های مقالات حائز شرایط همایش در سه پنل روان‌شناسی، فلسفه و کلام و علوم اجتماعی است. نویسندگان بخشی از چکیده‌ها (بیش از ۴۰ مورد) که مقاله کامل ارسال کردند و مقالات در مرحله ارزیابی نیز حائز شرایط لازم بوده است، برگزیده و در کنفرانس در روزهای ۲۹ و ۳۰ اردیبهشت به صورت سخنرانی ارائه می‌گردند. مهم‌ترین هدف برگزارکنندگان این همایش استخراج، تبیین و ساماندهی اندیشه‌های ژرف و بدیع برای مواجهه بهتر آحاد مردم در مقابله با ویروس کوید ۱۹ (کرونا) است. به‌ویژه رویکرد بین‌المللی و بینارشته‌ای (روان‌شناسی، علوم اجتماعی و الهیات) این همایش با استفاده از ظرفیت‌های معنویت خداسو می‌تواند در مهار و کاهش آسیب‌های روان‌شناختی، اجتماعی و دینی این ویروس عالم‌گیر مساعدت جدی داشته باشد. البته این ظرفیت علمی محدود به کرونا نمی‌شود و در مقابله باسایر ناملایمات و بیماری‌های حاد و مزمن نیز می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد. امید

است این اهتمام علمی، فرصت مناسبی برای تضارب آرای ارباب معرفت در این حوزه و اقدامات و پویش‌های علمی و معرفتی آینده باشد و زمینه‌های توجه و التجای به حضرت حق به‌عنوان کانون معنویت حقیقی و قدسی محقق گردد، بعونه و کرمه انشاءالله.

«فَأَقِيمُوا الصَّلاَةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ وَ اعْتَصِمُوا بِاللهِ هُوَ مَوْلاَكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَ نِعْمَ النَّصِيرُ» (حج، ۷۸)

«پس نماز را برپا دارید، و زکات را بپردازید و به خدا تمسّک جویید که او مولا و سرپرست شماست!

و چه مولای خوب و چه یاور شایسته‌ای!»

و ما توفیقی الاّ بالله العلی العظیم

کمیته علمی کنفرانس بین‌المللی رهیافت معنویت خداسو در مواجهه با کرونا

اعضای کمیته علمی داخلی (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه)			
ردیف	نام و نام خانوادگی	وابستگی سازمانی	گروه علمی
۱	آیت الله سید محمد غروی راد	رئیس پژوهشکده علوم رفتاری	روان شناسی
۲	دکتر مسعود آذربایجانی	عضو هیات علمی	روان شناسی
۳	دکتر مسعود جان بزرگی	عضو هیات علمی	روان شناسی
۴	دکتر محمدرضا سالاری‌فر	عضو هیات علمی	روان شناسی
۵	دکتر محمد کاویانی	عضو هیات علمی	روان شناسی
۶	دکتر علی شیروانی	عضو هیات علمی	فاسفه و کلام
۷	دکتر محمد فتحعلیخانی	عضو هیات علمی	فلسفه و کلام
۸	دکتر حسینعلی شیدانشید	عضو هیات علمی	فلسفه و کلام
۹	دکتر حسین بستان	عضو هیات علمی	جامعه شناسی
۱۰	دکتر مجید کافی	عضو هیات علمی	جامعه شناسی
۱۱	دکتر محمد داوری	عضو هیات علمی	جامعه شناسی
اعضای کمیته علمی بیرونی (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه)			
ردیف	نانم و نام خانوادگی	وابستگی سازمانی	گروه علمی
۱	دکتر علی فتحی آشتیانی	عضو هیات علمی دانشگاه بقیه الله(عج)	روان شناسی
۲	دکتر فرامرز سهرابی	عضو هیات علمی دانشگاه علامه طباطبایی(ره)	روان شناسی
۳	دکتر رحیم نارویی	عضو هیات علمی موسسه امام خمینی(ره)	روان شناسی
۴	دکتر قاسم کاکایی	عضو هیات علمی دانشگاه شیراز	فاسفه و کلام
۵	دکتر سید احمد غفاری قره باغ	عضو هیات علمی موسسه حکمت و فلسفه	فلسفه و کلام
۶	محمد جعفری	عضو هیات علمی موسسه امام خمینی(ره)	فاسفه و کلام
۷	دکتر حسن بشیر	عضو هیات علمی دانشگاه امام صادق(ع)	جامعه شناسی
۸	دکتر علیرضا شجاعی زند	عضو هیات علمی دانشگاه تربیت مدرس	جامعه شناسی
۹	دکتر حسن خیری	عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی قم	جامعه شناسی
اعضای کمیته علمی خارجی			
ردیف	نام و نام خانوادگی	وابستگی سازمانی	گروه علمی
۱	پروفسور دکتر برایان اس. ترنر	عضو هیات علمی	**فیلسوف و جامعه شناس برجسته بریتانیایی** دانشگاه سیدنی

۲	پرفسور پارگامنت	عضو هیات علمی	**استاد تمام رشته روان شناسی دانشگاه دولتی بلینگ گرین** امریکا
۳	پروفسور دکتر هارولد کوئینگ	عضو هیات علمی	**استاد تمام رشته روان شناسی دانشگاه کارولینای شمالی آمریکا**
۴	پروفسور اکبر حسین	عضو هیات علمی	استاد روان شناسی دانشگاه علیگره هندوستان
۵	پروفسور نوید اقبال	عضو هیات علمی	استاد روان شناسی دانشگاه ملی اسلامی دهلی نو هندوستان
۶	دکتر زیزول عبد رحمان **Dr. Z Ab Rahman**	عضو هیات علمی	مالزی ***National University of Malaysia***
۷	دکتر ریکزا پروِز **Dr. Rikza Pervez**	عضو هیات علمی	هندوستان ***Aligarh Muslim University, Aligarh India***
۸	خانم دکتر زارینا اکبر **Dr. Zarina Akbar**	عضو هیات علمی	اندونزی ***Universitas Negeri Jakarta, Indonesia***
۹	پروفسور کِلی جیمز کلارک ***Kelly James Clark***	عضو هیات علمی	آمریکا ***Grand Valley state University of Michigan & Oxford University***

دبیر پنل ها، کمیته علمی و بین الملل		
آیت الله سید محمد غروی راد	رئیس کمیته کنفرانس	۳۲۱۱۱۳۵۵
دکترمسعود آذربایجانی	دبیر کمیته علمی	۰۲۵۳۲۱۱۱۳۱۸
دکتر حسین بستان	دبیر پنل علوم اجتماعی	۳۲۱۱۱۲۱۱
دکتر علی شیروانی	دبیر پنل فلسفه و کلام	۳۲۱۱۱۲۱۲
دکتر مسعود آذربایجانی	دبیر پنل روان شناسی	۳۲۱۱۱۳۱۸
دکتر مسعود جان بزرگی	دبیر کمیته بین الملل	۳۲۱۱۱۴۰۶
مهدی غلامی	عضو کمیته بین الملل	۰۲۱۱۱۲۳۵
دبیر کمیته اجرایی		
سید محمدامین حسینی	دبیر کمیته اجرایی	۰۲۵۳۲۱۱۱۳۲۹
سید محمد سعید موسوی	عضو کمیته اجرایی	۰۲۱۱۱۲۶۳
محمد سلیمی	عضو کمیته اجرایی	۰۲۱۱۱۲۰۴
مرتضی برزگر	عضو کمیته اجرایی	۰۲۱۱۱۳۵۵
محمد ساجدی	عضو کمیته اجرایی	۳۲۱۱۱۳۰۱

موضوعات برگزیده کنفرانس

موضوع پنل اول: علوم اجتماعی **مکان: اتاق جلسات ۱**

روز نشست: چهار شنبه ۱۴۰۰/۲/۲۹ **آغاز نشست:** ۸:۳۰ صبح **پایان نشست:** ۱۳:۰۰

ردیف	نگارندگان مقاله و سخنران	عنوان مقاله/ موضوع سخنرانی	مدت زمان (دقیقه)	ساعت
۱	تلاوت قرآن و سرود جمهوری اسلامی ایران		۱۰	۸:۳۰-۸:۴۰
۲	خیر مقدم آیت الله غروی رئیس کنفرانس		۵	۸:۴۰-۸:۴۵
۳	خیر مقدم دکتر حکیمیان ریاست پژوهشگاه		۱۵	۸:۴۵-۹:۰۰
۴	گزارش دبیر کمیته علمی کنفرانس		۱۰	۹:۰۰-۹:۱۰
	حجت الاسلام آقای دکتر حسین بستان، حجت الاسلام آقای دکتر حسن خیری و دکتر مجید کافی	هیات رئیسه جلسه	۵	۹:۱۰-۹:۱۵
۵	حجت الاسلام آقای دکتر حسن خیری	کرونا و عیار هویت تفردیافته ائتلافی و هویت جمع گرای اسلامی	۱۵	۹:۱۵-۹:۳۰
	پرسش و پاسخ		۹:۳۰-۹:۳۵	
۶	دکتر مجید کافی	بحران کرونا از منظر جامعه‌شناسی ادیان	۱۵	۹:۳۵-۹:۵۰
	پرسش و پاسخ		۹:۵۰-۹:۵۵	
۷	حجت الاسلام آقای دکتر حسین بستان	ظرفیت‌های معنویت شیعی برای جلوگیری از تبدیل بحران کرونا به عاملی عرفی‌ساز و استلزامات سیاست‌گذارانهٔ آن	۱۵	۹:۵۵-۱۰:۱۵
	پرسش و پاسخ		۱۰:۱۵-۱۰:۲۰	
۸	دکتر سید محمود نجاتی حسینی	مواجهه ماده گرا و معنا گرا با فاجعه کرونا : روایت های علم، فلسفه، الاهیات، جامعه‌شناسی	۱۵	۱۰:۲۰-۱۰:۳۵
	پرسش و پاسخ		۱۰:۳۵-۱۰:۴۰	
۹	دکتر عبدالرسول علم الهدی	دینداری انقلابی، محور مواجهه مردم ایران با بحران کرونا	۱۵	۱۰:۴۰-۱۰:۵۵
	پرسش و پاسخ		۱۰:۵۵-۱۱:۰۰	
۱۰	پروفسور دکتر برایان اس. ترنر (Bryan S. Turner)	الهیات سیاسی بیماری کووید ۱۹: بلا، شانس و نظریه عدل الهی	۱۵	۱۱:۰۰-۱۱:۴۵
	پرسش و پاسخ		۱۱:۴۵-۱۲:۰۰	
۱۱	سرکار خانم دکتر شهلا باقری	معرفت شناسی دینی در مواجهه با شرایط نو پدید ناشی از بیماری ناشناخته کرونا	۱۵	۱۲:۰۰-۱۲:۱۵
	پرسش و پاسخ		۱۲:۱۵-۱۲:۲۰	
۱۲	حجت الاسلام آقای دکتر حمید پارسانیا	دین، فناوری و کرونا در جمهوری اسلامی ایران	۱۵	۱۲:۲۰-۱۲:۳۵
	پرسش و پاسخ		۱۲:۳۵-۱۲:۴۰	

موضوع پنل دوم: فلسفه و کلام **مکان: اتاق جلسات ۱**

روز نشست: چهار شنبه ۱۴۰۰/۲/۲۹ **آغاز نشست:** ۱۵ عصر **پایان نشست:** ۲۱:۴۵

ردیف	نگارندگان مقاله و سخنران	عنوان مقاله/ موضوع سخنرانی	مدت زمان (دقیقه)	ساعت
	حجت الاسلام آقای دکتر علی شیروانی، دکتر محمد فتحعلیخانی و دکتر محمدهادی توکلی	هیات رئیسه جلسه	۵	۱۵:۰۰-۱۵:۰۵
۱	دکتر محمدجواد رودگر	کرونا آوردگاه تضاد و تکامل در زیست معنوی	۱۵	۱۵:۰۵-۱۵:۱۵
	پرسش و پاسخ			۱۵:۱۵-۱۵:۲۵
۲	دکتر محمد هادی توکلی	بررسی تحلیل علامه طباطبایی از آموزه قرآنی «عدم مسئولیت خداوند»	۱۵	۱۵:۲۵-۱۵:۴۰
	پرسش و پاسخ			۱۵:۴۰-۱۵:۵۰
۳	حجت الاسلام و المسلمین محمد تقی سبحانی	زندگی با مرگ(آزمایشی برای انسان و آزمونی برای اندیشه‌ها)	۱۵	۱۵:۵۰-۱۶:۰۵
	پرسش و پاسخ			۱۶:۰۵-۱۶:۱۵
۴	دکتر علی زمانی	کرونا مرگ آگاهی و معنای زندگی	۱۵	۱۶:۱۵-۱۶:۳۰
	پرسش و پاسخ			۱۶:۳۰-۱۶:۴۰
۵	دکتر رضا برنجکار	مبانی کلامی مواجهه معنوی با کرونا	۱۵	۱۶:۴۰-۱۶:۵۵
	پرسش و پاسخ			۱۶:۵۵-۱۷:۰۵
۶	سرکار خانم دکتر نعیمه پور محمدی	در پی «تسلای الاهی» در قرآن کریم	۱۵	۱۷:۰۵-۱۷:۲۰
	پرسش و پاسخ			۱۷:۲۰-۱۷:۳۰
۷	پروفسور کِلی جیمز کلارک *Kelly James Clark*	مواجهه با ترس های پس از کرونا؛ مطالعه ای از منظر ادیان ابراهیمی	۴۵	۱۷:۳۰-۱۸:۱۵
	پرسش و پاسخ			۱۸:۱۵-۱۸:۳۰
۸	دکتر محمد علی عبدالهی	مبانی هستی شناختی مواجهه معنوی با کرونا	۱۵	۱۸:۳۰-۱۸:۴۵
	پرسش و پاسخ			۱۸:۴۵-۱۸:۵۵
۹	دکتر محمد فتحعلیخانی	کرونا و تنهایی تاملی در تأثیر خداباوری در مواجهه با تنهایی	۱۵	۱۸:۵۵-۱۹:۱۰
	پرسش و پاسخ			۱۹:۱۰-۱۹:۲۰
۱۰	حجت الاسلام دکتر علی شیروانی	تأملی در دیدگاه فیلسوفان دربارهٔ عدمی بودنِ شرور و نقش آن در مواجهه معنوی خداسو با کرونا	۱۵	۱۹:۲۰-۱۹:۳۵

	پرسش و پاسخ			۱۹:۳۵- ۱۹:۴۵
۱۱	خانم سعیده حمله داری	الگوی مناسب در پاسخ گویی به چالش های الهیاتی ناشی از بیماری ها و بلایای سهمگین و فراگیر (ویروس کرونا) با تاکید بر تعارض آن با عدالت الهی در گستره معرفت شیعه	۱۵	۱۹:۴۵- ۲۰:۰۰
	پرسش و پاسخ			۲۰:۰۰- ۲۰:۰۵
۱۲	خانم فاطمه زاهدی	نقد نظریه کیفری بودن اپیدمی کرونا با رویکرد تفسیری(دین و جنبه‌های فرهنگی اجتماعی کرونا)	۱۵	۲۰:۰۵- ۲۰:۲۰
	پرسش و پاسخ			۲۰:۲۰- ۲۰:۲۵
۱۳	حجت الاسلام و المسلمین محمدصادق احمدی	حکمت صدرایی و پاسخ به مسأله ارزش‌داری زندگی در همه‌گیری کووید-۱۹	۱۵	۲۰:۴۵- ۲۱:۰۰
	پرسش و پاسخ			۲۱:۰۰- ۲۱:۰۵
۱۴	خانم فاطمه رئوفی تبار	رابطه اوصاف الهی با بلایای فراگیر در کودکان از منظر کلام امامیه (با محوریت بیماری کرونا)	۱۵	۲۱:۰۵- ۲۱:۲۰
	پرسش و پاسخ			۲۱:۲۰- ۲۱:۲۵
۱۵	خانم خدیجه حسین زاده	پارادوکس عدل الهی با ابتلای کودکان به ویروس کرونا	۱۵	۲۱:۲۵- ۲۱:۴۰
	پرسش و پاسخ			۲۱:۴۰- ۲۱:۴۵

موضوع پنل سوم: روان شناسی **مکان: اتاق جلسات ۱**

روز نشست: پنج شنبه ۱۴۰۰/۲/۳۰ **آغاز نشست:** ۸:۳۰ صبح **پایان نشست:** ۲۰:۳۰

ردیف	نگارندگان مقاله و سخنران	عنوان مقاله/ موضوع سخنرانی	مدت زمان (دقیقه)	ساعت
	حجت الاسلام آقای دکتر آذربایجانی، دکتر مسعود جان بزرگی و دکتر فرامرز سهرابی	هیات رئیسه جلسه	۵	۸:۳۰ -۸:۳۵
۱	دکتر فرامرز سهرابی	تحلیل روان شناختی رشد پس از ضربه در افراد با تجربه ابتلا به بیماری کووید ۱۹	۲۰	۸:۳۵ -۸:۵۵
	پرسش و پاسخ			۸:۵۵ -۹:۰۰
۲	دکتر خدابخش احمدی	بحران پاندمی کرونا فرصتی برای رشد	۲۰	۹:۰۰ -۹:۲۰
	پرسش و پاسخ			۹:۲۰ -۹:۲۵
۳	دکتر رسول روشن	واکاوی ابعاد مثبت و رشد معنوی پس از ضربه در بیماران مبتلا به کووید ۱۹ :یک مطالعه کیفی	۲۰	۹:۲۵ -۹:۴۵
	پرسش و پاسخ			۹:۴۵ -۹:۵۰
۴	دکتر اکبر حسین Dr. Akbar Husain	خدا و آموزه‌های قرآنی برای هدایت مسلمانان در مواجهه با کرونا	۳۰	۹:۵۰ -۱۰:۲۰
	پرسش و پاسخ			۱۰:۲۰ -۱۰:۳۰
۵	دکتر نوید اقبال Dr. Naved Iqbal	کرونا و تأثیر سالوتژنیک (سلامت-نگر) دین و معنویت	۳۰	۱۰:۳۰ -۱۱:۰۰
	پرسش و پاسخ			۱۱:۰۰ -۱۱:۱۰
۶	دکتر زیزول عبد رحمان Dr. Z Ab Rahman	دین‌داری و نظریه رفتار برنامه‌ریزی شده در دوران کرونا	۳۰	۱۱:۱۰ -۱۱:۴۰
	پرسش و پاسخ			۱۱:۴۰ -۱۱:۵۰
۷	دکتر ریکزا پروز Dr. Rikza Pervez	مواجهه با بیماری کرونا با استفاده از آموزه‌های اسلامی	۳۰	۱۱:۵۰ -۱۲:۲۰
	پرسش و پاسخ			۱۲:۲۰ -۱۲:۳۰
۸	خانم دکتر زارینا اکبر Dr. Zarina Akbar	معنویت در ارتباط با رویدادهای آسیب‌زا مانند کرونا در روانشناسی	۳۰	۱۲:۳۰ -۱۳:۰۰
	پرسش و پاسخ			۱۳:۰۰ -۱۳:۱۰
	استراحت(نماز، ناهار و بازدید از نمایشگاه کتاب)			
	حجت الاسلام آقای دکتر آذربایجانی، دکتر مسعود جان بزرگی و دکتر فتحی آشتیانی	هیات رئیسه جلسه		۱۵:۰۰
۹	دکتر مسعود جان بزرگی	مداخله معنوی خداسو در مهار مشکلات ناشی از کرونا	۲۰	۱۵:۰۰ -۱۵:۲۰
	پرسش و پاسخ			۱۵:۲۰ -۱۵:۲۵
۱۰	دکتر محمدرضا سالاری فر	رابطه نگرش به دین اسلام با سابقه مذهبی در دوران کرونا	۲۰	۱۵:۲۵ -۱۵:۴۵

	پرسش و پاسخ			۱۵:۴۵- ۱۵:۵۰
۱۱	دکتر مبین صالحی	چگونه امید اضطراب مرگ را کاهش می‌دهد: جستاری در منابع اسلامی	۲۰	۱۵:۵۰- ۱۶:۱۰
	پرسش و پاسخ			۱۶:۱۰- ۱۶:۱۵
۱۲	دکتر محمدتقی تبیک	نقش انواع مقابله دینی در تجربه سوگ و سلامت روانی بازماندگان افراد درگذشته در اثر ویروس کرونا (کووید ۱۹)	۲۰	۱۶:۱۵- ۱۶:۳۵
	پرسش و پاسخ			۱۶:۳۵- ۱۶:۴۰
۱۳	سرکار خانم دکتر نفیسه واعظ	تأثیر باورداشت‌های معنوی برسوگواری خاموش و ابراز نشده در دوره کرونا درایران	۲۰	۱۶:۴۰- ۱۷:۰۰
	پرسش و پاسخ			۱۷:۰۰- ۱۷:۰۵
۱۴	پروفسور هارولد کوئینگ *Harold G. Koenig, M.D.*	اسلام و سلامت روان: دلالت‌های کلینیکال و پژوهشی برای مواجهه با کرونا	۴۵	۱۷:۰۵- ۱۷:۵۰
	پرسش و پاسخ			۱۷:۵۰- ۱۸:۰۵
۱۵	پروفسور کنث آی. پارگامنت *Kenneth I. Pargament*	پیشرفت‌های روان‌درمانگری یکپارچه معنوی: فهم و مواجهه با تنش‌های معنوی و کاربست آن در مواجهه با کرونا	۴۵	۱۸:۰۵- ۱۸:۵۰
	پرسش و پاسخ			۱۸:۵۰- ۱۹:۰۵
۱۶	حجت الاسلام و المسلمین علی بیات	تدوین الگوی سبک‌های اسناد بیماران مبتلا به کووید-۱۹: تحلیل مضمون	۲۰	۱۹:۰۵- ۱۹:۲۵
	پرسش و پاسخ			۱۹:۲۵- ۱۹:۳۰
۱۷	حجت الاسلام و المسلمین علی احمد پناهی	عوامل روان شناختی -معنوی موثر در پیش‌گیری و بهبود فرایند درمان کرونا	۲۰	۱۹:۳۰- ۱۹:۵۰
	پرسش و پاسخ			۱۹:۵۰- ۱۹:۵۵
۱۸	دکتر حبیب اله یوسفی	تحلیل جایگاه خود مراقبتی معنوی در کرونا	۲۰	۱۹:۵۵- ۲۰:۱۵
	پرسش و پاسخ			۲۰:۱۵- ۲۰:۲۰
۱۹	سرکار خانم شیدا خالدی	بررسی عوارض ناشی از شیوع ویروس کرونا بر خانواده‌ها و طراحی مقدماتی الگوی معنوی مدیریت خانواده برای اثرات ناشی از بحران کرونا بر سبک زندگی خانواده‌ها	۱۰	۲۰:۲۰- ۲۰:۳۰
	پرسش و پاسخ			۲۰:۳۰- ۲۰:۳۵

فصل اول

چکیده‌های رسیده به کنفرانس بین المللی رهیافت خداسو در مواجهه با کرونا پنل روان‌شناسی

بررسی اثربخشی معنویت درمانی اسلامی بر ارتقا سلامت روانی بازماندگان متوفیان ناشی از کووید ۱۹

مهرناز آزاد یکتا*

زمینه: مطالعات نشان می‌دهد که درمان‌ها و مداخلات مبتنی بر معنویت نقش مهمی در ایجاد آرامش روانی و ارتقا سلامت روان دارد.

هدف: پژوهش حاضر با هدف بررسی اثربخشی معنویت درمانی اسلامی بر ارتقا سلامت روانی بازماندگان متوفیان ناشی از کرونا انجام شد. جامعه آماری شامل تمام افرادی هستند که یکی از منسوبین درجه یک خود را در اثر بیماری ناشی از کووید ۱۹ از دست داده‌اند.

روش: پژوهش نیمه آزمایشی با پیش تست و پس تست با گروه کنترل می‌باشد. برای انجام پژوهش از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده شد، از این رو براساس مصاحبه تشخیصی و آزمون سلامت روان گلدبرگ. (فرم ۲۸ سوالی) و ملاک‌های ورودی از قبل مشخص شده ۱۷ نفر انتخاب شدند. و در دو گروه آزمایش (۱۰ نفر) و گروه کنترل (۹ نفر) قرار گرفتند. جلسات آموزشی هر هفته یکبار با در نظر گرفتن پروتکل‌های بهداشتی به مدت ۴۵ دقیقه برگزار می‌شد. لازم به ذکر است که شرکت کنندگان پرسشنامه سلامت روان را در سه مرحله خط پایه، پس از اجرای بسته درمانی و در مرحله پی‌گیری تکمیل کردند تحلیل واریانس با اندازه‌گیری مکرر انجام شد.

یافته‌ها: نتایج نشان داد که معنویت درمانی اسلامی در کاهش علایم جسمانی، کنش اجتماعی و اضطراب و بی‌خوابی مؤثر بوده است ($P<.01$)ولی در کاهش نشانه‌های افسردگی تأثیر معناداری نداشته است

نتیجه‌گیری: این پژوهش مؤید آن است که معنویت درمانی اسلامی می‌تواند در ارتقا سلامت روان بازماندگان متوفیان مؤثر باشد.

واژه‌های کلیدی: معنویت درمانی اسلامی، سلامت روانی، کووید ۱۹

* دکتری روان شناسی، m.azadyekta@yahoo.com

تأثیر یاد خدا در بهداشت روانی ناشی از بیماری کرونا

زهرا آقامیرمحمدعلی*

دکتر مسعود جان‌بزرگی**

سیدمحمدامین حسینی***

مریم رجبیان ده زیره****

با وجود شیوع بیماری کرونا در طول یک سال گذشته و درگیر شدن جهان با این بیماری اندیشمندان مختلف در علوم متعدّد و با رویکردها و روش‌های گوناگون اذعان دارند که اسمای الهی و صفات خداوند و تصوّری که از صفات الهی در ذهن ایجاد می‌شود در تحوّل روحی، رشد اخلاقی و بهداشت روانی مؤثر است و اندیشمندان مختلف براساس جایگاه علمی و فکری خویش به آن پرداخته‌اند و این مهم منحصر در اعتراف مباحث روان‌شناسی نیست. **هدف پژوهش** این است که براساس بینش اعتقادی و بر مدار توحید افعالی، خداوند به صورت طولی بر همه افعال و رفتار ما مؤثر است و در همه عوامل و پایه‌ها و عوامل تحوّلات اخلاقی و روانی ما انسان‌ها حضور دارد. **روش پژوهش** تأثیر یاد خدا در بهداشت روانی ناشی از بیماری کرونا بیشتر از آیات و روایات ائمه معصومین (ع) و کتاب‌هایی که در این موضوع نگاشته شده و به صورت تصویفی تحلیلی بیان شده است. **یافته‌های پژوهش** حاضر بر این اساس می‌باشد که آیات قرآن، و به خصوص آیاتی که به صفات خداوند می‌پردازند، خداوند را بزرگ‌ترین عاملی ذکر می‌کند که به طور جدّی بر تحوّلات روانی و مسائل روحی و درونی تأثیرگذار است و می‌تواند با آماده‌سازی مقدمات و زمینه‌های لازم، توفیق عبد را در تحوّلات مهم روحی ـ روانی، نفسانی و اخلاقی فراهم کند.

واژه‌های کلیدی: صفات خدا، بهداشت روانی، قرآن، کرونا

* دانشجوی دکتری دانشگاه آزاد قم، Z.aqamir@gmail.com نویسنده مسئول

** استاد پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، psychjan@gmail.com

*** دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی سیاسی دانشگاه آزاد شهرضا، smhoseini@rihu.ac.ir

**** دانشجوی دکتری تکنولوژی آموزشی دانشگاه علامه، m.rajabiyan1393@gmail.com

بحران پاندمی کرونا فرصتی برای رشد

خدابخش احمدی*

بیماری کرونا ویروس ۲۰۱۹ (COVID-19) نوعی بیماری است که باعث سندرم‌های حاد تنفسی می‌شود. به دلیل افزایش عوارض و مرگ و میر و تهدید به مرگ، شرایط خاص زندگی و قرنطینه اجباری، سلامت روانی افراد همچون شرایط بحران، تحت تأثیر قرار گرفته است. واکنش به این بحران به سبک پردازش عاطفی فرد بستگی دارد. بنابراین توجه به عوامل فرهنگی و اجتماعی ضروری است. بحران به‌عنوان در معرض شرایط تهدید به مرگ یا مرگ واقعی قرار گرفتن فرد، همچون بیماری همه‌گیر COVID-19 تعریف می‌شود، که منجر به آسیب جدی یا تهدید یکپارچگی خود و دیگران می‌شود. به طور معمول واکنش نخست فرد به یک واقعه آسیب‌زا شامل ترس و درماندگی است. یک رویداد آسیب‌زا را نمی‌توان فقط به‌عنوان یک تهدید یا ضرر در نظر گرفت؛ زیرا فرصت‌هایی برای رشد و تغییرات مثبت ایجاد می‌کند که تحت عنوان رشد پس از ضربه (PTG) نامیده می‌شود. بحران پتانسیل رشد را دارد. در درون هر گرفتاری، فرصتی برای رشد وجود دارد. به همین دلیل است که سختی‌ها برای امتحان است. تا معلوم شود که چه کسی از این فرصتها بهره جسته و به تعالی و خلوص رسیده است. نکته مهم و اساسی این است که شرط اول موفقیّت در امور، سعه صدر (صبر) است. صبر در بحران موجب افزایش خودشناسی و خودآگاهی، ترسیم اهداف جدید زندگی، به حرکت درآوردن پتانسیل بالقوه بحران، شروع یک جهت‌گیری جدید در زندگی، خودشکوفایی و رهاسازی توانمندی‌ها می‌شود. صبر می‌تواند افراد را قادر به غلبه بر هر مشکلات زندگی کند. این افراد وقتی با بحران رو به رو می‌شوند آن را فرصتی برای رشد می‌دانند. به طور کلی، بحران صبر جامعه را افزایش می‌دهد. در هنگام بحران، صبر برای غلبه بر مشکلات و کنار آمدن با آنها اجتناب ناپذیر است. مواقع بحرانی،

* استاد مرکز تحقیقات علوم رفتاری دانشگاه علوم پزشکی بقیه‌الله (عج)، تهران، ایران
kh_ahmady@yahoo.com

همچون بیماری همه‌گیری کرونا، فرصتی برای تمرین صبر هم در سطح فردی و هم در سطح جامعه بشری است. در طی بحران‌ها، برخی از افراد به رشد پس از ضربه می‌رسند. اگر افراد در معرض بحران بر رشد تمرکز کنند، می‌توانیم انتظار داشته باشیم افراد بیشتری به رشد دست یابند. در این مطالعه، هدف ما بحث در مورد مفهوم صبر برای تسهیل رشد پس از بحران در زمینه بحران ناشی از همه-گیری ویروس کرونا است. صبر و مراحل آن، که در این مقاله شرح داده شده است، می تواند رشد پس از ضربه را تسهیل و گسترش دهد. در مدل حاضر، صبر شامل پذیرش، مثبت بودن، مسئولیت و تعهد، ایمان، امید و اعتماد و اطمینان است. در اینجا، در مورد مدل صبر برای بحران COVID-19 بحث می‌کنیم.

واژه‌های کلیدی: کرونا، COVID-19، سلامت روان ، صبر ، رشد پس از سانحه

مداخله معنوی در بحران های دوران کرونا: ارائه نظام پاسخگویی به تعارض در توکل براساس مطالعات موردی

دکتر محمد مهدی احمدی فراز*

دکتر معصومه اطاقی**

چکیده

مقدمه: از سال ۲۰۱۹ سازمان جهانی بهداشت ابتلای به ویروس کرونا را به عنوان یک بحران جهانی اعلام نموده است که همچنان ادامه دارد. در بحران‌های زندگی، افراد بیشتر به توکل روی می آورند. توکل در فرهنگ دینی عاملی است که با امیدواری و انگیزه بخشی، مشوق فرد در حماسه سازی و تحرک است. شناخت ناقص از توکل موجب ایجاد تعارض می‌شود. هدف این مطالعه ارائه نظام پاسخ به تعارض در توکل بر اساس مطالعات موردی است.

روش ها: این مطالعه براساس تحقیقات بنیادی تجربی و روش تحقیقی شهید صدر انجام شد. مصاحبه‌های عمیق با دانشجویان، مددجویان و بیماران صعب‌العلاج و خانواده‌های آنان طی یک دهه به انجام رسید. تحلیل محتوای متن تجارب زیسته شرکت کنندگان انجام شد. تعارض توکل در سه سناریو بر اساس مطالعات موردی بررسی شده و نظام پاسخ به تعارض طراحی شد.

یافته ها: نظام پاسخ به تعارض در توکل شامل شناسایی تعارض، شناسایی نگرش های نادرست یا ناقص در مورد توکل، شناسایی پیامدهای تعارض بر باورهای دینی و تغییر نگرش فرد در مورد توکل بود. واگذاری کارها به خدا، بی تأثیری توکل در نتیجه، توکل به عنوان علت تامه و توکل جایگزین وظیفه از نگرش های نادرست یا ناقص در مورد توکل بودند. تغییر این نگرش ها با پاسخ نقضی از طریق سؤال و پاسخ حلی با تبیین درست مفهوم توکل به انجام رسید. توقف به جای تحرک،

* عضو هیئت علمی دانشکده حقوق والهیات ، دانشگاه شهید اشرفی اصفهانی، اصفهان، ایران (نویسنده مسئول)
Dm_ahmadifaraz@yahoo.com

** دانشیار گروه پرستاری، دانشگاه علوم پزشکی ایلام، ایلام، ایران

پسرفت به جای پیشرفت، سقوط به جای صعود و اسناد نادرست به دیـن و دیانـت از پیامدهای تعارض در توکل بودند.

نتیجه گیری: نظام پاسخ به تعارض در توکل نگرش های نادرست یا نـاقص در مـورد توکل ر اشناسایی نموده و با زبانی ساده و حفظ مبانی دینی به تغییر آنهـا در جهـت رفع تعارض و پیامدهای حاصله می پردازد.

واژه‌های کلیدی: بحران، کرونا، توکل، تعارض، مطالعه موردی

بررسی انواع سبک‌های مواجهه روانی بشر با بحران کرونا

ملیحه اصغری*

شیوع پاندمی کوید ۱۹ در یکسال گذشته بشریت را با چالش جدی و ناگهانی رو به رو ساخت، چالشی که اکثریت مردم هرگز تبعات آن و شرایط همراه با آن را متصور نمی‌شدند. بحران شروع شد و انسان‌های زیادی در این نبرد در مقابل دیدگان هم‌نوعان خود مرگ را تجربه نمودند. در این میان نحوه مواجهه افراد با این وضعیت خاص، منجر به ایجاد سبک‌های مواجهه روانی متفاوتی شد که می‌توان در موارد ذیل به بررسی آن پرداخت . ۱- تسلیم و ناامیدی؛ ۲- خرد انگاری و بی اهمیت شماری بحران؛ ۳- تمسک به مکاتب بشری برای نجات از بحران؛ ۴- خدامحوری. این پژوهش بر آن خواهد بود که هریک از این موارد را ضمن تحلیل و بررسی، مورد ارزیابی قرار دهد.

واژه‌های کلیدی: کووید ۱۹، سبک مواجهه روانی، خدامحوری، انسان

* دانشجوی دکتری برنامه درسی دانشگاه شهید بهشتی asgharim80@gmail.com

راه‌های مادی و معنوی مقابله با کرونا

سارا اصفهانی الاصل*

طاهره‌سادات طباطبایی‌امین**

این مقاله راه‌های مقابله را در دو محور مادی و معنوی، مورد بررسی قرار داده است. در مواجهه با بلاها و رنج‌های عمومی که نظام حیات را به مخاطره می‌اندازد، بنا بر حکم عقل باید بحران مدیریت شود. در بخش اول این مقاله به دو راهکار اشاره شده: ۱- شناسایی عامل بیماری توسط متخصصان علوم پزشکی و احصای اقدامات پیشگیرانه؛

۲- مدیریت و مهار بیماری در سطوح ملی، منطقه‌ای و جهانی. در بخش دوم نیز اهتمام به دو ارزش معنوی صبر و دعا مورد توجه قرار گرفته است:

۱- مؤمن با صبوری در مقابل شداید و بلاها، استقامت می‌ورزد، "صبر" موجب پالایش روح انسان می‌شود؛ ۲- مؤمن به هنگام صبر از سلاح "دعا" نیز بهره می‌گیرد و آن را نوعی عبادت می‌پندارد و رفع گرفتاری‌هایش را از پروردگار طلب می‌کند. او با التجا به خداوند، روح ایمانش را زنده نگه می‌دارد.

در علم روانشناسی و پزشکی نیز اثبات شده که تعالی معنوی، تحمل سختی‌ها را برای انسان هموار می‌کند و میزان بیماری‌های جسمی را کاهش می‌دهد. در این مقاله به تأثیر ارزش‌ها و آموزه‌های دینی بر افزایش سطح معنویت توجه ویژه‌ای شده و از آنجاکه ارتقای معنویت موجب بهبود کارکرد سیستم ایمنی بدن است، لذا روحیهٔ خوب باعث افزایش مقاومت بدن در مقابل بیماری کرونا را به ارمغان خواهد آورد.

از سوی دیگر اطاعت از فرمان الهی با رعایت حقوق افراد و حفظ جان آنها، ارتباط تفکیک ناپذیری دارد، از این رو رعایت ملاحظات بهداشتی در شرایط حاد شیوع بیماری کرونا، به‌عنوان یک وظیفه دینی، مورد توجه قرار گرفته است.

واژه‌های کلیدی: بهداشت، کرونا، صبر، دعا، معنویت، قرآن، حدیث.

* دانشجوی علوم قرآن مجید، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، دانشکده علوم قرآنی تهران،
fatemehzahra95.fzsh@gmail.com

** استادیار دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، دانشکده علوم قرآنی تهران،
tabatabaei.amin@gmail.com

تحلیل آسیب های معنویت برآمده از کرونا و راهکارهای معنوی مواجهه با آنها

دکترساسان باوی*

لیلا سیاحی**

زمانی که مسئله‌ای در سطح کلان، اکثریت افراد یک جامعه را به طور مستقیم یا غیر مستقیم تحت تأثیر خود قرارمی‌دهد احتمال بروز رفتارها و نگرش‌هایی که نشان دهنده نگرش عمومی جامعه هستند، بیشتر می‌شود. در این شرایط، محققان می‌توانند با شناسایی و مطالعهٔ نگرش‌ها و رفتارهای جمعی در حوزه‌های مختلف، به نهادهای سیاست‌گذار، پیشنهادهای سیاستی ارائه دهند. همه‌گیر شدن بیماری کرونا، از جمله مواردی است که برساخت اجتماعی آن می‌تواند در راستای سیاست‌گذاری در حوزه‌های مختلف مؤثر باشد. هدف این مطالعه، تحلیل آسیب‌های معنویت اپیدمی کرونا در کشور و سیاست‌های مقابله با آن است. روش تحقیق این مطالعه کیفی است. و به روش کتابخانه و اسنادی به جمع‌آوری مطالعه اقدام شد و داده‌های به دست آمده ابتدا مورد تحلیل قرار گرفته سپس راهکاری جهت فائق آمدن بر این مشکلات بررسی شد. نتایج این پژوهش، ضرورت معنویت و توجه به آن به خصوص در این دوران را نشان داد. از این رو، لزوم استفاده از ظرفیت‌های معنوی در مقابله با همه‌گیری کرونا را نشان می‌دهد.

واژه‌های کلیدی: معنویت، تحلیل آسیب‌ها، کرونا، راهکارهای معنوی.

* نویسنده مسئول: استادیار گروه روان شناسی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران.
sasanbavi@gmail.com

** کارشناسی ارشد روان شناسی تربیتی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران

تدوین الگوی مفهومی و فرآیندی اسناد دینی بیماران مبتلا به کووید ۱۹: یک نظریه داده بنیاد

علی بیات*

زمینه: پژوهش‌ها نشان داده‌اند هنگامی که رویدادی منفی رخ می‌دهد، افراد به دنبال دلیل قابل فهمی برای رخ دادن آن می‌گردند. تبیین‌های علی بویژه زمانی که یک رویداد غیرمعمول، ناخواسته و ناخوشایند همچون کووید ۱۹ رخ دهد، قابل توجه هستند. در چنین شرایطی که وضعیت ناخوشایند، مبهم، بی‌معنا و فرد هیچ کنترلی بر آن ندارد سؤالاتی همچون، چرا من؟، چه چیزی باعث شد مبتلا شوم؟ در ذهن بیمار تکرار می‌شود.

تبیین‌های علی در مورد بیماری و عوامل ایجاد آن که در قالب عبارات و اندیشه‌هایی اظهار می‌شود در روان‌شناسی اجتماعی «اسناد» نام دارد. بیشتر مردم در اکثر شرایط اعم از خوشایند و ناخوشایند پیش از هر چیز نقش‌ها و تأثیرات را به عوامل گوناگون طبیعت‌گرایانه (مثلاً خود، دیگران، رویدادهای طبیعی و محیط، تصادف) اسناد می‌دهند. بر حسب طیف وسیعی از ویژگی‌های شخصی و موقعیتی، در صورتی که تبیین‌های طبیعت‌گرایانه نیاز به معنی، تسلط و احترام را به نحو رضایت بخشی برآورده نکنند، جای خود را به اسنادهای دینی می‌دهند. در طول چندین دهه توسط برخی از محققان اهمیت نظریه اسناد در روانشناسی دین مورد بحث قرار گرفته است. گورساچ اظهار داشت که تحقیق در مورد اسناد جهت اصلی حرکت در روانشناسی دین بود.

هدف: تحقیقات در مورد اسناد دینی را می‌توان در چند گروه شامل: ۱) نظریه‌های اسناد دینی که به مفهوم‌شناسی و شناسایی ابعاد و مولفه‌های اسناد پرداخته‌اند؛ ۲) عوامل زمینه‌ساز، علی و پیش‌بینی کننده اسناد دینی؛ ۲) همیسته‌های یا به عبارت دیگر، متغیرهای مرتبط با آن؛ ۳) و ابزارهای اندازه‌گیری اسناد طبقه‌بندی کرد. هدف از این پژوهش، تدوین الگوی مفهومی و فرآیندی اسناد دینی بیماران مبتلا به کووید ۱۹ است.

* دانشجوی دکتری پژوهشگاه حوزه و دانشگاه Sadra71190@gmail.com

روش: این پژوهش کیفی از نوع نظریه داده بنیاد است. جامعه آن بیماران مبتلا به کووید-۱۹ در دو استان قم و تهران است که با روش هدفمند تعداد ۲۵ نفر از بیماران بستری در بیمارستان‌های قم و تهران انتخاب شدند. روش جمع‌آوری داده‌ها مصاحبه نیمه ساختار یافته و مشاهده بود. هر مصاحبه از ۳۰ تا ۴۰ دقیقه بسته به شرایط بیمار به طول انجامید. همزمان با جمع‌آوری داده‌ها از طریق مصاحبه، تحلیل نیز شروع شد. براساس یکی از اصول نظریه داده بنیاد تحت عنوان «نمونه‌گیری نظری» برای دستیابی به تصویری غنی‌تر از سبک‌های اسناد، عوامل مرتبط و پیامدهای آن، تعداد ۵ بیمار دومرتبه انتخاب و مصاحبه تا رسیدن به اشباع داده‌ها ادامه یافت. تجزیه و تحلیل داده‌ها، مطابق دیدگاه استراوس و کوربین (۱۳۸۷) در نظریه داده بنیاد در سه مرحله کدکذاری باز، محوری و انتخابی انجام شد. روایی این مدل از طریق ضریب شاخص روایی محتوا (CVI) انجام شد.

یافته‌ها: کدهای محوری تا به حال نشان داده است که اسناد دینی در این شرایط دارای دو بعد کلی مثبت و منفی است. به این صورت که برخی بیماری خویش را از سوی خداوند دانسته، با وجود این، ابتلای خویش را امتحان الهی یا بستری برای پاک شدن از خطاهای گذشته می‌دانند که نتایج نشان داد احساس معنا و تسلط در این افراد بیشتر از بیماران داری اسناد دینی منفی است. از سوی دیگر، برخی از بیماران صرفاً گذشته منفی خویش، مجازت و بی‌عدالتی خداوند را مسبب ابتلای خویش دانسته که از پیامدهای این سبک از اسناد ناامیدی و حالت‌های روانی منفی است. (نکته: تحلیل داده و تدوین الگو هنوز کامل نشده است)

نتیجه‌گیری: همان‌گونه که یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد اسناد دینی می‌تواند عملکرد و نتیجه بازتوانی بیمار را پیش‌بینی کرده و علل مثبت و منفی دینی که افراد بیماری خود را به آن اسناد می‌دهند، به پیش‌بینی بهزیستی روانی، اجتماعی و جسمانی آنها کمک می‌کند. بنابراین، اسنادهای دینی، آموزش و اصلاح آنها نقش اساسی در پیامدهای طولانی مدت بیماری داشته و به مشاوران و پزشکان جهت تغییر رفتار یا بهبودی بیماران کمک می‌کند.

واژه‌های کلیدی: فرایند اسنادی، کوید ۱۹، امتحان الهی

عوامل روان شناختی -معنوی موثر در پیش‌گیری و بهبود فرایند درمان کرونا

علی احمد پناهی*

امروزه بیماری اپیدمی خطرناک و نگران کننده‌ای به نام اپیدمی کرونا در جهان گسترده شده است. ناشناخته بودن ابعاد مختلف این بیماری باعث افزایش درهم ریختگی شناختی-هیجانی، کاهش بهزیستی روانی و افزایش تهدید اراک شده گردیده است. آمارهای واقعی و کاذب در مورد تلفات و پیامدهای این بیماری، اضطراب و تنش روان‌شناختی آن را در جوامع مختلف، مضاعف ساخته است. بیماری کرونا از بیمارهای تنفسی و با سرعت انتقال بالا بوده و دارای علایم جسمانی درناک و کاهش دهنده سطح زندگی افراد است. ویروس کرونا باعث تضعیف ایمنی بدن، ایجاد سندروم حاد تنفسی، موجب بیمارهای مختلف عفونی و اختلال در سیستم بویایی، می‌شود. این ویروس دارای علائمی مختلفی بوده که می‌توان به لحاظ شدت و ضعف در یک گستره قرار داد. در راستای پیش‌گیری و بهبود فرایند درمانی این بیماری، می‌توان از دانش پزشکی، بهداشتی، روان شناسی و اسلامی بهره گرفت. پرسش اساسی در پژوهش پیش‌رو این است که مهم‌ترین عوامل روان شناختی- معنوی که می‌تواند در پیشگیری و بهبود فرایند درمانی کرونا نقش داشته باشد، چیست؟ پژوهش حاضر از تحقیقات توصیفی-تحلیلی و اجتهادی بوده و افزون بر معرفی اجمالی بیماری کرونا و علایم آن، به بررسی و تبیین عوامل روان شناختی و معنوی مؤثر در پیش‌گیری، بهبود و تسهیل فرایند درمانی کرونا، پرداخته است. از تتبع و ژرف‌اندیشی در آموزه‌های روان‌شناختی و اسلامی و مطالعات انجام شده می‌توان نتیجه گرفت که عوامل مختلفی می‌تواند در پیش‌گیری، بهبود و تسهیل فرایند درمانی کرونا مؤثر باشد. در شرایط فعلی می‌توان دو راهبرد را در راستای کاهش خطر ویروس کرونا در نظر گرفت. راهبرد نخست انجام فعالیت‌های پیشگیرانه که عبارتند از اقدامات

* عضو هیأت علمی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ahpanahi@rihu.ac.ir

محافظتی (در خانه ماندن و رعایت نکات ایمنی)، رعایت فاصله فیزیکی، پاکسازی محیط زندگی، رعایت بهداشت فردی، متعادل نمودن وزن بدن، متعادل‌سازی قند و چربی خون، انجام ورزش‌های متناسب و سبک، تقویت جنبه‌های معنوی و باورهای معرفتی و... . راهبرد دوم انجام اقداماتی که باعث تسهیل و بهبود فرایند درمانی(در صورت ابتلا به کرونا) می‌شود. این اقدامات عبارتند از برقراری رابطه صمیمانه و همدلانه با بیمار(از طریق تلفن و فضای مجازی و ارتباط چهره به چهره و یا رعایت فاصله فیزیکی)، حمایت اجتماعی و عاطفی از بیمار، التزام بیمار به ارتباط معنوی خداسو، توسل به اهل بیت (علیهم السلام)(قرائت دعای توسل، دعای فرج، قرائت قرآن)، توکل بر قادر متعال، استغفار و طلب بخشش از خداوند، تقویت خوش بینی و امیدواری در خویشتن و اعتماد به وعده‌های خداوند و رضایت به خواست و اراده الهی.

واژه‌های کلیدی: کرونا ویروس، بهزیستی روانی، سیستم ایمنی، معنویت خداسو، عوامل روان شناختی، مراقبت پیشگیرانه، فرایند درمان

نقش انواع مقابله دینی در تجربه سوگ و سلامت روانی بازماندگان افراد درگذشته در اثر ویروس کرونا (کووید ۱۹)

سیده محدثه پیشنمازی*

فاطمه شیبک**

محمدتقی تبیک***

روح الله دهقان****

از اوایل سال ۲۰۲۰ با شیوع جهانی ویروس کرونا، افراد زیادی به این بیماری مبتلا شده‌اند و تعداد قابل توجهی جان خود را از دست داده‌اند. بازماندگان افراد درگذشته، به علت محدودیت‌های شدید ارتباطی (قرنطینه)، از انواع حمایت‌های فردی و اجتماعی برای تسهیل تجربه سوگ محروم بوده که این خود سلامت جسمی و روانشناختی بازماندگان را تهدید می‌کند. در این میان منابع شخصی مقابله‌ای افراد می‌تواند نقش بسزایی داشته باشد. دین یکی از این منابع مقابله است. هدف از این پژوهش بررسی رابطه چند متغیری سبک‌های مختلف مقابله دینی در تجربه سوگ و نیز سلامت روانی بازماندگان افراد درگذشته مبتلا به بیماری کرونا بود. ۲۷۷ نفر از ساکنین شهر مشهد که یکی از بستگان نزدیک خود را به علت ابتلا به کرونا از دست داده بودند و برای بهره‌مندی از خدمات روانشناختی به مراکز بهزیستی مراجعه کردند، در این پژوهش شرکت کردند. روش این پژوهش توصیفی از نوع همبستگی بود. برای سنجش متغیرهای پژوهش از سیاهه آثار سوگ هوگان (هوگان، گرینفیلد و اشمیت، ۲۰۰۱)، مقیاس اضطراب، افسردگی و استرس DASS (لاویبوند، ۱۹۹۵، به نقل از فتحی و داستانی، ۱۳۹۳) و مقیاس مقابله دینی (پارگامنت، ۲۰۰۰) استفاده شده است. نتایج تحلیل یافته‌ها نشان داد، میان تمام متغیرهای پژوهش رابطه معنادار در سطح ((P< 0/01)) وجود دارد

* کارشناسی ارشد روان شناسی اسلامی گرایش مثبت گرا، دانشگاه قرآن و حدیث، قم، ایران

** کارشناسی ارشد روان شناسی عمومی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

*** استادیار گروه روان شناسی، دانشگاه قرآن و حدیث، قم، ایران (نویسنده مسئول)

(mtabik@gmail.com

**** کارشناسی ارشد روان شناسی بالینی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران

و بیشترین ضریب همبستگی بین مقابله منفی دینی و مؤلفه انفصال و طرد تجربه سوگ (۰/۵۶) و کمترین آن بین مقابله مثبت دینی و رفتار وحشتزدگی تجربه سوگ (۰/۱۹-) به دست آمد؛ مقابله مثبت دینی آسیب کمتر در تجربه سوگ و سلامت روانی بیشتر و مقابله منفی دینی آسیب بیشتر در تجربه سوگ و سلامت روانی کمتر را پیش‌بینی کرد.

واژه‌های کلیدی: مقابله دینی، سلامت روانی، تجربه سوگ، ویروس کرونا

مصونیت معنوی، در برابر ویروس‌های طبیعی و معنوی، تنظیم هیجانی و پیامدهای روان‌شناختی آن در منابع دینی

دکتر مسعود جان‌بزرگی*

چکیده

معنویت خداسو براساس فعال‌سازی عقل و بعد معنوی، برای افراد مصونیت معنوی ایجاد می‌کند و این مصونیت به دلیل مراقبت خداسو از فرد تحمل او را در برابر مشکلات بیشتر کرده و ابتکار عمل، سخت‌رویی و آرامش را زمینه‌ساز تصمیم‌گیری‌ها عقلانی وی می‌کند.

این پژوهش با روش تدبر در قرآن و منابع و تحلیل کیفی گزاره‌های وحیانی و مشاهده میدانی و بالینی داده‌های جمع‌آوری شده است. تحلیل گزاره‌های معنوی نشان می‌دهد که انسان از ابعاد مختلف آسیب‌پذیر است. این ابعاد در پژوهش حاضر تحت عنوان چهارسوی معنوی بررسی شده است. و مشخص شد که پس از سازمان‌یافتگی توحیدی، انسان از این چهارسو آسیب‌پذیر است، و مراقبت از این چهارسو می‌تواند فرد را از آسیب‌پذیری ناشی از سختی‌هایی مانند بیماری کووید ۱۹ مصون بدارد. یافته‌ها همچنین نشان می‌دهد که فعال‌سازی بعد معنوی باعث تقویت ایمان مذهبی در فرد می‌شود و ایمان به دلیل مبتنی بودن بر باورهای یقینی، فرد را دچار ثبات هیجانی می‌کند. این چهارسو در قرآن و تحلیل دعای ابوحمزه ثمالی امام سجاد (ع) قابل شناسایی و مراقبت است. تمامی عوامل تأثیرگذار بر این چهارسو با استعانت از خداوند و تقویت نیروهای درونی از این طریق قابلیت مهار دارد و یا اثرپذیری آن قابل کنترل است، چرا که انسان‌ها در شرایط بحرانی اولین عباراتی که به ذهنشان می‌رسد دعاگونه است. این شرایط مصونیت‌ساز از طریق ایجاد یک بازخورد توحیدی(تسبیح) و خود تقویت‌گری خداسو(ذکر، صبر و شکر)، فراهم شده و با خدا بودن معنای سختی را تغییر می‌دهد(تحمید).

* گروه روان‌شناسی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران، psychjan@gmail.com

نتیجه اینکه، در شرایط بحرانی مهم‌ترین عاملی که انسان‌ها به آن روی می‌آورند دعا است. پس می‌توان از طریق آن زمینه کمک به فرد را برای تحمل سختی‌ها و ایجاد آرامش فراهم کرد و زمینه عبور سالم فرد را از بحران‌هایی مانند بحران کووید ۱۹ از طریق دو مکانیزم تسبیح و تحمید ایجاد کرد. اگر انسان‌ها فرهنگ سخن گفتن با خدا را از راه ادعیه معتبر یاد بگیرند، امید در دل آنها تقویت می‌شود و با پناهنده شدن به خداوند مکانیزم‌های مقابله‌ای خود را مؤثرتر می‌کنند.
واژه‌های کلیدی: کووید ۱۹، مداخله معنوی، درمان معنوی خداسو، مراقبت معنوی

آسیب‌های روحی کرونا بر جوانان و نقش نهادهای مذهبی در برطرف کردن آن

زهرا جعفری*

مریم جدی**

معصومه نادی***

خدیجه عرب نوکنده****

پس از همه‌گیری ویروس کرونا، افراد بسیاری با تعطیلی مشاغل یا بیماری عزیزان خود مواجه شدند. به همین دلیل آنها افزون بر اینکه نگران سلامتی و ایمنی خود و اطرافیانشان بودند، با اضطراب از دست دادن شغل و درآمد خود هم رو به رو شدند. ترس و اضطراب و عدم اطمینان طولانی مدت می‌تواند اثرات بد و نامطلوبی روی سلامت ذهن افراد بگذارد. این روزها گزارش‌های متعددی مبنی بر علایم افسردگی و اضطراب و وسواس بسیار در بیشتر افراد جوامع دنیا وجود دارد و متأسفانه باید گفت که با ادامه این وضعیت، نه تنها از این علایم کاسته نمی‌شود، بلکه شاهد افزایش آن هم خواهیم بود. در این مقاله به بررسی شش دیدگاه: زیست‌شناختی، روان پویایی، یادگیری، شناختی، انسان‌گرایی و اصالت وجود و اجتماعی، که در مورد عوامل موثر در آسیب‌های روحی وجود دارد، و به اضطراب و وسواس به‌عنوان یکی از آسیب‌هایی که ویروس کرونا بر روح و روان جوانان، با توجه به ویژگی‌های آسیب‌پذیری که این گروه سنی نسبت به سایر گروه‌های سنی دیگر دارند، پرداخته‌ایم.

از آنجایی که یکی از تأثیرات منفی ویروس کرونا، ایجاد استرس و اضطراب است، این آسیب روحی از یک سو سیستم ایمنی بدن فرد مضطرب را کاهش می‌دهد و خطر ابتلا به ویروس کرونا را افزایش می‌دهد، از سوی دیگر زندگی فردی و

* مدرسه علمیه حضرت معصومه(ع) دماوند، abdolahee@gmail.com

** مدرسه علمیه حضرت معصومه(ع) دماوند،

*** مدرسه علمیه حضرت معصومه(ع) دماوند،

**** مدرسه علمیه حضرت معصومه(ع) دماوند،

اجتماعی او را مختل می‌کند. با توجه به این که هنوز برای این بیماری دارو و واکسن قطعی ساخته نشده، باید مراقب بود تا با شناخت و جلوگیری از ایجاد آسیب‌های جسمی و روحی ناشی از این ویروس، از این دوران به سلامت عبور کنیم.

یکی از نیازهای فطری و طبیعی انسان که با این سرشت متولد می‌شود، مذهب‌گرایی است؛ اگر گرایشات مذهبی در مسیر فطرت هدایت شود، می‌تواند بهترین پناه و عامل رشد و صیانت انسان در برابر ناامیدی‌ها ، کژی‌ها و آلودگی‌ها باشد. که در این میان نهادهای مذهبی ازجمله روحانیت و حوزه‌های علمیه، بسیج، مساجد و... نقش بسیار پررنگی در القای این حس آرامش در افراد جامعه به خصوص در دوران کرونا دارند.

این مقاله به روش کتابخانه‌ای و به صورت توصیفی انجام شده است.

واژه‌های کلیدی: ویروس، کرونا، آسیب روحی، جوانان، نهادهای مذهبی

سلامت معنوی در کرونا

زهرا حاج حسینی بهرام آبادی*

زهرا خیراللهی**

بیماری همه‌گیر کرونا برای سلامتی و زندگی افراد تهدیدی جدی را ایجاد کرده است. این ویروس افزون بر ایجاد مشکلات جسمی، مشکلات روحی و روانی مانند اختلال هراس و اضطراب از مرگ را رقم زده است. این مطالعه با هدف بررسی نقش سلامت معنوی در بیماران مبتلا به ویروس کرونا انجام شد؛ روش پژوهش توصیفی و از نوع همبستگی است. در این مطالعه ضمن مرور منابع اسلامی و مقالات علمی در جهان، براساس شواهد موجود در جامعه مصادیق "سلامت معنوی" در دوره بحران کرونا را توضیح خواهیم داد. اعتقادات مذهبی از عوامل انگیزه دهنده‌ای هستند که بر رفتارهای بهداشتی و سلامت معنوی مردم در بحران بیماری همه‌گیر کرونا تأثیر بسیار مثبتی داشته‌اند. هم یافته‌های علمی دانشمندان و هم اعتقادات مذهبی و دینی دارای یک عقیده بودند و خواستار پیروی از دستورات بهداشتی مانند استفاده از ماسک و الکل، مراقبت‌های لازم در منازل، مشارکت مردم برای پیشگیری از انتقال ویروس و انجام مراقبت‌های معنوی بودند. افراد جامعه نیز برای حفظ سلامت خود و دیگران پیشگیری‌های لازم را اجرا نمودند. این پژوهش نشان دهنده این نکته است که مهم‌ترین مؤلفه‌های ارتقای سلامت معنوی در مردم، صبر و توکل به خدا می‌باشند. نزیک بودن بسیار مرگ به انسان، از مهم‌ترین عوامل ارتقای معنوی انسان و قوت قلب بیماران کرونایی است. زمانی که نزدیکان انسان به بیماری کرونا مبتلا می‌گردد، باید بیش از قبل به دعا روی آورد و از خدا طلب "سلامت و عافیت" کرد. فداکاری در بین درمانگران، افزون بر اثری ماندگار در جان و دل به بالا رفتن جایگاه ایشان در بین مردم انجامید و در آخر جمهوری اسلامی با مجموعه اقدامات درمانگران، اقشار و گروه‌های مختلف مردم در بحران بیماری

* دانشجوی کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور جنوب تهران، رشته علوم و قرآن و حدیث
zahrahajhosseini1399@yahoo.com

** استاد دانشگاه Zkheirolahi@yahoo.com

کرونا می‌تواند الگویی برای پیاده سازی "سلامت معنوی" در جهان باشد. با توجه به رفتارهای سلامت معنوی توصیه می‌شود که بعد معنوی در نظـام خـدمات سـلامت مورد توجه بیشتری قرار گیرد.

واژه‌های کلیدی: سلامت، معنوی، کرونا.

سلامت معنوی درکرونا

دکتر طاهره حسن زاده خیاط*

زهره عبداللهی**

در دین مقدس اسلام از جمله مباحثی که مهم و دارای جایگاه خاصی است مسئله سلامت بدن می‌باشد؛ زیرا انسان دارای دو بعد جسمی و روحی است که سلامت معنوی مربوط به روح می‌باشد و وقتی روح از سلامت برخوردار باشد تأثیرش در جسم اشکار می‌گردد. در این برهه از زمان علی‌رغم پیشرفت‌ها و امکانات پزشکی و... نارضایتی مردم از گرفتاری‌ها و مشکلات باعث شده که افراد بیشتر به سمت معنویت روی آورند و اعتقاد خود را محکم‌تر کنند. همان‌گونه که سلامت معنوی در کیفیت زندگی، با بیماری کرونا و مقابله درست با آن مشاهده می‌شود هدف از این مقاله مروری بر سلامت معنوی در کرونا می‌باشد. بنابر آنچه از بررسی مطالعات مختلف به دست آمده افراوی که از سلامت معنوی بالاتری برخوردارند در بهبود بیماری و روند آن و نیز در کاهش مرگ و میر ناشی از استرس زیاد استقامت می‌ورزند و در زندگی احساس رضایت بیشتری می‌کنند. همان‌گونه که پژوهشگران معنویت و سلات معنوی را در کنار درمان‌های طبی جهت کنترل و روند بهتر بهبودی برای بیماری‌ها به خصوص در حال حاضر در مورد کرونا را پیشنهاد می‌کنند. از راه‌های مقابله با کرونا. تقویت سیستم ایمنی بدن است که به گفته پزشکان و محققان جایگاه مهمی دارد. این مقاله در صدد نقش تأثیرات اعتقادی از جمله یاد خدا و یاد مرگ. و توسل و اعتقاد به قضا و قدرالهی وبه گفته پزشکان مهارت‌های رفتاری مانند ورزش وتغذیه و... تبیین می‌شود تا به کمک این راهکارها و عمل به آن به سلامت معنوی در مقابلکرونا دست یابیم.

قابل ذکر است که روش این مقاله توصیفی وتحلیلی می‌باشد.

واژه‌های کلیدی: سلامت، معنویت، کرونا

** دانش آموخته سطح ۳ تفسیر و مدرس حوزه hasanzadeh@yahoo.com

رابطه نگرش به دین اسلام با سابقه مذهبی در دوران کرونا

محمدحسن حسینی بیدختی*

محمد رضا سالاری فر**

عبداله رحیمی***

متخصصین، از ایجاد سبک زندگی جدید در عصر کرونا سخن می‌گویند. در واقع می‌توان گفت کرونا زیست جهان انسان و بنیادهای معرفتی او را متحول کرده است. یکی از این بنیادهای معرفتی تحول یافته، نگرش به دین است. این تحقیق با استفاده از روش توصیفی و از نوع همبستگی و با هدف بررسی رابطه نگرش به دین اسلام با سابقه مذهبی در دوران کرونا انجام پذیرفت. جامعه آماری این پژوهش، افراد آسیب دیده از کرونا به واسطه فوت یکی از نزدیکان‌شان، افراد مبتلی به بیماری کرونا و افراد در معرض آسیب بودند و از روش نمونه‌گیری در دسترس استفاده شد. جهت سنجش نگرش به دین از پرسش‌نامه محقق ساخته استفاده شد. یافته‌ها حاکی از آن است که نگرش به دین در سه حوزه باورها، احساسات و رفتارها با سابقه مذهبی رابطه مثبت و معنادار دارد. در این بین، رابطه باورها و احساسات، بیشتر از رابطه رفتار بوده است.

واژه‌های کلیدی: نگرش به دین اسلام، سابقه مذهبی، دوران کرونا، باور، احساس، رفتار.

* دانشجوی دکتری رشته روانشناسی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. mhh1779@gmail.com
** عضو هیات علمی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
*** کارشناس ارشد رشته روانشناسی، مربی جامعه المصطفی العالمیه قم. h.r.62464@gmail.com

نقش تربیت معنوی کودکان، در کاهش رنج وجودی ناشی از همه‌گیری ویروس کرونا در جامعه

سید حسام حسینی*

امیر حسن سلطانی فلاح**

امروزه با همه‌گیری ویروس کرونا در جامعه و سیاست‌های دولت در ایجاد محدودیت‌های اجتماعی در سطح کشور از یکسو و درگیری خانواده‌ها با مشکلات ناشی از بیماری و مرگ اطرافیان از دیگر سوی، رنج‌های وجودی بر خانواده‌ها به طور عام و کودکان به‌طور خاص وارد می‌کند. کودکان در زندگی درگیر سؤالات وجودی در مورد مرگ، معنای زندگی، اراده آزاد، خدا، منشأ همه چیزهای جهان و... . که منشأ وجود گرایانه و معنوی دارند هستند که معمولاً این سؤالات توسط نظام‌های آموزشی و بزرگسالان سرکوب می‌شوند و نوعی تربیت قرنطینه‌ای در مواجهه کودکان با این پرسش‌های وجودی اعمال می‌شود؛ اما حتی اگر سعی کنیم کودکان را از سؤالات وجودی محافظت کنیم، کودکان در جامعه امروز و با شرایط پیش آمده در همه‌گیری ویروس کرونا این فرصت را خواهند داشت که با تماشای برنامه‌های تلویزیونی، فیلم‌ها، اینترنت، آموزش‌های مجازی و صحبت‌های اطرافیان با این موارد رو به رو شوند و به طور کلی، کودکان از فرهنگ معاصر ما احساسی از نحوه ارتباط - از لحاظ عاطفی و شناختی - با مسائل وجودی دریافت می‌کنند. لذا، تنها گذاشتن کودکان در این شرایط و آماده نبودن آنها برای کاوش وجودی، و یافتن معنایی برای زندگی راهی برای محافظت از آنها در برابر رنج ناشی از کرونا نیست، بلکه راهی برای فرار از مسئولیت تأمین نیازهای وجودی آنهاست که ممکن است به آنها کمک کند تا با این جنبه اجتناب‌ناپذیر و اساسی از تجربه انسانی رو به رو شوند و توجه به ارزش و ضرورت تربیت معنوی تنها راهکار خروج از این بحران اجتماعی خواهد بود.

* دانشجوی دکتری فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه شاهد تهران. s.hesam_h@yahoo.com

** دانشجوی دکتری فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه شاهد تهران

از این رو در این مقاله سعی داریم نقش تربیت معنوی کودکان در مواجهه با سؤالات وجودی و کاهش رنج و نگرانی آنها در دوران همه‌گیری ویروس کرونا را مورد بررسی و تحلیل قرار داده و راهکارهایی جهت مواجهه منطقی کودکان با این مسئله ارائه نماییم.

واژه‌های کلیدی: کرونا، تربیت معنوی، رنج‌های وجودی، معنای زندگی

بررسی عوارض ناشی از شیوع ویروس کرونا بر خانواده‌ها و طراحی مقدماتی الگوی معنوی مدیریت خانواده برای اثرات ناشی از بحران کرونا بر سبک زندگی خانواده‌ها

شیدا خالدی*

زهرا قاسم نژاد**

الهام نوروزپور***

ساجده شیرازی****

مهدیه حیدری زاد*****

چکیده

پس از شیوع ویروس کرونا مشکلات روانشناختی متعدد و گسترده‌ای در سطح جهان ایجاد گردیده که منجر به شکل‌گیری پروتکل‌های فراوان و به منظور کمک روانشناختی به خانواده‌ها گردیده است. قصد مطالعه حاضر برررسی مشکلات ایجاد شده برای خانواده‌های ساکن تهران در اثر انتشار ویروس کرونا و تنظیم پروتکلی مناسب برای بیشترین مشکلاتی که خانواده‌ها با آن در گیر هستند می‌باشد.

روش: پرسشنامه‌ای ساختار یافته برای بررسی اثرات ناشی از شیوع ویروس کرونا و تغییر سبک زندگی افراد از طریق اینترنت در اختیار خانواده‌ها قرار گرفت که از تعداد ۲۱۰ مورد پرسشنامه تکمیل شده ۱۷۷ پرسشنامه دارای اعتبار بود و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

* دانشگاه شهید بهشتی کارشناسی ارشد مشاوره خانواده
Sheyda.khaledi@gmail.com

** دانشگاه شهید بهشتی کارشناسی ارشد روان شناسی بالینی-خانواده
zahraaa.gh.70@gmail.com

*** دکتری مشاوره و راهنمایی دانشگاه رودهن
E.nowruzpoor@gmail.com

**** کارشناسی ارشد روان شناسی کودکان استثنایی دانشگاه علامه طباطبایی
Sajedehshirazi@gmail.com

***** کارشناس ارشد روانشناسی بالینی دانشگاه علوم و تحقیقات تهران
Heidarizad.mahdieh@gmail.com

نتایج: یافته‌ها نشان داد که بیشترین مشکلاتی که خانواده با آن درگیر بوده‌اند، شامل؛ خسته‌گی و فرسودگی والدین به دلیل ادامه شرایط ناشی از ویروس کرونا، اشکال در تعاملات والدین با فرزندان، آسیب‌دیدن قوانین و قاعده‌های زندگی خانوادگی به واسطه شرایط ناشی از کرونا و همچنین تغییر سبک زندگی به سمت سبک زندگی ناسالم می‌باشد. این یافته‌ها مبنای تهیه پروتکل برای مقابله با عوارض ناشی از شیوع و ماندگاری کرونا بر خانواده و رابطه والدین و فرزندان شد. بدین منظور با تکیه بر مطالعات قبلی و براساس پرتکل درمان چند بعدی معنوی، یک برنامه کوتاه مدت به منظور مدیریت شرایط خانواده در پی انتشار ویروس کرونا تهیه شد.

بحث و نتیجه گیری: بنابراین براساس منابع دینی، یافته‌های علمی و درمان چند بعدی معنوی که در آن از منابع دینی و یافته‌های بالینی برای کمک به خانواده‌ها استفاده شده است، می‌توان نتیجه گرفت که مداخلات معنوی به‌ویژه فعال‌سازی نظام تشخیص‌گر درونی برای مدیریت وقایع خارج از کنترل کارآمد بوده و می‌توان براساس آن برنامه مدیریت خانواده تنظیم نمود.

واژه‌های کلیدی: ویروس کرونا، درمان چند بعدی معنوی/ مذهبی، الگوی معنوی مدیریت خانواده

تبیین سبک‌های مقابله‌ای بر اساس تجربه زیسته بیماران مبتلا به کووید-۱۹: تحلیل مضمون

سید مهدی خطیب*

مصطفی عرب پور**

علی بیات ***

چکیده

پژوهش حاضر، با هدف تبیین سبک‌های مقابله‌ای بر اساس تجربه زیسته بیماران مبتلا به کووید-۱۹ انجام شد. روش این پژوهش، کیفی به شیوه تحلیل مضمون بود. نمونه‌گیری به‌صورت غیراحتمالی و از نوع هدفمند و گردآوری داده‌ها از طریق مصاحبه انجام شد. بدین منظور، از ۳۰ بیمار مبتلا به کووید-۱۹ مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته به مدت ۳۰ تا ۵۰ دقیقه بسته به شرایط بیمار صورت گرفت. تحلیل داده‌ها منجر به ۳۷۸ کد اولیه، ۴۶ مضمون پایه، ۱۱ مضمون سازمان دهنده شامل «سبک تاب‌آورانه»، «سبک پذیرشی»، «سبک خود هدایت‌گر»، «سبک عمل‌گرا»، «سبک نیایشی»، «سبک متوکلانه»، «سبک تسلیمی»، «سبک امیدوارانه»، «سبک حمایت‌طلبی»، «سبک نیک‌اندیشانه» و «سبک کیفراندیشانه» و یک مضمون فراگیر تحت عنوان «سبک‌های مقابله» شد. در پایان، روایی محتوا از طریق وارسی منطقی و مستدل کارشناسان خبره با استفاده از ضریب شاخص روایی محتوا (CVI) انجام و تأیید شد. نتایج نشان داد سبک مقابله با بیماری کرونا، مفهومی پیچیده و پویاست. نتایج این پژوهش می‌تواند به طراحی پرسشنامه‌هایی جهت سنجش سبک مقابله، طراحی مداخلات کنترل بیماری و ارائه برنامه‌های آموزش مقابله با بیماری به‌منظور سازگاری بهتر با بیماری و دستیابی به بهبودی سریع‌تر کمک کند.

واژه‌های کلیدی: سبک‌های مقابله، استرس، تجربه زیسته، تحلیل مضمون، کووید-۱۹

* دانشجوی دکتری روانشناسی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه قم | sadra71190@gmail.com

** کارشناس ارشد روانشناسی، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)

*** دانشجوی دکتری روانشناسی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه قم، پژوهشگر گروه روانشناسی پژوهشکده قرآن و حدیث قم

سبک‌های مقابله‌ای در کرونا

اشرف روشنی سالار *

دکترساسان باوی **

در پایان دسامبر ۲۰۱۹، گسترش یک بیماری عفونی جدید در شهر ووهان چین گزارش شد، که توسط یک کروناویروس جدید ایجاد شده و به طور رسمی از سوی سازمان بهداشت جهانی (WHO) به عنوان کووید-۱۹ نامگذاری گردید. گسترش کووید-۱۹ به دلیل سرعت انتقال آن منحصر به فرد بوده، که باعث ایجاد یک وضیعت اورژانس در بهداشت جهانی طی کمتر از چند ماه در سراسر کشورهای جهان شد. این بیماری نه تنها سبب نگرانی‌های سلامت همگانی می‌گردد بلکه سبب بروز تعدادی از بیماری‌های روانشناختی می‌شود، که شامل اضطراب، ترس، افسردگی، برچسبزنی، رفتارهای اجتنابی، تحریکپذیری، اختلال خواب، و اختلال استرس پس از سانحه می¬باشد. آنچه تعادل روانی و حتی جسمانی در افراد را حفظ می‌کند، مقابله صحیح و منطقی با محرک‌های استرس زاست. در موارد شدید ناتوانی مقابله با استرس، امکان بروز رفتارهای ناهنجار و همچنین مخاطره‌آمیز نیز به طور قابل توجهی فزونی می‌یابد. پژوهش حاضر با هدف بررسی سبک‌های مقابله‌ای در کرونا به روش تحلیلی- توصیفی و بررسی منابع کتابخانه‌ای صورت گرفته است. نتایج این پژوهش نشان دادند که به طور کلی نتایج این تحقیق نشان داد که به کارگیری سبک‌های مقابله‌ای ناکارآمد و اجتنابی می‌تواند سلامت روانی فرد را به خطر بیاندازد به کار گیری سبک مقابله‌ای مسأله مدار و منطقی می‌تواند سلامت روانی فرد کمک کند و به‌کارگیری سبک مقابله‌ای هیجانی می‌تواند موجب افزایش افسردگی، اضطراب و علائم جسمانی شود؛ ولی ناکارآمدی اجتماعی را کاهش دهد.

واژه‌های کلیدی: سبک‌های مقابله‌ای، کرونا ویروس، سبک‌های مقابله‌ای اجتنابی، هیجانی .

* نویسنده مسئول: استادیار گروه روان شناسی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران.
sasanbavi@gmail.com

** کارشناسی ارشد روان شناسی عمومی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران

تدوین مدل سازگاری روانی با بیماری کرونا با تأکید بر نقش سبک‌های اسنادی: یک مطالعه کیفی

محمدرضا سالاری فر *

علی بیات **

زمینه: بررسی موردی پیامدهای روان شناختی بیماری کووید-۱۹ در ایران نشان می‌دهد این بیماری سبب بروز استرس و نگرانی شدید، افسردگی، رفتارهای اجتنابی، تحریک‌پذیری و عدم تحمل، اختلال خواب و اختلال استرس پس از سانحه بوده (شهیاد و محمدی، ۱۳۹۹) که می‌تواند منجر به اختلال در سازگاری با بیماری شود.

سازگاری، توانایی کنارآمدن با شرایط متغیر محیطی و درونی و سازگاری روانی فرآیندهای روان‌شناختی است که در آن فرد با چالش‌های زندگی مقابله کرده یا آنها را در کنترل خود در می‌آورد (طبیعی و دیگران، ۱۳۹۲، ص ۲۳۲). تحقیقات نشان می‌دهد تفاوت‌های فردی در چگونگی تفکر، احساسات، نیازها و ویژگی‌های شخصیتی، واکنش افراد نسبت به موقعیت‌های تنش‌زا را متمایز می‌کند (کارنر و کونراسمیت، ۲۰۱۰؛ واش و واینر، ۲۰۰۱؛ مرادی و بهرامی احسان، ۱۳۹۰؛ آقایوسفی، ۱۳۸۰) و در نتیجه میزان سازگاری افراد با بیماری متفاوت می‌شود. یکی از الگوهای سازگاری با بیماری مزمن، مدل شناختی است که نحوه ارزیابی، ادراک از بیماری و سبک اسنادی از این قسم هستند. تحقیقات نشان می‌دهد، سبک‌های اسناد با سازگاری روان شناختی با بیماری (راش و واینر ،۲۰۰۱، ص ۲۰۵)؛ نقش سبک‌های اسنادی در تأثیرگذاری بر انتخاب‌ها، شناخت‌ها، و رفتار، ازجمله راهبردهای مقابله (اسپاگنبرگ و لیتگن، ۱۹۹۳)؛ اسناد بیماری به خواست خداوند با مقابله قوی‌تر (گروم و دیگران، ۲۰۰۸)؛ سبک اسناد خوش‌بینانه با سازگاری بهتر و سبک اسناد بدبینانه با عدم سازگاری و کنارآمدن با

* هیأت علمی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

** دانشجوی دکتری پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. Sadra71190@gmail.com

مشکل (مولینز و دیگران، ۱۹۹۷؛ کارپنترو دیگران، ۲۰۰۸؛ گوئین و مراگ، ۲۰۱۲؛ دانکلو و دیگران، ۲۰۱۹)؛ و سبک اسناد خوشبینانه با تاب‌آوری (نصرت آبادی، ۲۰۱۴) ارتباط دارد. از سوی دیگر، سبک اسناد بدبینانه با علائم افسردگی (جویسی و دیگران،۲۰۱۲)؛ تاب‌آوری کمتر(تحقیق رستم اوغلی و دیگران، ۱۳۹۴) و اختلال هراس و سازگاری (فرخی و مصطفی پور،۱۳۹۵) مرتبط است. همچنین، افرادی که بیماری خویش را به عوامل غیرقابل کنترل ازجمله وراثت و استرس اسناد می‌دهند، کمتر احتمال دارد که در برنامه توانبخشی شرکت کنند (کوپرو دیگران، ۱۹۹۹)، یا به دنبال ایجاد تغییراتی در سبک زندگی باشند (وینمن و دیگران، ۲۰۰۵)؛ سازگاری روان شناختی کمتری با بیماری خود داشته (واش و واینر، ۲۰۰۵)؛ بازگشت آنها به فعالیت روزمره کندتر (گلاتزو دیگران، ۱۹۹۱)؛ و حالت‌های ناخوشی بیشتری دارند (افلک و دیگران، ۱۹۸۷).

هدف: هدف از این تحقیق، دستیابی به راهبردها و سبک‌های اسنادی (علل درونی، بیرونی؛ قابل کنترل، غیرقابل کنترل، علل کلی یا خاص؛ علل طبیعت‌گرایانه، شخصیتی یا ماورائی؛ علل منفی یا مثبت)، عوامل زمینه‌ساز و علی این راهبردهای و تأثیر آن بر چگونگی سازگاری فرد مبتلا به بیماری خویش است.

روش: در این پژوهش، به منظور تدوین الگوی اسناد بیماران کرونایی و چگونگی تأثیر این ارزیابی بر سازگاری روانی، از روش کیفی داده بنیاد استفاده شد. نمونه‌گیری به روش غیراحتمالی و از نوع هدفمند بود. از میان بیماران مبتلا به کووید۱۹ در بیمارستان‌های قم و تهران ۱۵ نفر انتخاب شد. روش جمع‌آوری داده‌ها مصاحبه نیمه ساختار یافته و مشاهده بود. هر مصاحبه از ۳۰ تا ۴۰ دقیقه بسته به شرایط بیمار به طول انجامید. در گام اول، تلاش شد از طریق همدلی، رابطه درمانی با بیمار برقرار گردد. گام دوم، با پرسش پیرامون مدت زمانی بستری، سن، نشانه‌های بیماری، وضعیت جسمی و روانی بیمار، و چالش‌ها و مشکلات درگیر با بیماری آغاز شد. در گام بعد، گفتگو بر فرآیند شیوه‌های ارزیابی این بیماری متمرکز شد. در این گام، سؤالاتی نظیر «از زمانی که مبتلا به این بیماری

شدید، این سؤال که چرا من؟ به ذهنتان خطور کرد؟»؛ «دیدگاهتان درباره عوامل و عللی که سبب ابتلای شما به این بیماری شد، چیست؟»؛ «چه کسی را مسئول قرار گرفتن خویش در این موقعیت می‌دانید؟ «آیا رفتارها یا باورهای گذشته شما در این بیماری مؤثر بوده است؟»؛ استفاده شد و در صورت نیاز از بیمار خواسته شد با توضیح بیشتر یا بیان نمونه‌ای از آنچه بیان می کند، ما را در دستیابی به تدوین الگو یاری کند. در بخش پایانی از گام دوم، در صورت عدم اشاره به عوامل ماورائی همچون خداوند، شیطان و گناهان گذشته، شانس، بخت و سرنوشت به صورت اجمالی از دیدگاه آزمودنی پیرامون نقش این عوامل در بیماری خویش سؤال شد. در گام سوم، درباره فرآیند سازگاری و مقابله وی با بیماری گفتگو شد. برای نمونه سؤال شد «چه میزان نسبت به این بیماری و پیامدهای آن در زندگی آینده نگران هستید»؛ «آیا در طول ابتلای افکار منفی یا احساس بدبختی، ناامیدی یا حقارت داشتید که باعث عصبانت، اضطراب، و یا افسردگی شما شود؟»؛ «برای اینکه به آرامش برسی و با فشارهای رونی و جسمی این بیماری کنار بیای از چه راه‌کارهایی استفاده کردی؟».

تجزیه و تحلیل داده‌ها، مطابق دیدگاه استراوس و کوربین (۱۳۸۷) در نظریه داده بنیاد در سه مرحله کدکذاری باز، محوری و انتخابی انجام شد. بر این اساس، تعداد ___ کد باز، ___ کد محوری، و ___ کد انتخابی حاصل شد. روایی این مدل از طریق ضریب شاخص روایی محتوا (CVI) انجام شد.

یافته‌ها: در دست اقدام است.

نتیجه‌گیری: یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد، سبک‌های اسنادی اولاً پیش‌بینی کننده شناخت‌ها و رفتارهای معطوف به سمت بهبودی یا حفظ سلامتی بوده و ثانیاً سبک اسناد انگیزه‌ای برای انجام رفتارهای سلامتی پیشگیرانه است.

واژه‌های کلیدی:سبک اسنادی، کرونا، سازگاری

تحلیل آسیب‌های معنویت برآمده از کرونا و راهکارهای معنوی مواجهه با آنها چگونگی تأثیر معنویت در پیشگیری و درمان بیماری کرونا

حسین سلطان محمدی*

فاطمه سلطان محمدی**

معنویت که به معنای اعتقاد داشتن به یک نیروی حاکم برتر و قدسی در زندگی است، در سلامت بسیار حائز اهمیت است و امروزه با توجه به مشکلات روانی ناشی از ویروس کرونا پرداختن به نقش معنویت در سلامت انسان‌ها ضرورت دارد؛ زیرا اعتقادات معنوی، بر ابعاد مختلف زندگی به‌عنوان عامل مهم در ایجاد حس امیدواری و ارتقای سازگاری و تطابق و تقابل با درد و رنج ناشی از بیماری‌ها و رویارویی با بحران‌های وجودی ناشی از بیماری‌های تهدیدکننده حیات تأثیر دارد. هدف پژوهش، بررسی نقش اعتقادات معنوی در ارتقای سلامت روانی، پیشگیری و کاهش اختلالات بیماری کرونا می‌باشد که با روش تحلیل محتوا و مطالعه کتابخانه‌ای (اسنادی) سعی دارد چگونگی تأثیرگذاری معنویت را در پیشگیری و درمان بیماری کرونا بررسی نماید. یافته‌ها حاکی از آن است که:

- اقدامات معنوی باهدف بهبود مهارت‌ها و حمایت اجتماعی می‌توانند احساسات مثبت‌اندیشی و امید به زندگی و تلاش برای بهتر بودن را تقویت کرده، تندرستی را افزایش دهند.
- اقدامات معنوی با افزایش خودآگاهی و ارائه راهکارهای دینی در مقابله با مشکلات احساس افسردگی و اضطراب را کاهش داده و حس آرامش را تقویت و توان مقابله با مشکلات را بالا می‌برد؛

* دکتری فقه و مبانی حقوق، hosinsoltan@yahoo.com

**

- معنویت به‌واسطه تسکین احساسات آکنده از فشار عصبی، احساسات درمانگر در فرد را تقویت کرده و می‌تواند تأثیر مثبتی بر سیستم ایمنی، قلبی - عروقی و عصبی بگذارد؛
- مداخلات معنوی از طریق تغییر نگرش بیماران به زندگی یا بیماری، باعث ارتقای کیفیت در زندگی شده و درنتیجه پذیرش شرایط بیماری راحت‌تر خواهد بود.

واژه‌های کلیدی: معنویت، حس معنوی، سلامت روانی، سلامت جسمی، کرونا.

چگونگی تأثیر معنویت در پیشگیری و درمان بیماری کرونا

فاطمه سلطان محمدی*

طاهره ماهروزاده**

معنویت که به معنای اعتقاد داشتن به یک نیروی حاکم برتر و قدسی در زندگی است، در سلامت بسیار حائز اهمیت است و امروزه باتوجه به مشکلات روانی ناشی ازویروس کرونا پرداختن به نقش معنویت در سلامت انسان‌ها ضرورت دارد؛ زیرا اعتقادات معنوی، برابعاد مختلف زندگی به‌عنوان عامل مهم در ایجاد حس امیدواری و ارتقای سازگاری و تطابق وتقابل با درد و رنج ناشی از بیماری‌ها و رویارویی با بحران‌های وجودی ناشی از بیماری‌های تهدیدکننده حیات تأثیر دارد. هدف پژوهش، بررسی نقش اعتقادات معنوی در ارتقای سلامت روانی، پیشگیری و کاهش اختلالات بیماری کرونا می‌باشد که با روش تحلیل محتوا و مطالعه کتابخانه‌ای (اسنادی) تلاش دارد چگونگی تأثیر گذاری معنویت را درپیشگیری و درمان بیماری کرونا بررسی نماید. یافته‌ها حاکی ازآن است که:

- اقدامات معنوی باهدف بهبود مهارت‌ها و حمایت اجتماعی می‌توانند احساسات مثبت‌اندیشی و امید به زندگی و تلاش برای بهتر بودن را تقویت کرده، تندرستی را افزایش دهند.
- اقدامات معنوی با افزایش خودآگاهی و ارائه راهکارهای دینی در مقابله با مشکلات احساس افسردگی و اضطراب را کاهش داده و حس آرامش را تقویت و توان مقابله با مشکلات را بالا می‌برد.
- معنویت به‌واسطه تسکین احساسات آکنده از فشار عصبی، احساسات درمانگر در فرد را تقویت کرده و می‌تواند تأثیر مثبتی برسیستم ایمنی، قلبی - عروقی وعصبی بگذارد.
- مداخلات معنوی ازطریق تغییرنگرش بیماران به زندگی یابیماری، باعث ارتقای کیفیت درزندگی شده و درنتیجه پذیرش شرایط بیماری آسان‌ترخواهد بود.

واژه‌های کلیدی: معنویت، حس معنوی، سلامت روانی، سلامت جسمی، کرونا.

*

** استادیار، هیأت علمی مجتمع آموزش عالی بنت الهدی جامعه المصطفی العالمیه ، پژوهشگر گروه تفسیر پژوهشگاه مطالعات اسلامی ایمیل: mahrozadeh@gmail.com

تحلیل روان شناختی رشد پس از ضربه در افراد با تجربه ابتلا به بیماری کووید ۱۹

فرامرز سهرابی*

وقایع آسیب زا می‌توانند پیامدهای جسمی و روانی منفی بسیاری مانند اختلال استرس پس از ضربه بدنبال داشته باشند. اگرچه ایده امکان پذیری وقوع تغییراتی مثبت پس از رویدادهای آسیب‌زا فرضیه ای قدیمی است و مفهوم ارزشی که در رنج نهفته است در مذاهب زیادی همچون اسلام، مسیحیت و بودائیسم مورد اشاره قرار گرفته و نیز محور روایت روان شناسی وجودی است، اما مطالعه در این باره سابقه زیادی ندارد. برخی از روان شناسان قرن بیستم نظیر مازلو، فرانکل و یالوم در نوشته‌های خود راه‌هایی را نشان داده‌اند که بحران‌های اساسی زندگی باعث تغییرات شخصی مثبت در افراد شده است که از آن به مفهوم رشد پس از ضربه یاد می شود و آن تغییرات مثبتی است که در نتیجه کشمکش با بحران‌های اساسی زندگی حاصل و به اشکال گوناگون متجلی می‌گردد؛ از جمله افزایش قدردانی از زندگی، افزایش روابط بین فردی پربار، احساس توانمندی فردی، تغییر اولویت‌ها و یک زندگی معنوی و وجودی قوی‌تر (تدسکی، لورنس و کلهون، ۱۹۹۶).

در حال حاضر که نوعی بیماری تهدیدکننده زندگی به نام کووید- ۱۹ تمام جهان را تحت تأثیر قرار داده و از سال ۲۰۲۰، توسط سازمان جهانی بهداشت به عنوان یک پاندمی اعلام شده است، به دلیل مرگ و میر بالای آن و انتقال سریع ویروس، استرس زیادی را برای مبتلایان به آن در سراسر جهان ایجاد کرده است و به همین دلیل افراد مبتلا به آن دچار مشکلات جسمانی و ضربه های روان شناختی می شوند. فراتحلیل مطالعات انجام شده نشانگر این واقعیت علمی است که ممکن است گاهی فرد پس از عبور موفقیت آمیز از این بحران و بهبودی از این بیماری رشد مثبتی را تجربه نماید که در سایر بیماری ها هم دیده می شود. به دلیل شیوع

* استاد روان شناسی بالینی، دانشکده روان شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی
sohrabi@atu.ac.ir

یکباره این بیماری در یکسال اخیر تاکنون مطالعه نظام مندی در زمینه رشد پس از ضربه در بهبودیافتگان بیماری کووید ۱۹ انجام نشده است.

در زمینه رشد پس از ضربه علاوه بر الگوی کلهون و تدسکی (۲۰۰۴) که پنج بعد رشد را که بازماندگان تروماها ممکن است گزارش کنند، الگوهای دیگری هم بررسی شده است که از جمله آنها، الگوی بحران های فردی و رشد شخصی اسکافر و موس (۱۹۹۶) است. آنها یک الگوی مفهومی در خصوص نتایج مثبت پس از بحران های زندگی و انتقال از این بحران ها ارائه کردند.

اگرچه مطالعات اندکی در مورد تأثیرات مثبت روان‌شناختی اپیدمی‌ها وجود دارد و مطالعاتی که تا کنون انجام گرفته اند بیشتر تأثیرات منفی این بیماری برای افرادی که مستقیماً با تهدید روبرو شده اند مانند اختلال استرس پس از ضربه را مورد تأکید قرار داده اند، اما به نظر می رسد تأثیرات مثبت نیز محتمل است (تامیولاکی و کالاتزاکی ، ۲۰۲۰؛ یو و هو، ۲۰۲۱). در همین راستا مطالعه تأثیر مثبت همه‌گیری نشان می‌دهد رشد پس از آسیب بعد از بیماری‌های عفونی نیز امکان بروز دارد (لو ، یانگ ، تسو ، پانگ و وینگ ، ۲۰۰۶). در این مطالعه با بررسی تحلیلی پژوهش های انجام شده در این موضوع امکان ظهور رشد پس از ضربه در بهبود یافتگان بیماری کووید ۱۹ تبیین می شود.

واژه‌های کلیدی: بیماری کووید ۱۹، تغییرات مثبت، رشد پس ازضربه، روان‌شناسی مثبت، معنویت

مداخله معنوی در بحران ناشی از کرونا

ملیکه سیاحی *

دکترساسان باوی **

مشکلات روانشناختی ناشی از شیوع ویروس کرونا، استرس گسترده‌ای را در سطح جهان ایجاد کرد و باعث شکل‌گیری پروتکل‌های متعدد برای کمک روانشناختی به افراد شده است. ساختار تفکر معنوی و وجودی می‌تواند تکیه گاهی امن برای انسان در مقابل شورای بحرانی و استرس‌زا باشد. هدف از این پژوهش، بررسی مداخله معنوی در بحران کرونا می‌باشد. روش این پژوهش مروری، روایتی از کتاب‌ها و مقاله‌های مربوط به مطالعات کیفی و کمی نمایه شده در پایگاه‌های اطلاعاتی استفاده شده است. نتایج به دست آمده از بررسی پژوهش‌های مختلف نشان دادند که ایمان و باورهای معنوی نقش مؤثری در جلوگیری از ابتلا به مشکلات روانی افراد و درمان آن داشته و باعث ارتقای سطح سلامتی و بهزیستی افراد می‌شوند. با شناسایی عمیق تحول معنوی و وجودی این افراد پی برد به اینکه نوع نگاه افراد در بحران همه‌گیری کووید ۱۹، گویای نوعی روند ادراکی به منزله اهرمی برای کنارآمدن، سازگاری و انطباق با شرایط بحران می‌تواند باشد. نتایج این پژوهش گویای آن است که مداخله معنوی می می‌تواند به‌عنوان یک عامل اساسی در تعدیل اثرات اضطراب فراگیر حاصل از بحران کرونا، باید به‌عنوان سنگ بنایی جهت حفظ تندرستی افراد مورد استفاده قرار گیرد.

واژه‌های کلیدی: مداخله معنوی، کرونا، سازگاری، انطباق با بحران.

* نویسنده مسئول: استادیار گروه روان شناسی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران.
sasanbavi@gmail.com

** ۲. کارشناسی ارشد روان شناسی عمومی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران

تعیین نقش گرایش‌های معنوی و شیوه‌های مقابله با استرس با نگرش به کرونا در دانش‌آموزان دوره متوسطه شاهین شهر

هما شیخ دارانی*

حسینعلی مهرابی**

مقدمه و هدف: همه‌گیری ویروس کرونا آنچنان گسترش یافت و بر ابعاد زندگی آدمی بر کره خاکی تأثیر گذاشت که جهان را به دوران پیش و پسا کرونا تقسیم کرد و تأثیرات شگرفی بر ابعاد مختلف زندگی انسان گذاشت به گونه‌ای که بر سلامت روان و نگرش‌های معناگرایانه افراد نسبت به زندگی هم تأثیر گذاشته است. بر این اساس، در این مطالعه به تعیین رابطه بین شیوه‌های مقابله با استرس و گرایش‌های معنوی با نگرش به کرونا در دانش آموزان دوره متوسطه شاهین شهر پرداخته شد.

روش: در این راستا، در قالب یک پژوهش بنیادی میدانی با طرح پژوهشی توصیفی از نوع همبستگی، تعداد ۳۶۵ دانش آموز دختر و پسر دوره متوسطه شاهین شهر با استفاده از روش نمونه‌گیری مبتنی بر گروه‌های مختلف مجازی انتخاب و با استفاده از مقیاس شیوه‌های مقابله با استرس (پارکر و اندلر، ۱۹۸۹)، گرایش‌های معنوی (شریفی و مهرابی، ۱۳۸۷) و مقیاس نگرش به کرونا (علی گل، ۱۳۹۹) مورد ارزیابی قرار گرفتند.

یافته‌ها: نتایج حاصل از ضریب همبستگی پیرسون نشان داد گرایش به سبک مقابله‌ای هیجان مدار و اجتنابی با نگرش منفی‌تر به کرونا همراه است. سبک مقابله‌ای مسأله‌مدار رابطه معناداری با نگرش به کرنا نشان نداد. ضمن اینکه گرایش‌های معنوی بیشتر، با فقدان نگرش منفی به کرونا همراه است کما اینکه باورهای معنوی خود شکوفایی معنوی با دیدگاه کمتر منفی نسبت به کرونا و پیامدهای آن همراه است. نتایج تحلیل رگرسیون گام به گام هم نشان داد سبک

* دکترای روان شناسی- روانشناس آموزش پرورش شاهین شهر و مدرس دانشگاه پیام نور
homa3412@yahoo.com

** دکترای روان شناسی- استادیار گروه روان شناسی دانشگاه اصفهان h.mehrabi@edu.ui.ac.ir

مقابه‌ای هیجان مدار، باورهای معنوی و تجربه معنوی نقش معنادار قابل توجه در تبیین نوع نگرش به کرونا ایفا می‌کنند.

بحث در یافته‌ها: این نتایج نشانگر آن است که معنویت و تقویت باورهای معناگرایانه به همراه نوع شیوه مقابله با استرس غالب، نقش مهمی در ایمن‌سازی نگرش افراد در قبال کرونا دارد، از این رو با تقویت ماهیت بارهای معنوی در نوجوانان، می‌توان به ایجاد دیدگاه مبتنی بر ایمنی در قبال کرونا دست یافت.

واژه‌های کلیدی: نگرش به کرونا، گرایش‌های معنوی، سبک‌های مقابله با استرس.

چگونه امید اضطراب مرگ را کاهش می‌دهد: جستاری در منابع اسلامی

مبین صالحی*

بیماری کرونا ترس و وحشت قابل توجهی را در سطح دنیا ایجاد کرد و از جمله در بسیاری از افراد یاد آن با اضطراب مرگ همراه است. هدف از این پژوهش بررسی چگونگی تأثیر امیدواری بر کاهش اضطراب مرگ در افراد است. به این منظور با استفاده از روش توصیف و تحلیل در گزاره‌های دینی (اجتهاد دانش اسلامی) دو متن قرآن و روایات معصومان(ع) در حوزه علل اضطراب مرگ و راهکارهای امیدبخش آن بررسی شد. همچنین برای تعیین مفهوم امید و مؤلفه‌های آن از مدل امید اسلامی صالحی استفاده شد. براساس یافته‌ها عوامل اضطراب مرگ عبارتند از فنا انگاری مرگ، دلبستگی به دنیا، احساس گناه و غفلت از مرگ. همچنین یازده راهکار امیدبخش کاهش اضطراب مرگ مشخص شد: دل بریدن تدریجی از دنیا، دل بستن به خداوند، باور به زندگی پس از مرگ، صدقه جاریه، توجه به هدفمندی زندگی، عمل شایسته، پرهیزکاری، ترغیب کلامی، آمادگی و پذیرش مرگ، جامع‌اندیشی درباره مرگ، تفسیر خوشبینانه از مرگ. با توجه به یافته‌ها پیشنهاد می‌شود برای کاهش اضطراب بیماران مبتلا به کرونا راهکارهای امیدبخش کاهشنده اضطراب مرگ آموزش داده شود و در این زمینه پژوهش‌های آزمایشی انجام شود.

واژه‌های کلیدی: اضطراب مرگ، امید، بیماری کرونا، کووید ۱۹، دینداری

* هیأت علمی مؤسسه آموزش عالی طلوع مهر قم mobinsalehi@yahoo.com

الگوی نظری مقابله با استرس براساس مفهوم زهد در منابع اسلامی و طراحی راهبردهای روان‌شناخی آن جهت کاهش استرس بیماران مبتلا به کووید-۱۹

حجت اله صفری *

علی بیات **

زمینه: استرس و نگرانی یکی از نخستین تنش‌های روانی است که بیماران مبتلا به کووید-۱۹ با آن رو به رو می‌شوند. استرس می‌تواند معطوف به «محیط»، «پاسخ»، و «تعامل میان فرد و محیط» باشد. مطابق دیدگاه دوم، استرس تنها یک محرک نیست، بلکه تمرکز آن بر واکنشی است که افراد به عوامل استرس‌زا نشان می‌دهند. به عبارت دیگر، هر فردی در برخورد با رنج و گرفتاری به یک برآورد دست می‌زند تا به این پرسش پاسخ دهد که آیا موقعیت حاضر، واقعاً تنیدگی‌آور است؟ یکی از واکنش‌های شناختی به بیماری کرونا «بزرگ شمردن این بیماری» و در نتیجه افسردگی، رفتارهای اجتنابی، تحریک‌پذیری و عدم تحمل، اختلال خواب و اختلال استرس پس از سانحه است. یکی از ارزیابی‌های شناختی که در آموزه‌های دینی هنگام مواجه گرفتاری به چشم می‌خورد، آسان شمردن و در مقابل آن بزرگ شماری رنج است. یکی از راهبردهای مقابله دینی که عامل کوچک شمردن و در نتیجه آسان شدن مصیبت‌ها می‌گردد، زهد است (کلینی، ۱۴۰۷، ج۲، ص ۵۰؛ مفید، ۱۴۱۳، ص ۲۷۷).

هدف: مسئله روانشناختی این روایات که از طریق معکوس‌سازی وضعیت مطلوب (هانت) به‌دست آمد، «بزرگ شماری مشکلات» است. برای یافتن سبب این مشکل، باید عامل وضعیت مطلوب، معکوس گردد. بر این اساس، مقابل «زهد» که عامل وضعیت مطلوب است، نشان‌دهنده عامل بزرگ‌شماری مصیبت‌ها است. در متون دینی در مقابل زهد، واژه رغبت قرار می‌گیرد؛ بنابراین می‌توان گفت عامل

*

** دانشجوی دکتری روان شناسی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه Sadra71190@gmail.com

بزرگ‌شماری مشکلات، رغبت به دنیا است. در نتیجه، در روان انسان نوعی نظام «رغبت - زهد» وجود دارد (مرتبط با یافته سبب شناسی)؛ ثانیاً این نظام وقتی رغبت به چیزی پیدا کند، فقدان آن را بزرگ شمرده، و در مقابل وقتی به چیزی بی‌رغبت باشد فقدان آن را کوچک می‌شمارد. بر این اساس، نخستین هدف پژوهش حاضر تبیین رابطه میان دو مولفه «زهد» و «هانت» است به عبارت دیگر، چرا و چگونه زهد باعث آسان شدن مصیبت‌ها می‌گردد؟ دومین هدف این پژوهش طراحی راهبردهای روانشناختی متناسب با مؤلفه‌های به دست آمده از رابطه میان «زهد» و «هانت» برای آسان شدن رنج حاصل از بیماری کووید-۱۹ است. (در صورت فرصت و امکان اثربخشی این راهبردها در کاهش نشانگان استرس بیماران کرونایی نیز انجام خواهد شد)

روش: این تحقیق با روش توصیفی-تحلیلی در ۴ مرحله، انجام شد. ابتدا، با استفاده از روش طباطبایی(۱۳۹۰) خانواده حدیث تشکیل و در مرحله بعد به اطمینان از صدور و تعیین اعتبار احادیث پرداخته شد. پس از آن مفردات متن براساس روش اجتهادی بررسی گردید. در این مرحله، در دو سطح لغت‌شناسی و اصطلاح‌شناسی مفاهیم زهد و رغبت در کتب لغت، آیات قرآن و منابع روایی بررسی و تحلیل شد. در مرحله سوم، برای یافتن ابعاد روان‌شناختی آن، از روش فهم روان-شناختی متون دینی پسندیده (۱۳۹۶، ۶۷) و در پایان برای چرایی و چگونگی رابطه بین زهد و آسان‌شدن رنج‌ها از روش تبیین گزاره‌های دینی پسندیده (۱۳۸۶، ۳۴) استفاده شد. پس آز راهبردهای روان‌شناختی به منظور کوچک شمردن سختی‌ها براساس مؤلفه‌های میان «زهد» و «هانت» طراحی شد.

واژه‌های کلیدی: زهد، مقابله دینی، کووید ۱۹، راهبرد

بررسی رابطه بین سلامت روان و سبک زندگی اسلامی در دوران شیوع کرونا ویروس در میان جوانان شهر مشهد

زهرا علیزاده بیرجندی*

مبینا امینی**

فاطمه سلیمانی***

هدف: با توجه به شیوع ویروس کرونا در جامعه و پیامد های ناشی از آن بر سلامت روان افراد هدف از پژوهش حاضر بررسی رابطه بین سلامت روان و سبک زندگی اسلامی بود.

روش: تحقیق حاضر از نوع روش توصیفی - همبستگی است و به منظور دستیابی به اهداف پژوهش از میان جوانان شهر مشهد ۱۰۰ نفر به‌عنوان نمونه به صورت در دسترس انتخاب شدند و از طریق الکترونیکی و مجازی به تکمیل پرسشنامه پرداختند.

برای جمعآوری داده‌ها از پرسشنامه‌های سبک زندگی اسلامی، سلامت عمومی (GHQ-28) استفاده شده است.

یافته‌ها: نتایج حاصل از تحلیل داده‌ها نشان می‌دهد که بین سلامت روان و سبک زندگی اسلامی ارتباط معنا داری وجود دارد

(P-value= 0/001, R=-0/526) بنابراین نتایج نشان می‌دهد داشتن سبک زندگی اسلامی در دوران شیوع ویروس کرونا با افزایش سلامت روان همراه است.

نتیجه گیری: این نتایج نشان می‌دهد معنویت بر سلامت روان افراد نقش چشم‌گیری دارد به طوری که پای‌بندی به اصول و قواعد مذهبی در زندگی و داشتن سبک زندگی اسلامی باعث افزایش سلامت روان خواهد شد که این می‌تواند در دوران شیوع ویروس کرونا از اهمیت ویژه‌ای برخوردار باشد.

واژهای کلیدی: سلامت روان، سبک زندگی اسلامی، کرونا ویروس

* دکتری روانشناسی بالینی، مدرس دانشگاه امام رضا(ع)

** کارشناسی روانشناسی، دانشگاه امام رضا(ع). Aminimobina1376@gmail.com

*** کارشناسی روانشناسی، دانشگاه امام رضا(ع)

نقش مؤلفه‌های امید در مقابله با عوارض روانشناختی کووید- ۱۹

حانیه مازارچی*

پژوهش با هدف بازشماری مؤلفه‌های امید در زندگی به روش توصیفی -تحلیلی و با استفاده از مفهوم امید و انواع آن به بررسی عملکرد امید در سه حیطه نگرش، هیجان و رفتار در جهت افزایش سلامت روان در مقابله با ویروس کووید- ۱۹ پرداخته است.

در ماه‌های اخیر، جهان در حال گذار از یکی از سخت‌ترین بحران‌های حوزه سلامت است و بدون تردید یکی از مهم‌ترین تبعات همه‌گیری بیماری کووید - ۱۹ عوارض روانشناختی به جا مانده از آن مانند اضطراب و افسردگی است. یکی از راه‌های برون رفت از این معضلات روانشناختی، برگرداندن امید واقعی به افراد است.

یافته‌های پژوهش بیانگر آن است که برای ایجاد امید حقیقی در سه حیطه نگرش، هیجان و رفتار با جهان‌بینی توحیدی و حسن ظن الهی و همچنین با انگیزه و آرامش می‌توان به رفتاری هدفمند و تلاشی مستمر در جهت افزایش سلامت روانی و کنترل آسیب‌های روانی ناشی از کووید- ۱۹ دست یافت.

واژه‌های کلیدی: امید، مؤلفه‌های امید، سلامت روان، اضطراب، کووید

* طلبه سطح ۳، hmazarchi@gmail.com

عوامل معنوی مدیریت اضطراب از منظر قرآن
(مدیریت احساسات و هیجانات در شرایط کرونایی)

طاهره ماهروزاده*

فاطمه زاهدی**

«اضطراب» به معنای ترس و نگرانی بیش از حد معمول درباره وقوع مصیبت‌های ناگوار است. امروزه اضطراب و نگرانی یکی از پیامدهای شیوع بیماری همگانی کرونا ویروس در جهان است که می‌تواند آثار تخریبی در فضای فکری، روانی، و رفتاری فرد ایجاد کند، سیستم ایمنی بدن افراد را نیز در برابر بیماری‌ها از جمله کرونا آسیب‌پذیر کند. روان‌شناسان و روان‌پزشکان استراتژی‌های متفاوتی برای درمان اضطراب ارائه داده‌اند تحقیقات نشان می‌دهد روش‌های درمانی روان شناسان کوتاه مدت است؛ اما درمیان روش‌های درمانی متعدد، روش معنا درمانگری نقش زیادی درکاهش اضطراب دارد که با استفاده از روش قبول معنویت و ایمان، به درمان اضطراب می‌پردازند. قرآن، کریم سرشار از دستورالعمل‌های معناشناختی است که در برخورد با اضطراب مشاهده می‌شود. در این نوشتار به روش توصیفی تحلیلی با بهره‌گیری از قرآن کریم و منابع تفسیری به عوامل معنوی درمدیریت اضطراب پرداخته شده و نتایج ذیل به‌دست می‌آید: قرآن کریم تمام دستور العمل‌هایش مطابق با فطرت انسان است و لازم است مسلمانان با رجوع به قرآن و بازیابی دستورالعمل‌های قرآنی و عمل به آن برای مدیریت اضطراب و نگرانی تحولی نوین در درمان اضطراب ایجاد کنند. اضطراب را می‌توان با عوامل اعتقادی که در حوزه بینش فرد تأثیر گذار است و عوامل اخلاقی که در رفتار افراد تغییرات معناداری را ایجاد می‌کند مدیریت نموده اضطراب را درمان یا آثار منفی آن را کاهش داد.

واژه‌های کلیدی: عوامل معنوی، احساسات، کرونا، اضطراب، قرآن

* استادیار، هیأت علمی مجتمع آموزش عالی بنت الهدی جامعه المصطفی العالمیه ، پژوهشگر گروه تفسیر پژوهشگاه مطالعات اسلامی، mahrozadeh@gmail.com

** دانش پژوه دکتری رشته تفسیر تطبیقی، مجتمع آموزش عالی شهیده بنت الهدی ، fatemezahedi888@gmail.com

سوگ ابراز نشده در کرونا

مهرناز محمدزاده شوئیلی *

دکترساسان باوی **

اشرف روشنی سالار ***

کرونا ویروس یک بیماری چالش برانگیز است که به راحتی قابل سرایت می‌باشد. بنابراین آمادگی افراد جهت مواجهه با این بیماری مسری و مقابله و کنترل بیماری شدید ناشی از کرونا ویروس بسیار ارزشمند می‌باشد. توانایی افراد در پذیرش سوگ در طیف گسترده‌ای از پذیرش سوگ تا ایجاد عواقب جدی قرار دارد. شیوع و عواقب سوگ به تفاوت‌های موجود در هنجارهای اجتماعی و انتظارات فرهنگی متفاوت است. هدف از پژوهش حاضر، بررسی سوگ ابراز نشده در کرونا می‌باشد. روش پژوهش حاضر، با توجه به ماهیت موضوع روش توصیفی- تحلیلی بوده است. از سویی دیگر شیوه جمع‌آوری و استخراج اطلاعات براساس شیوه کتابخانه‌ای بوده است. نتایج به دست آمده از این پژوهش نشان داد که با شیوع و همه‌گیری بیماری کرونا، سوگ افزایش پیدا کرده و بیشتر سوگ پیچیده غالب بوده است. از این رو با توجه به شرایط قرنطینه، ارتباطات و حمایت‌های اجتماعی کاهش یافته و از این خدمات بر پایه اینترنت می‌تواند روشی مؤثر برای درمان و کمک به بیماران مبتلا به سوگ پیچیده باشد.

واژه‌های کلیدی: سوگ ابراز نشده، کرونا، سوگ پیچیده.

* نویسنده مسئول: استادیار گروه روانشناسی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران.
sasanbavi@gmail.com

** کارشناسی ارشد روان شناسی عمومی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران

*** کارشناسی ارشد روان شناسی عمومی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران

کرونا و رشد معنوی پس از ضربه

مهرناز محمدزاده شوئیلی *

دکترساسان باوی **

ویروس کرونا، پدیده‌ای است که با توجه به سرعت انتشار و ویژگی مهارناپذیر خود، پزشکی جهان را با بحران مواجه نموده است. این بحران هر چند در ظاهر ماهیتی صرفاً و مرتبط با نظام سلامت دارد، پدیده‌ای چندبعدی است که آثار و پیامدهای آن در حوزه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی قابل رصد و رهگیری است. حوزه معنویت، یکی از حوزه‌های متأثر از پیامدهای اجتماعی این بحران است. هدف از مطالعه حاضر بررسی پیامدهای معنوی ناشی از بحران کرونا در سطح جامعه و افراد می‌باشد. روش مقاله حاضر مروری است که در سال ۱۳۹۹ انجام شده است و با مرور پژوهش‌ها و مطالعات انجام شده در سال ۲۰۲۰م، یعنی از زمان شیوع ویروس کرونا، پیامدهای ایجادشده را بررسی می‌کند. برای جست وجوی مقالات مرتبط از مقالات نمایه شده در پایگاه‌های اطلاعاتی اس.آی.دی، ساینس دایرکت، گوگل اسکولار و پابمد و... استفاده شده است. همچنین نظرهای دانشمندان و روان‌شناسان متخصص در این زمینه نیز عنوان شده، پیامدهایی معنوی که تاکنون درباره شیوع ویروس کرونا مطرح شده، بررسی می‌شود. در پایان به جمع‌بندی این پیامدها پرداخته شده و راهکارهای پیشنهادی برای مقابله و پیشگیری از این پیامدها مطرح خواهد شد.

واژه‌های کلیدی: پیامدهای معنوی، ویروس کرونا، معنویت، کووید ۱۹.

* نویسنده مسئول: استادیار گروه روانشناسی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران.
sasanbavi@gmail.com

** کارشناسی ارشد روان شناسی عمومی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران

ارائه یک الگوی پیشنهادی برای درمان افسردگی ناشی از پاندمی کووید۱۹: یک رویکرد خداسو به پژوهش و درمان

دکترجمیله محمدی*

دکتر مسعود جان‌بزرگی**

بیـان مسـأله: انـزوای اجتمـاعی، ادراک بحـران غیـر قابـل کنتـرل، ادراک فقـدان سلامتی جسمانی و روانی، ادراک فقدان عزیزان (واقعی یا تصوری) و فقدان کـارکرد اقتصادی از پیامدهای مواجهه با پاندمی کووید ۱۹ است که منجر بـه عـدم تعـادل و مکانیسم‌های مقابله منفی در تمام وجوه روان‌شناختی فرد شده و شیوع افسـردگی را در این دوران سه برابر کرده است. از ایـن نظـر ارائـه الگـویی جـامع بـرای تسـهیل سریع‌تر و عمیق تر در درمـان افسـردگی ناشـی از کرونـا ضـرورت پـژوهش حاضـر را روشن می‌سازد.

روش: ایـن مطالعـه از نـوع مطالعـات بنیـادی-کـاربردی اسـت. ابتـدا بـا مـروری بـر پژوهش‌های انجام گرفتـه در دوران کرونـا، مکانیزم‌هـای مـؤثر بـر درمـان افسـردگی ناشی از پاندمی کووید ۱۹ شناسـایی و سـپس بـا انطبـاق ایـن مکانیزم‌هـا بـا مـدل درمان چندبعدی معنوی دکترجان‌بزرگی، یک الگوی پیشنهادی درمـان افسـردگی ناشی از پاندمی کووید۱۹، با عنوان "پذیرش خداسوی کرونا" ارائه شد.

نتایج: با مروری بر پژوهش‌های اخیر انجام شده بر شیوع، آسیب‌شـناختی و درمـان افسردگی ناشی از کرونا، مشخص شد از مهم‌ترین عوامل واسطه‌ای مهم در رابطه بـا مواجهه بـا پانـدمی و اعمـال آسـیب‌زا، ، شـاخص انعطاف‌پـذیری و سـلامت معنـوی است. درمان چندبعدی معنوی با پرداختن بـه بعـد معنـوی، بـه‌عنوان بعـد اصـیل و وحـدت بخـش تمـام وجـوه روان در قالـب یـک پروتکـل توحیـدی برگرفتـه از مبـانی اسلام، قابلیت افزایش پذیرش، انعطاف‌پذیری و سازگاری را در بحران‌های غیرقابـل پیش‌بینی و غیرقابل کنترل دارد و در درمان افسـردگی و پیشـگیری از عـود درمـان،

* گروه روانشناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران
gmohammadi.fm@gmail.com

** گروه روانشناسی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران

اثربخشی بالایی نشان داده است. بنابراین پس از انطباق این دو مکانیزم با مدل درمانی چندبعدی معنوی، الگوی پیشنهادی درمان در قالب چرخه توحیدی با عنوان"پذیرش خداسوی کرونا" ارائه شد.
نتیجه‌گیری: فعال‌سازی بعد معنوی و ادراک توحیدی تجارب کرونا، احساس فقدان را در افسردگی تعدیل کرده و با افزایش خیرباوری و انعطاف‌پذیری و رشد تعادل و تعالی روانشناختی، علائم افسردگی ناشی از پاندمی کووید ۱۹ را بهبود می‌دهد.

واژه‌های کلیدی: افسردگی، پاندمی کووید۱۹، ادراک فقدان، انعطاف پذیری، سلامت معنوی، درمان چندبعدی معنوی، پذیرش خداسو

بررسی سطح بهزیستی معنوی و رابطه آن با ترس از ابتلا به ویروس کرونا در دوران شیوع بیماری

طیبه محمودی*

یکی از عواملی که نقش مهمی در توانایی سازگاری با ترس و استرس روان‌شناختی ناشی از بیماری دارد، معنویت است. هدف پژوهش حاضر بررسی رابطه بهزیستی معنوی و ترس از ابتلا به ویروس کرونا در دوران شیوع این ویروس بود. روش پژوهش توصیفی - تحلیلی از نوع مقطعی و جامعه آماری شامل همه مراجعه‌کنندگان مرکز بهداشت شهرستان سروستان در زمستان سال ۱۳۹۹ بودند. نمونه شامل ۱۷۶ نفر بود که به روش تصادفی ساده انتخاب شد. ابزار پژوهش شامل مقیاس ترس از ابتلا به ویروس کرونا و مقیاس فرم کوتاه بهزیستی معنوی بود. جهت تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهش از ضریب همبستگی پیرسون استفاده شد و نتایج پژوهش نشان داد که رابطه منفی و معنی‌دار بین بهزیستی معنوی و ترس از ابتلا به ویروس کرونا وجود دارد. هم‌چنین اکثریت افراد میزان متوسطی از ترس از ابتلا به ویروس کرونا را تجربه کردند؛ اما دارای میزان متوسط و بالایی از تجربه بهزیستی معنوی در دوران شیوع ویروس کرونا بودند. افزایش بهزیستی معنوی از طریق افزایش ارتباط با خداوند سبب کاهش ترس از ابتلای به ویروس کرونا در دوران شیوع بیماری می‌شود.

واژه‌های کلیدی: بهزیستی معنوی، ترس از ابتلا به ویروس کرونا

* دانشجوی دکتری روان‌شناسی بالینی، دانشگاه شیراز، (نویسنده مسئول)
Mahmoodi_Tayebeh@yahoo.com

تجربیات دانشجویانِ دانشگاهِ فرهنگیان از ویروس کرونا

محمود محمدی*

این مقاله به تجربیات زیسته دانشجویان دانشگاه فرهنگیان از ویروس کرونا می‌پردازد. جوامع امروزی همواره با مخاطرات طبیعی و اجتماعی رو به رو هستند. افراد جامعه تجربیات متفاوتی از این حوادث طبیعی و اجتماعی دارند. دانشجویان دانشگاه فرهنگیان نیز یکی از گروه‌هایی هستند که این مخاطرات و حوادث اجتماعی، طبیعی را تجربه می‌کنند. تجربیات زیسته دانشجویان دانشگاه فرهنگیان از این جهت اهمیت دارد که این گروه از افراد جامعه در سال‌های بعد نقش مهمی در جامعه‌پذیری و آموزش نسل‌های آینده را بر عهده دارند. تجربیات دانشجویان از حوادث طبیعی و اجتماعی بر عملکرد حرفه‌ای آنان در آینده تأثیر گذار خواهد بود. روش تحقیق در این مقاله از نوع روش‌های کیفی است روش جمع‌آوری داده‌ها روش مصاحبه روایی و روش تحلیل، روش پدیدارشناسی است. پس از جمع‌آوری روایت‌های دانشجویان از ویروس کرونا به تحلیل این روایت‌ها پرداخته شد. تجربیات دانشجویان در ۱۰ مقوله و۴ مضمون اصلی دسته‌بندی شد. در نهایت تجربیات دانشجویان براساس۴ مضمون اصلی امور بهداشتی و پزشکی، عوارض روانی، پیامدهای اجتماعی و تجربه دینی توصیف و تحلیل شد.

واژه‌های کلیدی: دانشجویان، کرونا، تجربه زیسته، دانشگاه فرهنگیان

* استادیار جامعه شناسی گروه علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه فرهنگیان
mmohammadi87@yahoo.com

نیاز سنجی و غربالگری معنوی در مراقبت معنوی بیماران مبتلا به کرونا با تأکید بر معنویت دینی

سید روح الله موسوی زاده*

پیدایش ناگهانی ویروس کرونا تأثیر گسترده‌ای در ابعاد سلامت گذاشته است. در این بین معنویت به مثابه بعد چهارم سلامت، مورد استقبال بیشتری واقع گردیده است. ناراحتی معنوی حاصل از کرونا و رفع تعارضات معنوی ایجاد شده با رویکرد مراقبت معنوی در قالب بومی-دینی نقش بسزایی در سلامت معنوی ایفا می‌کند. در راستای ارایه خدمات معنوی به بیماران و کادر درمانی در مواجهه با بیماری کرونا، سه گام در قالب بنیادی کاربردی با رویکرد دینی مورد تأکید است. نخست استخراج عالمانه نیازهای معنوی متناسب با سه مخاطب بیمار به عنوان هدف اصلی، کادر درمانی به‌عنوان تسهیل کننده و خانواده به‌عنوان همراه می‌باشد. گام دوم غربالگری نیاز به مراقبت معنوی مورد تأکید است. گام سوم با ارایه خدمات معنوی در قالب راهکارهای مؤثر ایجاد می‌شود. در این نوشتار گام اول و دوم مورد کنکاش واقع گردیده است.

یافته‌ها نشان می‌دهد بیشترین نیاز معنوی بیماران مبتلا به کرونا عقوبت، اجابت وترس از مرگ می‌باشد؛ پر اهمیت‌ترین نیاز در کادر درمانی عدالت و نگرانی از ابتلا دیگران است و نوع برخورد با بیماران کرونایی در رفع نیازهای معنوی در دوران قرنطینه مورد نیاز همراهان بیمار می‌باشد و ارایه دهندگان خدمات معنوی با غربالگری معنوی به سه روش مشاهده اعمال و رفتار، مصاحبه و پرسش‌نامه قادر به استخراج دقیق نیازهای معنوی مخاطب برای رفع آن می‌باشد.

واژه‌های کلیدی: نیاز معنوی، ویروس کرونا، مراقبت معنوی، غربالگری معنوی، ناراحتی معنوی

* دکتری اخلاق اسلامی ، mosavizadeh@med.mui.ac.ir

واکاوی ابعاد مثبت و رشد معنوی پس از ضربه در بیماران مبتلا به کووید ۱۹ :یک مطالعه کیفی

زینب موسوی الملکی*

رسول روشن چسلی**

مقدمه و هدف: شیوع گسترده بیماری کووید-۱۹ در سطح جهان، علاوه‌بر مخاطرات سلامت جسمانی، به تجربیات روانی دشوار و متفاوتی نیز منجر شده‌است. در کنار آثار منفی روانشناختی، بیماران، تجربیاتی از حالات مثبت و رشد معنوی پس از سانحه را پس از بهبودی گزارش نموده‌اند که شامل تجربه تغییرات روان‌شناختی مثبت توسط افرد در اثر مقابله با این موقعیت چالش برانگیز بوده‌است. هدف از انجام این پژوهش تعیین ابعاد رشد معنوی افراد پس از ضربه بیماری در بهبود یافتگان بیماران مبتلا به کرونا می‌باشد.

روش: پژوهش حاضر، روش کیفی و پدیدارشناسی انجام شده‌است. فرایند گردآوری داده‌ها مشتمل بر ۱۵ مصاحبه نیمه ساختاریافته با افراد مبتلا به کووید-۱۹ شدید باشرایط سنی و اجتماعی مختلف از چند شهر ایران، صورت گرفته است. نمونه‌گیری به‌صورت غیرتصادفی مبتنی برهدف، در سال ۱۳۹۹ آغاز و تا اشباع داده‌ها ادامه یافت.

نتیجه و یافته‌ها: تحلیل داده‌ها همزمان با جمع‌آوری داده‌ها و به روش تحلیل محتوا انجام شد و منجر به استخراج سه مضمون اصلی و ده مضمون فرعی شد. مضمون اصلی اول «تحول معنوی»، مضمون اصلی دوم «تحول روابط بین فردی» و مضمون اصلی سوم «تحول درون فردی» و مضامین فرعی شامل افزایش ارتباط باخدا، شکرگذاری و قدردانی، اولویت‌بندی ارزش‌ها و یافتن فرصت‌های جدید زندگی، نوع دوستی و همدلی، ایثار و گذشت، عشق و دلتنگی، افزایش اتکا به خود، پذیرش ضعف‌ها، پذیرش و لذت تنهایی و افزایش تاب‌آوری می‌باشند.

* دانشجوی کارشناسی ارشد روان‌شناسی بالینی، دانشگاه خاتم، تهران، ایران

** گروه روان شناسی بالینی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران. (نویسنده مسئول).

rasolroshan@yahoo.com

بحث: بیماران مبتلا به کووید-۱۹ در پی فشارهای ناشی از بیماری و رویارویی با اضطراب مرگ، ضمن تجربه هیجانات منفی اولیه، پس از گذشت زمان و پردازش آنچه رخ داده است، ممکن است حالات عمیقی از تحولات مثبت و معنوی را در ابعاد گوناگون زندگی خود تجربه می‌کنند. آگاهی از این ابعاد تحولی می‌تواند راهکارهای ارزشمندی در دست پژوهشگران، روانشناسان و پزشکان حین مراقبت از این بیماران قراردهد.

واژه‌های کلیدی: کووید-۱۹؛ رشد معنوی، رشد پس از ضربه، مطالعه کیفی.

تأثیر باورداشت‌های معنوی برسوگواری خاموش و ابراز نشده در دوره کرونا درایران

نفیسه واعظ*

پاندمی شدن ویروس کرونا جهان را متلاطم و متحول نمود خط‌مشی گذاری در تعطیلی اجتماعات و قرنطینه اجباری درخانه مانی و لزوم رعایت فاصله‌گذاری اجتماعی چهره و حال دنیا را دگرگون ساخت و این سیاستگذاری‌ها باعث تغییرفرم و ماهیت مراسم سوگواری و تغییر آن به وضعیتی موسوم" به سوگواری ابراز نشده و خاموش" شد و این فرایند، به وقفه در ابراز درد وتطویل بحران داغ دیدگی منجر، و برتعمیق رنج معمول عزاداران افزود. آسیب‌های مضاعف روحی عزادران و لزوم تحقیق در این باره سبب طرح این پرسش شد که باورهای معنوی بر روند تاب‌آوری سوگوارانی که در اجبارسوگواری ابراز نشده در دوره کرونا در ایران قرار گرفتند. چه اثراتی داشته است؟

این پژوهش به شیوه تحلیل محتوا و با استناد به ترکیبی از تئوری‌های قرآنی" چرخه زندگی و مرگ و تولدی دوباره" و "تئوری انسجام" آرون آنتونسکی، و نظریه" تداخل هیجانی" یونگ و تئوری" معنادرمانی "فرانکل، بنیاد فرضیه خود را براین مبنا قرار داده است که:

باور به اندیشه قرآنی نامیرایی روح و تولدی دیگر در جهان متعالی پسامرگ و تفکر انالله وانالیه راجعونی و الهام از سیره نبوی وعلوی وعرفاً باعث تاب تاب‌آوری شرایط غیرمتعارف سوگواری در دوره کرونا از راه کنترل ذهن و نهادینه نمودن صبر بر مصیبت و مهار "افسردگی داغ داری" شده است.

فراگیری بیماری مرگبارکرونا، سبب بروز خلجان فکری بین خداگونگی علم و مناسک گریزی از سوی و رویکرد به معنا و تأمل در باور ماورالطبیعه گرایی در سوی دیگر در بخشی از مردم جهان شد. تعلیق و محرومیت نسبی مراسم محرم و روضه

* استادیارگروه علوم سیاسی وروابط بین الملل دانشگاه آزاداسلامی شهرضا،
Vaezsh85@iaush.ac.ir ،Vaezsh85@yahoo.com

خوانی و بسته شدن مساجد و آرامستانها و دگرگونی مراسم تدفین و ترحیم و یابود، برگزاری مراسم باحضو شمار اندک بستگان و آشنایان و... برعاطفه مذهبی شیعیان ایرانی سوگوارضربه روانی سختی وارد کرده است.

یافته‌های های پژوهش نشان‌گر آن است که با توجه به اهمیت ابراز درد از منظر روان‌شناسی برای ماتم‌زدگان و محدودیت وتخفیف برخی مراسم که فرصت ابراز درد در اختیار سوگوار می‌گذاشتند با این وجود، باورهای معنوی باعث شده است که باورمندان به عوالم معنوی با کنترل ذهن، رنج مرگ عزیزان را موهبتی الهی برای علو روحی قلمداد نموده و گریزناپذیری مرگ که برپایه وعده الهی" کل نفس ذائقه الموت" را بپذیرند و با تعهدسپاری به آموزه‌های قرآنی و رضایت به رضای الهی دادن وبا نیایش برای صبر بر مرگ عزیز و به پیروی از سلوک نبوی و علوی، به مهار حالات طبیعی هیجان داغ دیدگی پرداخته و از تشدید وتعمیق بحران"افسردگی داغداری" با سلامت و بهداشت روانی به مرحله نهایی مراحل سوگ یعنی پذیرش دست یابند

واژه‌های کلیدی: معنویت، خداباوری، ماتم دیدگی، سوگواری ابراز نشده درد ورنج

آسیب‌های اجتماعی ناشی از کرونا و راهکارهای معنوی مقابله با آنها

فاطمه وحیدی*

با توجه به اینکه امروزه کرونا، مشکلات اقتصادی و اجتماعی زیادی به وجود آورده است، راهکارهای مقابله با آن از اهمیت بالایی برخوردار است. از جمله راهکارهای مقابله با این بیماری، راهکارهای معنوی مواجهه با این بیماری است. از آنجا که معنویت در زندگی نقش مهمی دارد، دانستن راهکارهای مقابله با مسائل از طریق معنویت، اهمیت بسزایی دارد. هدف از نوشتن این مقاله، پرداختن به مباحثی از قبیل: استرس ناشی از کرونا، آسیب‌های اقتصادی، مشاجرات خانوادگی، تقویت ایمان، رابطه معنویت و بیماری و... می‌باشد.

این مقاله به روش توصیفی- تحلیلی نوشته شده است و با استفاده از منابع دینی و علمی، راهکارهای معنوی مقابله با کرونا مورد بررسی قرار گرفته است. همچنین بااستفاده از روایات، مسائلی چون حکمت الهی، توکل و توسل نیز مورد بررسی قرار گرفته است

از آنچه بیان شد، به نقش معنویت و دینداری در درمان بیماری‌ها، نقش ایمان در روحیه بیماران، حضور افراد مؤمن در کنار بیماران و تأثیر آن در روحیه آنها پرداخته شده است.

واژه‌های کلیدی: کرونا، معنویت، آسیب‌های اجتماعی، حکمت الهی

* طلبه سطح ۲ حوزه ، موسسه بنت الهدی ، fvahidi@gmail.com

تحلیل جایگاه خود مراقبتی معنوی در کرونا

حبیب اله یوسفی*

نفیسه یوسفی**

مرضیه عبدالکریمی نطنزی***

ویروس کرونا یا کووید ۱۹بیماری مسری و سریعی است که در مدت چند ماه کل جهان را درگیر کرد. با گذشت زمان زیادی از پیدایش این بیماری، همچنان رو به گسترش بوده و زندگی بیشتر انسان‌ها را از جهات گوناگون دچار اختلال نموده است. همه‌گیری این ویروس پرخطر، موجب ترس از درگیر شدن خود یا اطرافیان شده و درگیری ذهنی و افکار منفی را در افراد افزایش داده است. در این میان برای پیشگیری و درمان، کارهای بسیاری انجام‌شده؛ اما به باورهای دینی و مراقبت‌های معنوی کمتر توجه شده است.

هدف: این مقاله آشنایی با راهکارهای خودمراقبتی معنوی برای پیشگیری و درمان دغدغه‌های ذهنی و ایجاد آرامش در این بیماری است.

روش کار: این تحقیق بنیادین، با روش تحلیل داده‌های مستخرج از آموزه‌ها و منابع اسلامی، به شکل اسنادی (مراجعه به کتابخانه، سایت‌های معتبر و نرم‌افزارهای مرتبط) صورت گرفته است.

یافته‌ها: نشان می‌دهد تقویت اعتقاد به خدا و صفات او، معاد و زندگی ابدی پس از مرگ، توجه به حقیقت و سرانجام زندگی انسان و مداومت در توسل به دعا و ارتباط با خدا می‌تواند در بحران کرونا به مثبت نگری، آرامش و تاب‌آوری انسان کمک کند.

نتیجه: اگر کسی بتواند از نظر معنوی به‌وسیله تقویت باورها، دعا و توسل ارتباط خوبی با خدا پیدا کند و عاقبت کار خود را به او بسپارد، از منفی نگری رهاشده و خواهد توانست به‌راحتی از این بحران عبور کند. حتی در صورت منجر شدن

* استادیار و عضو هیأت علمی گروه معارف دانشگاه علوم پزشکی کاشان. (نویسنده مسئول)
usofi.3132431@gmail.com

** دانشجوی دکتری، رشته کلام اسلامی، دانشگاه شهید مطهری تهران. na.yousofi@yahoo.com

*** دانشجوی کارشناسی ارشد روانشناسی اسلامی، دانشگاه پیام نور، طلبه مؤسسه آموزش عالی کوثر کاشان.
abdolkarimi213@gmail.com

بیماری به مرگ، با امید به بهشت، آرامش و تاب‌آوری بیشتری نسبت به دیگران خواهد داشت.

واژه‌های کلیدی: خود مراقبتی، معنوی، کرونا، ارتباط با خدا.

COVID-19 Pandemic and salutogenic effect of religion/spirituality

Navid Iqbal*

The Coronavirus disease, caused by the SARS-CoV-2 (severe acute respiratory syndrome-coronavirus 2) has proven to be a 'once-in-a-lifetime pandemic' in the history of humankind, given the length and breadth of the devastation caused thereof. It has affected all aspects of life, physical, mental, social, economic, and for some time brought the world to a standstill. It has presented not only the unprecedented physical health challenges across all strata in society throughout the world but has also instigated mental health crisis '...at an individual, community, national, and international levels.' One of the ways to counteract such effects of coronavirus is to deepen and strengthen religious faith. People have always found solace through their religious beliefs during times of personal adversity, traumatic events, or disaster since religion provides them meaning or purpose of life and strength in the face of these events. Victor Frankl"s experience in the concentration camp during the Nazi period also underscored the importance of the purpose or meaning of life in dealing with the trauma. He could manage to survive and led a healthy life, despite the trauma he was subjected to and this appears to be mainly because of his sense of purpose in life. The meaning of life is usually rendered by religion, which, therefore, makes it very important for human existence. With a dualistic lens, a human being possesses both a body and spirit; thus, apart from physical needs, transcendence and connectedness to a superior power are among the everlasting needs and an undeniable part of human creation. This true, innate, and implicit

* عضو هیأت علمی دانشگاه ملی دهلی نو، هندوستان

need becomes more and more apparent in such circumstances and can lead to an urgent spiritual need to be fulfilled. Studies indicated that religious/spiritual coping was widely used to deal with this crisis which resulted in improved physical and mental health. Even before the pandemic situation, many studies found that religion/spirituality was linked with improved physical and mental health. These researchers have also suggested the mechanisms, i.e., mediating and moderating factors through which religion/spirituality improves health and wellbeing. Additionally, due to the current pandemic, some people have experienced posttraumatic growth.

Keywords: Pandemic, salutogenic effect, COVID-19 crisis

RELIGION, SPIRITUALITY, AND POSTTRAUMATIC GROWTH IN ISLAMIC PERSPECTIVE

Dr. phil. Zarina Akbar *

Abstract

Humans are often faced with problems, difficulties, crises, or traumatic experiences in their lives. All these circumstances will affect people in three ways: negative, neutral, and positive. In the positive category, the affected person gets encouraged and takes up challenges. A positive change or impact following a traumatic life-event is called as posttraumatic growth. Some studies showed that religion and spirituality are related to posttraumatic growth. First, religion and spirituality are usually beneficial to people in dealing with the stressor or trauma. Second, stressor or traumatic experiences can lead to a deepening of religion or spirituality. Third, positive religious coping, religious openness, readiness to face existential questions, religious participation, and intrinsic religiousness are typically associated with posttraumatic growth. Islam with special reference to Qur'an and Sunna is highly related to posttraumatic Growth. Practices such as praying, reciting or listening Qur'an, fasting, and dzikir remembrance play an important role in coping with traumatic life events. Islam teaches people to endure suffering through hope and faith. The main objective of this article is to discuss the role of Islamic perspective in posttraumatic growth. How the Islamic values and beliefs can be beneficial in overcoming traumatic life events and seeking posttraumatic growth will be discussed further.

Keywords: Religion, Spirituality, Posttraumatic Growth, Islamic Perspective

*M.Psi., Psychologist. , Faculty of Psychology, Jakarta State University, Indonesia , E-mail: zarina_akbar@unj.ac.id

RELIGIOSITY AND THEORY OF PLANNED BEHAVIOUR DURING THE COVID 19 PANDEMIC

Ab Rahman, Z*

Abstract-- Al Ghazali's (1058-1111/H) moral value approach is related to the constructs of emotion, motivation as well as the attitudes of habluminallah and habluminannas as internal elements that influence human behaviour. Ghazali (2007) demonstrates how Iman al-Ghazali emphasized the concepts of disciplining the soul (riyadat al-nafs) and purification of the soul (tazkiyyat al-nafs) in order to shape good character and behaviour. This approach is supported by Ibn Miskawaih in that individuals must always search deeper for truth, in order to improve their behaviour (Al-Ghazali, 2006). According to al Ghazali (1058-1111/H) too, human behaviour is not limited to good or bad, but also values and Akallah, the capability to evaluate behaviour. Research dealing with various aspects of the theory of planned behavior (Ajzen, 1985, 1987) is reviewed, and some unresolved issues are discussed in coping of COVID 19 disease in Malaysia. In broad terms, the theory is found to be well supported by empirical evidence. Intentions to perform behaviors of different kinds can be predicted with high accuracy from attitudes toward the behavior, subjective norms, and perceived behavioral control; and these intentions, together with perceptions of behavioral control, account for considerable variance in actual behavior with religiosity aspect. The first assumption in this approach is that human actions are internally dynamic and natural and can shape positive behaviour.

Keywords-- Islamic approach, theory of planned behaviour, religiosity, covid 19 pandemic

*Research Centre for Theology & Philosophy, Faculty of Islamic Studies UKM Bangi, Selangor, Malaysia, Email: zaizul@ukm.edu.my

Advances in Spiritually Integrated Psychotherapy: Understanding and Addressing Spiritual Struggles
Presentation to International Webinar
Tehran and Qom, Iran
April 2021

Kenneth I. Pargament*

Conclusions

So let me sum up. We are spiritual as well as psychological, social and physical beings. But there are times when the spiritual path is rough, narrow and seemingly impassable. These are times of spiritual struggle. These struggles can be exceptionally painful, as George's story attests. But they are a natural part of spiritual life. Spiritual struggles are also momentous. I believe that spiritual struggles can be best understood as forks in the road that can lead to decline or growth.

We are beginning to learn more about spiritual struggles and how we might be able to help people in the midst of these turning points in their lives. But we're only just starting. I will be very interested to learn more about how you might understand and address spiritual struggles among the people you work with in Iran.All of us as mental health professionals have an important role to play in helping people as they go through periods of spiritual struggle.

Keywords: Spiritual Struggles، Understanding، International Webinar

* استاد دانشگاه بلینگ گرین، امریکا

Islamic Republic of Iran
First International Virtual Conference on
The God-oriented Spirituality Approach in
Confronting the Pandemic of COVID-19
CONFRONTING CORONAVIRUS PANDEMIC THROUGH ISLAMIC PRACTICES

Rikza Pervez*

Akbar Husain**

Abstract

The global pandemic of COVID-19 has shaken and took into its grip the whole world. The world has seen a devastating year with millions of deaths, trillions of economic damages, the threat to life and security for everyone around the world. Millions are struggling to earn their living, pay bills and normalise their life. In financial terms the governments are trying hard to get on the track of economic growth, in terms of physical health there is the good news of the vaccine, but still, the pandemic takes on troll our physical, mental, social and spiritual health.

The months-long complete lockdown and the uncertainties around us have deeply affected us mentally and emotionally. But on the brighter side with this pause in our life, the pandemic has also taught us a great lesson on our modern lifestyle and how badly that impacts us from within. The pandemic has made us realise that to deal with these types of uncertainties and calamities with many other things we also have to focus on our spiritual dimension by transforming our behaviours to deal with harsh situations of life and how to remain calm and alert to avoid the greater degree of damage.

We can transform our behaviour through sincere efforts by making the connection with the Almighty Allah, and seeking His grace and blessings. The behavioural change will lead people to take proper action. Many of us are realizing the value of Islamic practices which we overlooked before the pandemic. By followings the path laid down

*Department of Psychology, Aligarh Muslim University, Aligarh. (India)Research Scholar, e-mail: rikza.pervez@gmail.com

**Professor, e-mail: profakbar6@gmail.com

by the almighty we not only grow spiritually but also becomes a medium for the growth of others. The present paper focuses on Islamic practices which are at the core of the innate nature of all human beings, such as giving charity, curing the sick heart, being harmonious with nature, practicing righteousness, truthfulness, prayer. These practices can help people in the transformation of behaviour and enhancing happiness. We can bring about a change in our lives and that of others by being generous and compassionate to the need of others, upholding the moral code of conduct by being truthful and righteous. Lastly, in this period of uncertainty and anxiousness, we can find solace in the remembrance of Allah, by offering prayers, treating any ailments that our heart might be inflicted with, and deriving great benefit and satisfaction in life by helping others in any way that is possible for us.
Keywords: COVID-19, Spiritual Islamic Practices, Charity, Righteousness, Truthfulness, Prayer

ALLAH AND QURANIC GUIDANCE FOR GUIDING MUSLIMS DURING COVID-19

Professor Akbar Husain (D. Litt.)*

"God's guidance is the only guidance." (2:120)

"**The Qur'an is indeed the guidance and mercy for believers." (27:77)**

"…This Quran is true guidance…´(45:11)

People who follow the Qur'an, seek Allah's guidance, and establish prayer, god will reward them. Allah revealed the Qur'an for guiding the Muslims' behaviour. The most important guidance given by the Qur'an is a riposte to people of all faiths, that Allah Alone knows all. The Quran is full of wisdom and knowledge. It is guidance for those who fear God, are believers and strive for truthful living. The Qur'an provides the righteous way. This book is for the healing of almost all diseases.

A majority of Muslims' behaviour is found to be essentially governed by Allah's guidance. However, in the case of Covid-19, we do not know on a conscious level what are those aspects of our life in which Allah has given guidance to us. Islamic practices, namely, prayer, remembrance of Allah, Quranic meditation and strengthening of *taqwa* are important to cope with behavioural problems linked with Covid-19.

*Department of Psychology, Aligarh Muslim University, Aligarh. (INDIA)

Islam and Mental Health: Research and Clinical Applications

By:

Harold G. Koenig, M.D.*

Professor of Psychiatry & Behavioral Sciences
Associate Professor of Medicine
Director, Center for Spirituality, Theology and Health
Duke University Health Systems, Durham, North Carolina

After introducing himself and his work as a clinician and academic researcher, Dr. Koenig will review research on the relationship between Islamic beliefs and practices and mental health, and examine gaps in the literature where research is needed. He will then briefly explore applications to clinical practice when treating Muslim patients with mental health problems, with a focus on taking a spiritual/religious history and utilizing Muslim interventions, including Islamic-integrated psychotherapy for the treatment of depression, anxiety, posttraumatic stress, and moral injury. Finally, he will discuss the COVID-19 crisis and how to deal with it in light of Islam and mental health, both in terms of coping with the pandemic and in terms of staying safe by relying on religious faith during these times.

Keywords: Mental Health, Islamic Beliefs, Islamic-integrated psychotherapy, COVID-19 crisis

* استاد دانشگاه کارولینای شمالی، امریکا

فصل دوم

چکیده های رسیده به کنفرانس بین‌المللی رهیافت خداسو در مواجهه با کرونا

پنل فلسفه و کلام

تبیین معنای زندگی در مواجهۀ با شر طبیعی، از دیدگاه معنویت خداسو

محسن ابراهیمی*

بحث از معنای زندگی، یکی از مسائل مطرح در حوزۀ فلسفۀ معاصر است که با پرسش از غایت و هدف زندگی محدود دنیوی و آمیختۀ با رنج و سختی انسان شکل می‌گیرد. در این میان هرچند که دیدگاه‌های مختلف خداباور و الحادی وجود دارد و هر کدام براساس چارچوب فکری خود، درصدد تبیین پاسخ به این پرسش‌اند، اما آنچه به طور خاصتر در نسبت با پرسش فوق قابل طرح است، طرح مسأله، به هنگام تحقق شرّ طبیعیِ فراگیر مانند بحران کرونا است. نوشته پیش رو در پاسخ به این پرسش از دیدگاه معنویت خداسو این مطلب را تبیین می‌کند: از آنجا که شرّ در حکمت اسلامی معنای عدمی دارد، بنابراین نمی‌توان به هنگام مواجهۀ با حادثه‌ای که برای بشر شر است، از آن جهت که شرّ است، معنای زندگی را تبیین کرد و نتیجه آن گرفتار شدن به پوچی و فقدان معنا ست؛ اما جنبۀ دیگر حادثه شر -بنابر نسبی بودن معنای شر و اعتقاد به خداوند- انتساب آن به مبدئی غنی و حمید است و از این جهت تمامی حوداث خیر و حَسن به شمار می‌آیند. از همین رو این سخن بیان می‌شود که در یافتن معنای زندگی به هنگام مواجهۀ با شرّ، باید از جنبۀ شرّ بودن حادثه فراتر رفت و در آن جنبۀ الهی را دید و از آنجا که شر بودن یک حادثه، در جنبه و نسبتی است که با انسان دارد، بنابراین این نتیجه به دست می‌آید که یافتن معنای زندگی در مواجهۀ با شرّ، مبتنی بر تحقق فضائلی مانند از خودگذشتگی، ایثار و فداکاری است؛ زیرا که در این فضائل انسان با گذشتن از خود، در حقیقت از جنبۀ شر بودن حادثه می‌گذرد و توجه به جنبۀ الهی و حَسن آن می‌کند و براساس ایجاد کمالات و ارزش‌های الهی در زندگی خود، معنای زندگی را می‌یابد.

واژه‌های کلیدی: معنای زندگی، شر، فقر وجودی انسان، حقیقت غنی و حمید

* دکتری فلسفه، mhnebr@gmail.com

حکمت صدرایی و پاسخ به مسأله ارزش‌داری زندگی در همه‌گیری کووید-۱۹

محمد صادق احمدی*

پدیده فراگیر کووید-۱۹ در جوامع بشری و رنج‌های حاصل از آن، این پرسش را در حوزه معنای زندگی برای انسان مطرح می‌کند که آیا اساساً زندگی ارزش زیستن و تحمل رنج و سختی حاصل از آن را دارد؟ عدم پاسخ‌گویی مناسب به پرسش‌هایی از این سنخ ممکن است زیست غیرمادی انسان را با مخاطره رو به رو کند. از این جهت اندیشمندان، فیلسوفان و مکاتب فلسفی متعددی در صدد پاسخ‌گویی برآمدند. این مقاله در تلاش است، با روش تحلیلی در اندیشه‌های صدرالمتألهین پاسخی مناسب به این پرسش ارائه کند. حکمت متعالیه که بر پایه مفاهیم بنیادین فلسفی بنا شده است، با تأکید بر خودشناسی و درک گرایش‌های اصیل انسانی نظیر جاودانگی، کمال و فضائل اخلاقی معنایی را برای زندگی می‌پذیرد که بر این مبانی و گرایش‌ها استوار باشد. ملا صدرا با تفکیک حیات وجودی و تبیین حیات طیبه و منزلت عقل در آن و تأکید بر زندگی پس از مرگ و عدم پایان پذیری با مرگ، انسان را با این واقعیت مواجه می‌سازد که انسان می‌تواند با مواجهه معنا دار از تهدید بحران‌هایی این‌گونه فرصت معنا بخشی به زندگی را پدید آورد.

واژه‌های کلیدی: حکمت صدرایی، صدرالمتألهین، ارزش زندگی، معنای زندگی، کووید-۱۹.

* sadeq.ahmady@yahoo.com

زندگی خدا سو از ره آورد دعا

مهدی اخلاصی*

علیرضا مجدآرا**

دعا از زیباترین جلوه‌های ارتباط با خالق هستی به شمار می‌رود که بیان‌گر پیوندی معنوی میان انسان و حضرت باری تعالی است.براین اساس، کاربست دعا در میان ادیان تداعی‌گر نیایش و بیان حاجت به عنوان یک پدیده فردی است و این در حالی است که با نگاهی به مضامین ادعیه در تراث امامیه می‌توان به کارکردی عمیق و بنیادین جهت تبیین نگرشی خدا سو دست یافت. نگرشی که عطابخش معنویتی است که در سایه آن نه تنها ناملایمات و بلایای فراگیر نمودی دیگر خواهند داشت، بلکه ارمغان آور آرامشی است که اطمینان بخش قلب هاست. از این رو هدف این نوشتار که با روش تحلیلی - اسنادی سامان یافته، استخراج یک منظومه فکری از ره آورد مضامین ادعیه برای تحقق یک زندگی خداسو است. یافته‌های این پژوهش نشان می دهد که دعاهای رسیده از اهل بیت (علیهم السلام) از ظرفیتی غنی برای ترسیم مجموعه‌ای منسجم و نظام‌مند جهت شکل دهی و تکامل انسانی برخوردار است.

واژه‌های کلیدی: دعا، منظومه فکری، اهل بیت (علیهم السلام)، معنویت.

* نویسنده مسئول. ekhlasi.m97@gmail.com

** دانشجوی کارشناسی ارشد، رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی

کرونا، بازیافت آرامش و سلامت معنوی در پرتو قرآن

مرضیه اقبالی*

حجت وحیدی**

در حالی که جامعه جهانی و به تبع آن کشور ما مدت مدیدی است درگیر پاندمی کوید نوزده یا همان کروناست، تلاش‌های فزاینده‌ای برای درمان آلام و رنج‌های جسمی و بهینه‌سازی شرایط سلامت مردم در جامعه صورت پذیرفته است که هر کدام به نوبه خود شایسته تقدیر است، لیکن تا حد بسیاری نسبت به سلامت معنوی و روح و روان مردم و همچنین دردهای ثانویه و مداخلات ناشی از آن تغافل شده و به این مهم کمتر پرداخته شده است. بحران‌هایی چون بیماری‌های های همه‌گیر، اگر چه به‌عنوان یک عارضه ثانویه، اضطراب و هیجانات روحی ـ روانی را افزایش داده و بدلیل شکست‌های اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، رفاهی و حتی سیاسی، جامعه را با بحران‌های دیگری رو به رو ساخته است، اما یک جامعه «خداسو» و «خداباور» با محوریت اعتقادات دینی و مذهبی می‌تواند مانع بروز و توسعه آسیب‌های جدی بر پیکره «سلامت معنوی» گردد. در بسیاری از جوامع با توسعه این بیماری فراگیر، متأسفانه شاهد روند افزایش خود کشی، اشغال شدن تخت‌های بیمارستان‌های روانی، از هم گسستن کانون‌های خانواده، افزایش آمار آزار و اذیت‌های زنان و کودکان در خانواده، و رشد معنا دار طلاق هستیم. اینها همه معلول توجه نسبی به سلامت ظاهری و اقتصادی، و بی برنامگی در حوزه سلامت معنوی است. انسان «خدا سو» در جامعه متکثر از مشکلات و آلام روانی، می‌تواند با ارائه فرمولی توحیدی و دینی که مبتنی بر اصول روانشناسی روز دنیا نیز می‌باشد، بر این قبیل مشکلات فائق آمده و از گرفتار شدن در چنبره آشفتگی روحی و معنوی این نوع ابتلائات برحذر باشد. گام نخست این امر با عدم احساس مالکیت مادی آغاز، و سپس «خود گویه و بزرگ نمایی برای خویش را» به «

*

** دکتری حقوق، hojjatvahidi8@gmail.com

خداگویی و سخیف شمردن مشکلات» تبدیل و گام به گـام بـا کنتـرل افکـار منفـی، آرامش و سکینه قلبی را در خویش حاکم نماید.

بررسی چگونگی ابتلائات و مصائب رخ داده بـرای بشـر، شـناخت مبـانی و مفـاهیم آرامش در ابتلائات الهی، بررسی راهکارهـای راهبـردی نیـل بـه سـلامت معنـوی در بحران‌های اجتماعی و مداخلات ناشی از کرونا، و انس بـا وحـی و دعـا در ایـن دوره بسیار ضروری به نظر رسیده و می‌تواند منجر به ارائـه راهکارهـای معنویـت‌فزا پـیش روی تصمیم‌سازان سلامت و مسئولان اجرایی ستاد کرونا قرار گیرد. یکی از مباحـث مهم در دوره کرونا، چگونگی فرآیند تعطیلی عمومی مراکز دینی و سنن اجتمـاعی ـ مذهبی (مثل تعطیلی بقاع متبرکه، مساجد، مراسم‌های اعتکاف، رمضـانیه و محـرم و ...) که دارای سابقه تاریخی دیرینه اسـت، می‌باشـد. بی‌شـک اتخـاذ کوچـک‌ترین سیاست نسنجیده و بدون در نظر گرفتن فاکتورها و شرایط معنوی جامعه، می‌توانـد برای مدت مدیدی خسارات سنگینی را به دنبـال داشـته و بـار مضـاعفی را بـر دوش جامعه بگذارد. هدف مقاله حاضر، تبیین آزمون‌ها و ابتلائات الهـی و موضـع انسـان در برابر آنها و چگونگی حفظ سلامت معنـوی و روانـی در چنـین شـدائد و تزاحمـات فکری و روانی است. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که توسعه مبـانی دینـی در جامعه و خاصه قشر جوان، و ترویج سلوک قرآنی و تبیین مؤلفه‌های سلامت معنـوی و زیبایی‌های عینی تسلیم در برابر مقدرات الهی و صـبر در برابـر ابتلائـات تـا انـدازه بسیار بالایی به حفظ هنجارهای جامعه کمک کرده و می‌توانـد پنجـره نـوینی پـیش روی انسان سوک زده و خسته از آزمون الهی و مادی بگشاید. هم‌چنـین، یافتـه‌های دیگر این تحقیق نشانگر آن اسـت کـه احسـاس مالکیـت تـام، و فراموشـی یـاد خـدا عامل اصلی اضطراب بشری است و خداوند کسانی را که بـه یـاد او نیسـتند را نیـز از یـاد خودشـان می‌بـرد و از آنجـایی کـه نیـروی ادراک و عـزم خـویش را از دسـت می‌دهند، دیگر دلشان در اختیارشان نیست و همین عامل موجب مضطرب شـدن، پریشانی، مرور تلـخ و نـاگوار حـوادث، عـدم توکـل و اعتمـاد بـه خـدا بـرای یـاری در مشکلات، تقویـت افکـار منفـی، و عـدم درک شـیرینی آسـانی‌ها در ورای مشـکلات می‌گردد. این بشارت قرآنی است که یاد قیامت، یاد اولیاء الهی، اقامه نماز و تـلاوت

مستمر قرآن که از مصادیق یاد خداست، می‌تواند در نیل بـه سـلامت روانـی بسـیار کارا و موفق عمل نماید. آزمودنی‌های این تحقیق در مقـاطع مختلـف ایـن ره آورد را صحه گذاشته و نشان می‌دهد که با تسلیم در برابر مشیت الهـی می‌تـوان بـر سـوک های عظما هم غلبه کرد. با توجه به این یافته‌ها ، لزوم توجه سیاست‌گزاران سـلامت جسمی و معنوی کشور به هماهنگی روند توسـعه مفـاهیم دینـی و الهـی بـا توسـعه اقدامات لازم مقابله با پاندمی کوید نوزده امری بس ضروری به نظر می‌رسد.
واژه‌های کلیدی : سلامت معنوی، ابتلائات الهی، آرامش معنوی، یاد خدا، قرآن

مبانی کلامی مواجهه معنوی با کرونا

دکتر رضا برنجکار*

پیش فرض نوشتار حاضر این است که مواجهه معنوی با کرونا عبارت است از صبر فعال. منظور از صبر فعال در برابر کرونا این است که فرد کرونا را به عنوان فرصتی برای رشد و تعالی تلقی می کند و ضمن تاب آوری در برابر آن، از آن برای تکامل خود حداکثر استفاده را می کند.

نخستین مبنای کلامی چنین مواجهه ای، اعتقاد به خدای عالم و قادر و مختار و فعال در جهان است. خدایی که بدون اذن او برگی از درخت بر زمین نمی افتد؛ و کرونا خواه محصول آزمایشگاه های بشری باشد و خواه محصول طبیعت، از قضا وقدر الهی خارج نیست.

مبنای بعدی در مورد مفهوم شر است.شر عبارت است از درد و رنج یا چیزی که به درد و رنج منتهی می شود. اما شر اصلی چیزی است که بیشترین درد و رنج را به دنبال آورد؛ و از این رو، شر محدودی که به دنبالش خیر نامحدود آید، شر اصلی نیست؛ همان طور که خیر محدودی که باعث شر نامحدود شود، خیر اصلی نیست.

مبنای بعدی، اعتقاد به جاودانگی و معاد است، و این که لذت و درد بی نهایت در آخرت تحقق می یابد، و لذت و درد دنیا محدود است و از این رو خیر و شر اصلی با ملاحظه آخرت مشخص می شود نه دنیا.

مبنای بعدی این است که حکمت زندگی انسان در دنیا آزمایش و آمادگی جهت ورود به زندگی ابدی است. دنیا مزرعه آخرت است، نه خود آخرت. مشکلات و سختی ها از جمله کرونا، وسیله هایی برای آزمایش و تکامل انسان است، همان طور که خوشی ها و نعمت های دنیوی نیز چنین است: "و نبلوکم بالشر و الخیر فتنهً"انبیاء/۳۵.

* استاد دانشگاه تهران پردیس فارابی

با اعتقاد به این مبانی، انسان، کرونا را به منزله یکی از سوالات کنکور می بیند که با پاسخ درست به آن شانس ورود بـه دانشـگاه مطلـوبش بیشـتر مـی شـود. در جلسـه کنکور به افراد کیک و ساندیس هم می دهنـد امـا مسـاله اصـلی پاسـخ بـه سـوالات برای ورود به دنیایی بهتـر اسـت. ایـن نگـاه، هـم تـاب آوری انسـان را در برابـر کرونـا افزایش می دهد و هم کرونا به فرصتی برای خوشبختی انسان تبدیل می شود.
واژه‌های کلیدی: کرونا، معنویت، کلام، آزمون الهی، رشد.

بازنگاهی به مسأله شر با تأکید بر آرای ابن عربی در چگونگی تصرفات انسان کامل در طبیعت

محمد جواد پاشایی*

پاسخ به مسأله شر را باید از دیرپا ترین دلمشغولی‌هایی دانست که فکر و خاطر هر انسانی را به خود مشغول ساخته است. بی‌گمان در یک سال اخیر، همه‌گیری کووید ۱۹ مهم‌ترین مصداق شری بوده که با انبوه شبهاتش ذهن هر انسانی را مورد آزار قرار داده است. برخی از این بیم‌ها را باید معطوف به چگونگی کاربست دین و توسل به اولیای الهی در مقابله با این بیماری دانست؛ زیرا تلقی عموم بر آن است که با توسل به اولیای الهی و تبرک به مشاهد مشرفه باید لاجرم بر این همه‌گیری فائق آمد. اینکه از منظر عرفانی چگونه می‌توان با توسل به انسان کامل بر صدمات روحی و جسمی ناشی از این بیماری فائق آمد پرسشی اساسی است که این نوشتار درصدد پاسخ آن بر آمده است. نگارنده در روی آوردی توصیفی تحلیلی، به این نتیجه دست یافته است که بر پایه آرای ابن عربی، دخالت‌های انسان کامل در عالم طبیعت محدود بوده و تا زمانی که از جانب الهی مأذون نباشد، نه اعمال تصرفی می نماید و نه باید از او انتظار خارق عادتی در طبیعت داشت. بله از مهم‌ترین کارکردهای معنویت خداسو را باید آرامش بر آمده از ایمانی دانست که با آن می‌توان بر صدمات ناشی از شرور و بیماری‌ها غلبه کرد.

واژه‌های کلیدی: شر، کووید ۱۹، انسان کامل، ابن عربی، توسل، معنویت خداسو

* استادیار گروه فلسفه و حکمت دانشگاه شاهد (mjpashaei@shahed.ac.ir)

تسلّای الاهی در دلِ رنج بشری

نعیمه پورمحمدی*

چکیده

نه خشک و خالی، که با تأکید و تکرار می‌گوید که «در دلِ سختی، آسانی است»: «فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا. إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا» (انشراح ۵-۶). با شباهت آوایی کلمهٔ عسر و یسر، درهم‌تنیدگی و همایندی آنها را می‌خواهد نشان دهد. پاره‌ای از این یسرها در دل عسر را خودش می‌شمارد: « أَلَمْ نَشْرَحْ لَکَ صَدْرَکَ. وَوَضَعْنَا عَنْکَ وِزْرَکَ. الَّذِی أَنْقَضَ ظَهْرَکَ. وَرَفَعْنَا لَکَ ذِکْرَکَ» (انشراح ۱-۴) یک‌به‌یک می‌شمارد که آیا ما این کارها را برای تو نکردیم؛ پس چرا باور نمی‌کنی که همزادِ سختی، آسانی است؟ آیا سینه‌ات را گشوده نساختیم؟ آیا بارها و قفل و بندهای اضافی را از روی دوشت برنداشتیم؟ آیا سربلندی و نیک‌نامی را، در پیِ این دشواری که از سرگذراندی، به تو ندادیم؟ آیا تو را در حالت بی‌کسی، گمراهی و نیاز شدید نیافتیم و تو را از همهٔ این حالت‌ها نجات ندادیم: «أَلَمْ يَجِدْکَ يَتِيمًا فَآوَى. وَوَجَدَکَ ضَالا فَهَدَى. وَوَجَدَکَ عَائِلا فَأَغْنَى» (ضحی۶-۸). پس، یادت باشد که در اولِ سختی «فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا» (انشراح ۵) و در میانهٔ سختی «وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا» (طلاق۴) و در آخرِ سختی «سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا» (طلاق۷)، آسانی‌ها است که بر تو سرازیر می‌شود. این هم یادت نرود که ما هرگز قصد آزار و اذیت تو را نداریم و آسودگی تو را می‌خواهیم: «يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ» (بقره، ۱۸۵)

واژه‌های کلیدی: تسلای، رنج بشری، کرونا

* استادیار فلسفه دین در دانشگاه ادیان و مذاهب

بررسی تحلیل علامه طباطبایی از آموزه قرآنی «عدم مسئولیت خداوند» به‌عنوان رویکردی در رفع پرسش از خداوند در مسأله چرایی ابتلای فراگیر کرونا

محمدهادی توکلی*

آیه «لا یسئل عما یفعل و هم یسئلون» (الانبیاء: ۲۳) از جمله آیاتی است که همواره مورد توجه اندیشمندان جهان اسلام بوده است. و ازین‌رو آرای متعددی در خصوص معنای این آیه ابراز شده است. در قبال قول اشاعره و معتزله -که این آیه را با محوریت مسأله غایت‌مندی خداوند تفسیر کرده‌اند- علامه طباطبایی این آیه را خارج از مسأله غایت خداوند تلقی کرده، و تفسیرهای مبتنی بر آن را مورد اشکال قرار می‌دهد و خود بر پایه مسأله مالکیت حقیقی حق تعالی نسبت به مخلوقات تفسیر بدیعی را از آن ارائه می‌کند. به‌گفته ایشان عدم مسئولیت خداوند در خصوص افعالش، بر مالکیت خدای تعالی در نسبت به فعل او دلالت می‌کند؛ زیرا فاعلی که به‌هیچ‌وجه در فعلش مسئول نیست، او مالك علی الاطلاق فعل نیز هست؛ اما غیر از خدای تعالی هر فاعل دیگری مسئول در فعل خود است، چرا که مخلوقات مالک فعل خود نیستند، مگر وقتی که آن فعل دارای مصلحت واقعی باشد، که در این صورت در واقع، مالك فعل همان مصلحت است که مؤاخذه را از فاعل بر می‌دارد. ازین رو مخلوقات موظفند که فعل خود را با نظام خارجی تطبیق دهند، یعنی مصلحت شخصی خود را-که بر اساس آن فعلی را انجام می‌دهند- براساس مصلحت واقعی، یعنی نظام خارجی، وفق دهند؛ اما چنین سؤالی در مورد خدای تعالی هیچ موردی ندارد، برای اینکه فعل خدا همان خارجیت و خود نظام خارجی است و غیر این نظام خارجی نظام دیگری نیست تا خداوند فعل خود را با آن تطبیق دهد، و فعل خدا همان عالم خارج است که مخلوقات براساس صورت‌های علمی مأخوذ از آن فعل خود را انجام می‌دهند. قابل ذکر است که التفات به مالکیت حقیقی خداوند، یکی از آموزه‌های طریقتی استاد معنوی علامه

* استادیار گروه فلسفه و کلام پژوهشگاه حوزه و دانشگاه mhtavakoli@rihu.ac.ir

طباطبایی، مرحوم سیدعلی آقای قاضی، محسوب می‌شود که از آن با عنوان طریقه احراقیه در تحمل مصائب یاد می‌شود.
واژه‌های کلیدی: پرسش از فعل خداوند، مالکیت حقیقی، مالکیت اعتباری، مصلحت، علامه طباطبایی

پارادوکس عدل الهی با ابتلای کودکان به ویروس کرونا

خدیجه حسین زاده*

طاهره ماهروزاده**

یکی از چالش‌های اعتقادی متأثر از ویروس کرونا، ناسازگاری کرونا با عدل الهی است که شامل چالش‌های زیادی است. یکی از چالش‌ها ناسازگاری عدل الهی با ابتلای کودکان به این بیماری است؛ با این توضیح که اگر خداوند عادل است؛ چرا کودکان باید دچار ویروس کرونا شوند که نوعی رنج و شر است؟ یا کودکان چه تقصیری دارند که گرفتار این عذاب یا امتحان گردند؟ از این رو نوشتار حاضر به روش توصیفی - تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای درصدد است که با رویکرد روایی- قرآنی به حل این چالش بپردازد. یافته‌های پژوهش پیش‌رو، حاکی از آن است که این چالش دارای پاسخ‌های نقضی و حلّی است. مهم‌ترین پاسخ نقضی با توجه به روایات این است که ظهور و شیوع یک بیماری همواره به معنای عملکرد بد انسان و یا عذاب الهی نیست تا گفته شود؛ چرا کودکان عذاب می‌شوند، بلکه بلایا ناشی از مداخله انسان، عملکرد طبیعی اشیاء یا به منظور امتحان و تعالی بشر است. مهم‌ترین پاسخ حلّی نیز این است که اگر به کودک شرّی وارد شد که تقصیری در آن نداشت؛ به طور قطع خداوند آن را برایش در دنیا یا آخرت جبران می‌نماید.

واژه‌های کلیدی: شبهات اعتقادی، ویروس کرونا، چالش کرونا، عدل الهی، کودکان و کرونا.

* دانش‌آموخته‌ی رشته‌ی تفسیر تطبیقی سطح ۴جامعه الزهراء (سلام الله علیها) ، مدرس مجتمع عالی بنت الهدی، مدرس و پژوهشگر رشته تفسیر و علوم قرآنی پژوهشگاه مطالعات اسلامی زنان جامعه الزهراء (سلام الله علیها): Hosinzadeh110@gmail.com.. (نویسنده مسئول).

** استادیار گروه تفسیر و علوم قرآنی، هیئت علمی مجتمع آموزش عالی بنت الهدی و مدیر گروه پژوهشی پژوهشگاه مطالعات اسلامی زنان جامعه الزهرا. mahrozadeh@gmail.com

الگوی مناسب در پاسخ‌گویی به چالش‌های ناشی از بیماری‌های شر(ویروس کرونا)
با تأکید بر تعارض عدالت در گستره معرفتی شیعه

سعیده حمله داری*

دکتر سید روح الله موسوی زاده**

پیدایش ناگهانی بیماری‌های شری همچون ویروس کرونا، باورمندان را با تعارضات دینی بسیاری به‌ویژه در مقوله «عدالت» رو به رو می‌سازد. اعم چالش‌ها در سه محور اساسی نمایان می‌گردد. الف: ارتباط بیماری شر با «خداوند»؛ در قالب تعارض «خداوند عامل ایجاد بیماری شر است»؛ ب: ارتباط بیماری شر با «عدالت زمانی» در قالب چالش «بیماری شر نباید در زمان اکنون اتفاق می‌افتاد»؛ ج: ارتباط بیماری شر با «گناهان» تحت تعارض «هیچ توازنی میان گناهان انسان و میزان تأدیب الهی وجود ندارد». با کشف این باورها و آسیب ناشی از تعارضات، ضرورت دیده شد در نوشتار پیش‌رو با رویکردی کلامی-فلسفی و طی دو مرحله پاسخ‌های نقضی و پاسخ‌های حلی به رفع چالش‌ها پردازیم. یافته‌ها نشان می‌دهد مثال‌های نقض فراوانی یافت می‌شود که به طور صریح گویای تحقق ناپذیری این ادعاهاست و نیز قوانین ثابتی همانند «علت و معلول» برکل جهان هستی حاکم است که وقوع هیچ امری از احاطه آن خارج نیست. در نهایت براساس برخی از سنت‌های الهی همچون: «گرفتاری بشر در اثر کوتاهی‌های خود» و «تعمیم ابتلاها بر اثر خیانت گروهی محدود»؛ حل عیار این چالش‌ها میسر خواهدبود.

واژه‌های کلیدی: عدالت، بیماری، چالش‌ها و تعارضات، ویروس کرونا، اصل علیت.

* دانشجوی کارشناسی ارشد اخلاق اسلامی دانشگاه قم hamledari@gmail.com

** استادیار دانشگده علوم پزشکی اصفهان

تبیین حکمت وجودی مصایب و بلایا در جهان‌بینی اسلامی و تطبیق آن بر شرایط فعلی

محمود خوش خبر*

هدف از آزمون انبیا به مصایب، کسب بیشتر درجات است. اما هدف از ابتلای انسان‌های دیگر یادآوری، سرزنش، پاکی از معاصی، رشد و تکامل آنهاست. حوادث ناگوار، فرد را در مسیر رشد و کمال، یا زیان و قهقرا قرار می‌دهند تا راستان از نابکاران شناخته شود. در واقع با ابتلا، شعارها و ادعای مدعیان خدمت و درستکاری آزموده شده و مقدار صبر و بردباری آشکار و میزان ایمان فرد سنجیده می‌شود.

در این مقاله، مهم‌ترین علل و عوامل مصایب، با استناد به کتاب و سنت و اقوال بزرگان بررسی شده و تطبیق بلایا و مصایب در شرایط فعلی مورد تحقیق و بررسی قرا گرفته است .

واژه‌های کلیدی: مصایب، بلایا، ابتلا، قرآن، سنت، صبر، عدل الهی.

* دانشجوی دکتری فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشگاه مذاهب اسلامی تهران kindbagher@gmail.com

کرونا و پاسخ به رنج دیگری: تکلیف اخلاقی یا مسئولیت فرامکانی

حامده راستایی*

ویروس کرونا زندگی افراد زیادی را در سراسر جهان تحت تأثیر قرار داده و جوامع بشری را با آسیب‌های جسمی، روانی، اقتصادی و... مواجه ساخته است. موضع اشخاص در قبال رنج‌ها و مشکلات مبتلایان به این بیماری و به‌طور کلی همه افراد رنج دیده در این برهه متفاوت است و این تفاوت، به اختلاف در بنیان دیدگاه‌ها در مواجهه با دیگران باز می‌گردد. از سویی براساس فلسفه اخلاق کانت، حکم اخلاقی مستقل از هرگونه ارزش‌گذاری بوده و در مقابل نتیجه‌نگری قرار می‌گیرد. از منظر کانت اراده و خواست آدمی به‌عنوان موجودی که عاقل است، افزون بر آنکه می‌باید عامل اخلاقی باشد، همچنین باید خودش منشأ قانونی دانسته شود که الزام آور است. براساس رویکرد تکلیف‌گرایی کانت، فعل اخلاقی عبارت است از: عمل کردن با انگیزه ادای تکلیف. در اینجا سایر انگیزه‌های دیگر، محلی از اعراب ندارند؛ اما از سوی دیگر از منظر لویناس، اخلاق به چالش کشیده شدن خودانگیختگی سوژه است که این هم با حضور «دیگری» رخ می‌دهد. بدین‌سان بنیان اخلاق در مواجهه با «دیگری» است و این مواجهه در بنیان خویش، ملازم با مسئولیتی نامتناهی است. مسئولیتی که تنها با جانشینی و گروگانی تحقق می‌یابد به باور لویناس، حتی رحم و شفقت آدمی به دیگران نیز ریشه در مسئولیت نامتناهی نامتقارن او در قبال «دیگری» دارد. تکلیف‌گرایی اخلاقی کانت و مسئولیت‌مداری لویناس در مواجهه با رنج‌های کرونایی آثار، لوازم و پیامدهایی خاص خود را دارد.

واژه‌های کلیدی: تکلیف اخلاقی، مسئولیت، لویناس، کانت، کرونا، دیگری.

* عضو هیأت علمی مؤسسه آموزش عالی آل طه. hamedehrastaei@gmail.com

کرونا آوردگاه تضاد و تکامل در زیست معنوی

حجت الاسلام دکتر محمدجواد رودگر*

چکیده

جهانِ ماده و عالمِ طبیعت آکنده از تضادها و مملوّ از چالش‌های بین لذت و رنج، سلامت و بیماری، پیری و جوانی، حیات و مرگ و در واقع بهم سرشتگی رنج و گنج و گُل و خار است. ویژگی بنیادین و تفکیک‌ناپذیرِ ماده، یعنی قابلیت تحول و تکامل، متقوم و ناشی از تضاد فلسفی به معنای تزاحم و تصادم نه به معنای تضاد منطقی و دیالکتیکی است. چرا که مرتبه وجودی ماده، به ناچار با کاستی‌ها و ناراستی‌هایی همراه است و اگر در عالم ماده تضاد نباشد، تنوع، نوزایی و تکامل رخ نخواهد داد و هر لحظه در عالم طرح نو درانداخته نمی‌شود. تنوع و تکاملی که محصولِ تضاد است و خدای سبحان برقرار کننده تضاد و حاکم بر آن است، نه محکومِ آن. به تعبیر فیلسوفان اسلامی، در جهانی که حرکت و جنبش مُقوم آن است، به طور حتم باید تضاد حکومت کند؛ زیرا حرکت بدون وجودِ مُعاوِق ممکن نیست. تا اصطکاک و تصادم نباشد حرکت محقق نمی‌شود. و تا حرکت نباشد فعلیتی حادث و حاصل نمی‌شود. اگر تضاد نمی‌بود ادامه فیض از خدای بخشنده صورت نمی‌گرفت و حتی برای سالکان، سفر الی الله و بازگشت به سوی او ممکن نبود.

مهم این است که با کدام بینش تضادها، تفسیر و تعریف، با چه سنخ گرایش تغییر و تنظیم و با چه نوع کنش با آنها ترابط و تعامل برقرار می‌کنیم. در بینشِ اسلامی بلایا و شداید، اسرار و آثاری دارند، بلاء اکسیرِ حیات و تضاد و کشمکش‌ها تازیانه سلوک هستند. در جهان‌بینی اسلامی و مکتب توحیدی شدائد،شلّاقِ تکامل، الطاف خداوند و تحفه‌های الهی‌اند. بنابراین مهم این است که انسان در برابر نعمت‌ها «شاکر» و در مواجهه با مصیبت‌ها «صابر» باشد. این‌گونه است که بلا و نعمت نسبی‌اند. کرونا به‌عنوان پدیده فراگیر، باردیگر انسانِ

* عضو هیات علمی پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

دوره نوین را وارد چالشی شگرف کرد، تضاد و تصادم‌های درون عالمِ ماده را به رخ او کشید تا انسانِ با خود بیگانه به خودشناسی، خودسازی و یگانگی با خود برگردد. به بیان دیگر بیماری‌ای که برای بیداری و زندگی است، نه خواب و مردگی و درنتیجه می‌تواند عامل بازسازی و نوسازی معنوی انسان معاصر شود. این چنین است که اکسیر حیات دو چیز است: عشق و بلاء.
واژه‌های کلیدی: آوردگاه، کرونا، تضاد، زیست معنوی

رابطه اوصاف الهی با بلایای فراگیر در کودکان از منظر کلام امامیه (با محوریت بیماری کرونا)

فاطمه رئوفی تبار*

بلایای فراگیر، همچون کرونا؛ برای افراد بشر و به‌ویژه کودکان، آسیب‌های مختلفی را به دنبال دارد که عذاب‌های روحی و ترس از ابتلای خود یا اطرافیان، رنج‌های جسمی ناشی از ابتلاء و در نهایت، مرگ؛ نمونه‌هایی از آن است. این پژوهش بر آن است تا با روش تحلیلی- توصیفی و در قلمرو مباحث کلامی؛ به بررسی دیدگاه متکلمان امامیه پیرامون رابطه اوصاف الهی با بلایای فراگیر در کودکان با محوریت بیماری کرونا بپردازد. بر این اساس، شایع‌ترین چالش عقیدتی در بلایا؛ عدالت و حکمت الهی را نشانه می‌رود. متکلمان امامیه در پاسخ به این شبهه، معتقدند که به جز بلایای استحقاقی که عکس العمل رفتارهای فرد است؛ سایر رنج‌هایی که بر کودک وارد می‌آید؛ جبران می‌شود. این جبران در بلایای اخلاقی که خداوند به واسطه قدرت بخشی به ظالم، در آن نقش دارد؛ به صورت اصل انتصاف و دادخواهی و در رنج‌های طبیعی و بی‌واسطه؛ به صورت اصل عوض و لطف؛ ظهور می‌نماید.

واژه‌های کلیدی: بلایای فراگیر، رنج، بیماری کرونا، کودک، کلام امامیه.

* دانشجوی دکتری رشته کلام دانشگاه قم و طلبه سطح ۴ حوزه علمیه خواهران
fmrt.1371@gmail.com

نقد نظریه کیفری بودن اپدمی کرونا با رویکرد تفسیری (دین و جنبه‌های فرهنگی اجتماعی کرونا)

فاطمه زاهدی*

حجت الاسلام دکترمحمد باقریان خوزانی**

پس از شیوع کرونا در باب چیستی و ماهیت کرونا دیدگاه‌های مختلفی در رسانه-های جمعی مطرح شد. یکی از این دیدگاه‌ها نظریه کیفری بودن کرونا بود. این نظریه منشأ شبهات زیادی در حوزه فلسفه و کلام گردید. حتی برخی با زیر سؤال بردن عدالت خداوند در صدد نفی خداوند نیز بر آمدند؛ از این رو تحقیق حاضر در چارچوب پژوهش‌های تفسیری و با مطالعات کتابخانه‌ای به روش توصیفی-تحلیلی در صدد «نقد نظریه کیفری بودن اپدمی کرونا» برآمد. هدف مقاله پاسخ‌گویی به شبهات کرونایی است. بدین منظور ابتدا آیات مصیبت و واژگان پیرامونی آن براساس قاعده جری و تطبیق بر کرونا ویروس تطبیق داده و مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت. سپس مستندات این دیدگاه بررسی شد. نتایج به‌دست آمده نشان داد که در قرآن رخداد مصیبت‌های ناگوار گاهی به خداوند و گاهی به انسان و گاهی به اسباب علی و معلولی نسبت داده شده است. بررسی دلایل تفسیری موافقان و مخالفان کیفری بودن کرونا نشان داد: از یک سو به دلیل عمومیت واژه کسب، و عدم همگونی شاخصه‌های مصیبت‌های کیفری با شاخصه‌های کرونا، و تصریح قرآن به تأخیر عذاب و عقاب دنیایی گناهکاران، و از سوی دیگر آیاتی که بلا و مصیبت را کیفر اعمال انسان نمی‌داند، مؤید نفی کیفری بودن کرونا ویروس است.

واژه‌های کلیدی: قرآن، کرونا، کیفر، مصیبت، آزمون.

* دکتری رشته تفسیر تطبیقی، مؤسسه آموزش عالی شهیده بنت الهدی،
fatemezahedi888@gmail.com

** استاد راهنما، پژوهشگر پژوهشکده دارالحدیث و موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی،
Bagheryan_49@yahoo.com

زندگی با مرگ (آزمایشی برای انسان و آزمونی برای اندیشه‌ها)

محمدتقی سبحانی*

چکیده

تاریخ زندگی بشر در کنار زیبایی‌ها و نعمت‌های فراوان، پیوسته با دردها و رنج‌های بسیار همراه بوده است. پرسش از چیستی و چرائیِ این سختی‌ها و مصیبت‌ها، چالشی است که بشر را پیاپی در پیچ و تاب انداخته و مکاتب و اندیشمندان را به اندیشه‌ورزی و نظریه‌ورزی‌های دشوار کشانده است. البته پاسخ به چیستی و چرائی شرور در بهترین حالت، تنها ذهن را آرام و روان را نوازش می‌دهد؛ اما مهم‌تر، چگونگی مواجهه با این واقعیت‌ها و موقعیت‌ها و شیوه زیستن در دنیای رنج و رو به نیستی است. نظریه‌ها و رهیافت‌ها اگر نتواند انسان را در این رویاروئی، به آرامش و رهایش برساند و او را در معنابخشی به زندگی و هویت‌یابی در اندرون خویش کمک کند، نه تنها راه به جائی نمی‌برد، بلکه نشان از کاستی و نارسائی در آن دیدگاه‌ها و رویکردها دارد.

از میان مصیبت‌ها و رنج‌ها، شاید سخت‌تر و جانکاه‌تر از همه، رویاروئی با مرگ و نیستی است. آدمیان، بسیاری از سختی‌ها را برای نجات از مرگ و ماندن در صحنه زندگی تحمل می‌کنند و اما در هنگامی که بال‌های مرگ سایه می‌اندازد و همه پنجره‌های امید را بر انسان می‌بندد، درد و رنج با سخت‌ترین چهره‌اش بر آدمی رخ می‌نماید. تجربه مرگ و زیستن با آن، مهم‌ترین تجربه انسان در زندگی و آوردگاه حقیقت انسان در سخت‌ترین جدال با سرنوشت است. زندگی با ضربان‌های مرگ، لایه‌هایی از حیات و سطحی از جهان را بر انسان آشکار می‌کند که در بیرون از این دایره هرگز بر او نمایان نیست. از این روست که «مرگ‌اندیشی» به‌عنوان یک اصل عملی در سنت‌های فلسفی و عرفانی کهن و جدید طرفدارانی دارد و بازسازی صحنه رویاروئی با مرگ را بستری برای بازیابی و بازسازی هویت معنوی تلقی

* عضو هیئت علمی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

کرده‌اند. تجربه مرگ‌زیستی آزمایشی بزرگ برای آحاد انسان‌ها بوده‌است، اما آزمونی سخت برای مکاتب و اندیشه‌های گوناگون نیز می‌باشد تا نشان دهد که کدام یک از عهده یک رویارویی پویا و سازنده برای انسان در زندگی با مرگ برمی‌آید. در خصوص نظریه‌های فلسفی و کلامی درباره شرور، بحث‌ها و مجادلات فراوان صورت پذیرفته است و در روایی یا ناروایی این پاسخ‌ها، کتاب‌ها و مقالات گوناگون به تحریر درآمده است؛ اما به گمان ما مهم‌ترین راه برای آزمون‌مند کردن این نظریه‌ها، تجربه زیسته در لحظه‌های پایان زندگی و دیدار چهره به چهره با ضربان‌های مرگ است. در این گفتار با مروری بر پاسخ‌های فیلسوفان، عارفان و متکلمان مسلمان و با نگاهی به منطق قرآن در مواجهه با مساله مرگ، به ارزیابی کارکردی نظریه‌های شرور می‌پردازیم و نشان می‌دهیم که هر یک چه رویکرد و رهاوردی را برای انسان رقم می‌زند. به نظر می‌رسد که نگاه فلسفی به مساله شرور با محورهای سه‌گانه‌اش(عدمی‌انگاری شر، قابلیت ذاتی ماهیات و نظام احسن)، تصویری ذهنی و انتزاعی از شرور و سرنوشتی محتوم و گریزناپذیر را به میان می‌کشد و در تجربه زندگی با مرگ، تسلیم و همروی با نظام جاری را القاء می‌کند. عارفان اما در کنار سرنوشت‌گرایی و تسلیم و رضا (که ریشه در تحلیل آنها از اعیان ثابته، تجلی اسمائی و سرّ قدر دارد)، شور انگیزی و عشق به دیدار و لقای حق را پیش می‌نهند و مرگ را در نظر انسان حقیر و کوچک جلوه می‌دهند. اشاعره در این میان راه فیلسوفان و عارفان را توأمان دنبال می‌کنند، هر چند در پاره‌ای از اصول با آنان ناهمگن و ناهماهنگ هستند؛ اما متکلمان امامیه و معتزله، با پیش انداختن نقش اختیار و آزادی در سرنوشت و معرفی اصل عدالت الهی، برخوردی فعال‌تر و مسئولانه‌تر را پیشنهاد می‌دهند. اعتقاد به ابتلا و آزمایش الهی و امید به ثواب او در برابر صبرپیشگی، به همراه اعتقاد به جهان جاوید، مهم‌ترین رکن مقاومت انسان در برابر رنج درد و نیستی است. به نظر می‌رسد که فضای قرآنی به نظریه متکلمان عدلیه بسی نزدیک‌تر از سایر اندیشمندان اسلامی است. در عین حال، کشش‌ها و کوشش‌های انسان در حالات مرگ، در تصویر قرآن از حیات بسیار دل‌انگیزتر و درنگ‌آمیزتر است. انسان قرآنی همچون یک بنده کوچک، همه سرمایه‌های

وجودی خویش را به مصاف مرگ می‌آورد و در یک معامله بزرگ با پروردگار خویش قرار می‌گیرد. مواجهه با مرگ در منظر قرآن، صورت دیگری از رویکرد او به حیات و زندگی است. آدمی در میان خوف و رجا، به رحمت بی‌کران او چشم می‌دوزد و این لحظه‌های پایان را یک فرصت برای جبران گذشته و وصول به حسن عاقبت می‌بیند. چشم دوختن به قدرت بی‌پایان او و نیاز به گذشت دیگران و دعای خیر خویشان و دوستان، انسان را در میانه بازگشت به دنیا یا وداع و گذشت از آن قرار می‌دهد. جذاب‌ترین و در عین حال دلهره‌ترین حالت وجودی انسان، رو به رو شدن با صحنه شگفت‌انگیز دنیای دیگر است؛ تجربه مرگ در منظر قرآن، سرکشیدن به جهانی است که جلوه مهر و قرب آفریدگار و رفاقت با بهترین بندگان و سرخوشی از زیباترین نعمت‌های پروردگار است.

این مواجهه قرآنی و کلامی نه تنها بهترین گزینه برای مرگ‌زیستی را پیش روی می‌نهد، بلکه بیانگر فطرت آدمی و واقعیت رویارویی انسان‌ها در لحظه‌های فرجامین زندگانی است.

واژه‌های کلیدی: مساله شرور، مرگ، مرگ‌زیستی، مرگ‌اندیشی، معارف قرآن

تأثیر ایمان به معارف سوره حمد بر سلامت روانی در مواجهه با بیماری کرونا کوئید ۱۹

سعید سلیمی*

امروزه یکی از بزرگترین مشکلات انسان، افزایش فشارهای روانی، مغزی، عصبی و جسمی در مواجهه با بیماری کرونا کوئید ۱۹ است. این افزایش فشارهای روانی موجب رشد بیماری‌های روانی و کاهش سلامت روانی، مغزی، عصبی و جسمی می‌شود. کاهش سلامت روانی به دلیل حرص دنیا، باورهای نادرست، ضعف ایمان صحیح دینی و نگاه منفی به شرایط و حوادث گذشته، حال و آینده و عدم عمل به دستورات و توصیه‌های دینی است. ترس از ابتلا به کرونا و فشار به مغز و اعصاب موجب تضعیف سیستم ایمنی بدن در مقابل ویروس‌ها به‌ویژه ویروس کرونا می‌شود. در مقابل آرامش و شادی موجب تقویت سیستم ایمنی بدن در ابتلا به کرونا کوئید ۱۹ می‌گردد. سوره حمد با توجه دادن انسان به یاد خداوند، قدرت و رحمت الهی، اسماء حسنای الهی، دید مثبت به قضاء و قدرالهی در مورد ناملایمات زندگی در گذشته، حال و آینده؛ تذکر به معاد، دعا، مناجات، بندگی و اطاعت خداوند و بیان سعادت و شقاوت حقیقی انسان در دنیا و آخرت، می‌تواند تأثیر بسیاری بر کاهش و درمان فشارها و بیماری‌های روانی در مواجهه با بیماری‌های خطرناك داشته باشد. این مقاله با روش اسنادی_ تحلیلی و با استفاده از منابع معتبر تفسیری و روانشناسی، نقش ایمان به معارف این سوره کلیدی و پرتلاوت قرآن را در سلامت روانی، مغزی، عصبی و جسمی و کاهش و درمان عوامل فکری فشارها و بیماری‌های روانی در مواجهه با ویروس کرونا کوئید ۱۹ را بیان، تحلیل و اثبات می‌کند.

واژه‌های کلیدی: ایمان، سلامت روانی، سوره حمد، فشار روانی، کرونا کوئید ۱۹.

* استادیار گروه معارف اسلامی، دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی ایران
s.salimi2520@gmail.com

نقش‌آفرینیِ نظریّهٔ خیریّت وجود در نگرش به درد و رنج

دکتر حسینعلی شیدانشید*

حکمای مسلمان همهٔ مصادیق وجود را خیر می‌دانند. این سخن بدان معناست که هر آنچه چمن‌آرای عالَم می‌پرورد، چه خار باشد و چه گُل، زیباست و پذیرفتنی. شرح و توصیف این نظریّه در آثار فلسفی و کلامی معمولاً به گونه‌ای است که آن را به ادّعایی خشک و نامأنوس تبدیل می‌کند و استدلال‌هایی را که به نفع آن اقامه می‌گردد نوعی تَردستیِ ذهنی و فکری نشان می‌دهد. لیکن تأمّل در اصلِ این آموزه و لوازم آن افقی دیگر در برابر آدمی می‌گشاید:

از خیرِ محض ـ یعنی خدای متعال ـ که بگذریم، هر آنچه در دایرهٔ وجود می‌گنجد و نام «موجود» بر آن صادق می‌آید آفریدهٔ خدای خیر، و به تعبیرِ دیگر، وابسته و «عین الرّبط» به خیرِ محض است. پس هر موجودی خیر است. لازمهٔ این نگرش آن است که آدمی جهان را یکپارچه خیر می‌بیند و به این باور می‌رسد که دردها و رنج‌ها که در مراتبی عرصه را بر او تنگ می‌سازند و وی را بی‌چاره و پریشان می‌کنند، چون رشتهٔ امور به دست وجودِ حقیقی است، در ژرفای خویش خیرند، گرچه این خیریّت در مرتبهٔ درد و رنج برای او مفهوم و معلوم نباشد (زیرا این بی‌خبری اصلِ آن واقعیّت را تغییر نمی‌دهد). ازاین‌رو، دردها و رنج‌ها ، درمجموع، قابل قبول، و آخرالامر، به یک معنا جبران‌پذیرند.

آرامشی که این باور به دردمندان و رنج‌دیدگان می‌بخشد امر روشنی است.

واژه‌های کلیدی: خیریّت وجود، مسئلهٔ شرّ، درد و رنج

* عضو هیأت علمی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه hshidanshid@rihu.ac.ir

تأملی در دیدگاه فیلسوفان درباره عدمی بودن شرور و نقش آن در مواجههٔ معنوی خداسو با پدیدهٔ کرونا

علی شیروانی*

چکیده

انسان در طول تاریخ همواره به اموری ناخوشایند، نامطلوب، آزاردهنده و رنج‌آور از قبیل گرسنگی، فقر، بیماری، نقص عضو، ستم، زلزله، رذایل اخلاقی و گناه مبتلا بوده است. شیوع فراگیرکرونا نیز یکی از مصادیق چشمگیر این امور رنج‌آور است که دامنگیر بشر امروزی شده و خسارات مادی و روانی و جانی فراوانی در سطوح گوناگون به بار آ ورده است. شرّ عنوانی جامع است که به مجموعه این امور اشاره دارد. وجود شرور همواره یکی از دغدغه‌های فکری متألهان بوده است. از سویی تقسیم موجودات به خیر و شرّ بهانه‌ای به دست دوگانه‌پرستان برای اعتقاد به وجود مبدئی برای خیر (یزدان) و مبدئی مستقل از آن برای شرّ (اهریمن) داد و از سوی دیگر، کسانی را نسبت به رحمت عامه، عدالت و حکمت خدای واحد همه‌دان و همه توان و حکیم (یا خیرخواه به تعبیر متکلمان مسیحی) به تردید افکند.

در برابر، اندیشمندان متأله برای تبیین سازواری نگرش توحیدی و سازگاری آن با وجود شرّ و پاسخ به شبهات دوگانه‌پرستان و ملحدان براهینی آوردند و روشنگری‌هایی کردند که تجدیدنظر و تکمیل آن می‌تواند موجب پویایی هرچه بیشتر اندیشه دینی گردد.

یکی از دیرپاترین اندیشه‌های ارائه شده از سوی متألهان نظریه عدمی بودن شرّ است که فیلسوفان مسلمان مبتکر آن را افلاطون دانسته‌اند. هرچند پاره‌ای در این نسبت تردید کرده‌اند، اما نشانه‌های آن را در آثار فلوطین می‌توان یافت. این نظریه بیش از هر چیز برای دفع شبهه دوگانه‌پرستان و اثبات عدم نیاز شرّ به مبدئی جدا از مبدأ خیر مورد بهره‌وری حکیمان مسلمان قرار گرفته است، اما از

* دانشیار گروه فلسفه و کلام پژوهشگاه حوزه و دانشگاه shirvani@rihu.ac.ir

زمان خواجه نصیر طوسی به بعد برای اثبات خیر محض بودن وجود نیز بدان تمسک شده است.

مدعای این گفتارآن است که نظریه عدمی بودن شر، فاقد برهان موجه است و آنچه از سوی حکیمان مسلمان در مقام اثبات این نظریه مطرح شده، قابل خدشه و مناقشه است. از نظر نگارنده دفع شبهه دوگانه‌پرستان به هیچ‌روی وابسته به نظریه عدمی بودن شر نیست و بدون آن نیز می‌توان به آسانی آن شبهه را پاسخ گفت.

نظریه عدمی بودن شرور تقریباً مورد اتفاق فیلسوفان مسلمان است و جز تنی چند از ایشان مانند فخر رازی در پاره‌ای از آثار خود و محقق دوانی همگان آن را پذیرفته‌اند. فارابی، ابن‌سینا، سهروردی، خواجه نصیر طوسی، میرداماد، ملاصدرا و فیلسوفان پیرو وی تا عصر حاضر، حتی علامه طباطبایی و شاگردان برجسته ایشان از قبیل استاد مطهری، حسن‌زاده آملی، جوادی آملی و مصباح یزدی همگی این نظریه را پذیرفته‌اند و برای تبیین و اثبات آن کوشیده‌اند.

نظریه عدمی بودن شرّ را می‌توان چنین تقریر کرد: شرّ بالذات از قبیل نیستی و عدم (عدم ذات یا عدم کمال ذات در آنجا که شأنیت وجود آن باشد) است و هرگاه امری وجودی، مانند سیل، زلزله، آتش‌سوزی، رذایل اخلاقی، میکروب و ویروس (ازجمله کوید ۱۹) شر خوانده شود، از آن جهت است که نوعی سببیت و عاملیت برای نیستی دارد. هرجا شرّی هست ردپایی از عدم و نیستی و خلأ وجود به چشم می‌خورد و شرّ حقیقی و بالذات همان امر عدمی است و امور وجودی پیرامون آن اگر شرّ خوانده شوند، تنها به این لحاظ است که در پیدایش آن عدم، و اگر دقیق‌تر بگوییم، در عدم پیدایش وجودی که جایش خالی است به گونه‌ای دخالت داشته‌اند.

فارغ از ادعای بداهت این نظریه دو بیان در تأیید آن اشتهار دارد. یکی تحلیل توأم با استقرای مصادیق شرّ است و دیگری برهانی است که مبتکر آن قطب‌الدین شیرازی است و از سوی فیلسوفان پس از وی تلقی به قبول شده است. در این گفتار، با تحلیل مفهوم شرّ و بررسی انتقادی آنچه درباره عدمی بودن آن از سوی فیلسوفان مسلمان بیان شده، نتایج زیر به دست آمده است:

نتایج پژوهش

۱. ادعای بداهت عدمی بودن شرّ بالذات، محل تردید است.

۲. تبیین عدمی بودن شرّ بالذات از طریق تحلیل مصادیق آن به لحاظ روش‌شناختی مفید یقین نیست و برهان اقامه شده از سوی قطب‌الدین شیرازی، مصادره به مطلوب است.

۳. این نظریه، به ویژه دلیل نخست آن، در مورد الم (درد و رنج) با چالش جدی مواجه است و کوشش‌های صورت گرفته برای توجیه عدمی بودن الم به نظر ناتمام می‌رسد و حتی از سوی طرفداران نظریة عدمی بودن شرّ، اجماعی بر نحوة توجیه عدمی بودن شرّ وجود ندارد.

۴. شرّ از معقولات ثانی فلسفی است و در معنا و مفهوم آن منفور و مکروه بودن و به تعبیری گرایش منفی چیزی نسبت به چیزی مأخوذ است و تنها در رابطه میان موجود مدرک (فاعل شناسا) با شیء مصداق می‌یابد و تعمیم معنای آن به گونه‌ای که شامل رابطهٔ شیء با هر چیزی که به نحوی موجب عدم ذات و یا عدم کمال آن می‌گردد، موجه نیست.

۵. آنچه بالذات منفور و مکروه است همان الم به معنای وسیع آن می‌باشد که شامل هرگونه وضعیت منفور، مکروه، آزاردهنده و نامطلوب می‌گردد و همان است که شرّ بالذات می‌باشد.

۶. امور دیگر، جز الم، اگر شرّ تلقی شوند؛ از آن روست که به گونه‌ای در پیدایش الم نقش دارند، خواه امری وجودی باشند، خواه امری عدمی.

۷. الم از آن جهت که امری منفور است، شرّ بالذات است اما همان الم می‌تواند به لحاظ آثار و پیامدهای مطلوبش، خیر بالتبع یا بالعرض شمرده شود. دقیقا در همین‌جاست که باورهای توحیدی و احساس‌ها و عواطف معنوی خداسو نقش‌آفرینی می‌کند و با معنا بخشی به درد ها و رنج‌ها، آنها را برای انسان تحمل‌پذیر بلکه دلنشین و گاهی «شیرین‌تر از عسل» می‌سازد.

واژه‌های کلیدی: شرّ، خیر، شرّ بالذات، شرّ بالعرض، کمال، نقص، امر عدمی، کرونا

کرونا، لزوم تبیین صحیح و فرصت بازسازی باورهای دینی عمومی در مواجهه با شر

احمد رضا عبادی*

ظهور بیماری کرونا، همه‌گیری و نرخ مرگ و میر بالای جهانی آن بار دیگر، افکار عمومی مردم جهان را، فارغ از تنوع و تعلق دینی آنان، با پرسش‌هایی بنیادین درباره روابط متقابل موجود در مثلث خدا- انسان- شر، مواجه کرد. پرسش‌های دیرین بشر درباره علل فرامادی وقوع حوادث شرآمیز برای انسان، نقش خداوند و انسان در وقوع آن و سؤالاتی از این دست بار دیگر اذهان مردم جهان که مرگ ناگهانی اطرافیان خویش را مشاهده می‌کنند درگیر خود کرده، لزوم تبیین صحیح و تولید جواب‌هایی قانع کننده، عقلانی و منطقی برای آنان را پیش کشیده و باعث قوت یابی دوباره دوگانه‌های حل نشده‌ای چون عدالت خدا-کیفر خدا، اعمال انسان- پاداش انسان، و حیات دنیوی- حیات اخروی در افکار عمومی جهان شده است. به نظر می‌رسد الهی‌دانان در کنار اقدامات پیشگیرانه و درمانی دولت‌ها در برابر کرونا می‌بایست از این پیشامد به‌عنوان فرصتی برای تبیین صحیح پدیده‌های شر و بازسازی جهان‌بینی، مبانی فکری و باورهای دینی افکار عمومی بهره ببرند. در این میان، الهی‌دانان و متکلمان مسلمان با در اختیار داشتن بیشترین حجم مستندات از قبیل آیات، روایات، احادیث و سنن، می‌بایست از این تجربه تلخ مشترک جهانی که عواطف انسان‌ها را در جهان بیش از هر زمان به همدیگر نزدیک‌تر کرده و تفاوت‌ها را به حاشیه رانده است، نهایت استفاده را برده و در این بازسازی باورها، ایفای نقش کنند. همچنین الهی‌دانان ایران می‌توانند از این فرصت برای بهبود وجهه جهانی و تقویت دیپلماسی عمومی کشور بهره ببرند.

واژه‌های کلیدی: کرونا، تبیین تاریخی، پدیده شر، باورهای دینی

* دکتری تمدن اسلامی ebadi1983@gmail.com

مبانی هستی شناختی مواجهه معنوی با کرونا

محمد علی عبداللهی*

چکیده

بیش از یکسال است که جهان به بلای همه گیر کرونا مبتلا است .این بلا درهمه شئون حیات انسان تاثیر گذاشته است.کرونا به لحاظ فکری ودینی پرسش های دشواری پیش روی بشر قرارداده است . نظام های الهیاتی و فلسفی باید به این پرسشها پاسخ دهند.یکی از این پرسش های دشواراین است که چگونه باید با این بلا مواجه شویم؟ .ایا تنها راه مواجهه با چنین بلایی که به ظاهربلایی طبیعی است، مواجهه علمی وطبیعی است؟ یا اینکه صورت های دیگری ازمواجه نیزوجود دارد؟. برپایه اموزه های دینی به ویژه دین اسلام وهمچنین تجربه های بشری که در دانش هایی چون روانشناسی مورد مطالعه قرار گرفته است شیوه های دیگری نیز برای مواجهه وجود دارد.شاید بتوان نام این نوع مواجهه را مواجهه معنوی گذاشت.

مقصود ازمواجهه معنوی با کرونا این نیست که معنویت را برای درمان بلای کرونا درخدمت بگیریم، هرچند تجربه ثابت کرده است که مواجهه معنوی با بیماری دردرمان ان نیز موثر است .

مقصود ازمعنوییت نیزمعنای عام ان نیست. چنانکه میدانیم درروزگارما ازمعنویت هرنوع مواجهه ای با هستی قصد میشود که انسان بتواند بر پایه ان با رضایت باطن ،امید وبدون اضطراب زندگی کند.چنین تعریفی ازمعنویت طیف گسترده ای ازاعمال ، رفتار و افکاررا دربرمی گیرد، ازتامل درونی و مراقبه نفسانی گرفته تا حرکات جسمانی و تنفسی خاص تا توکل واعتماد به موجودی برتروتوانا.

مقصود ما ازمواجهه معنوی دراینجا صرفا ان نوع ازمواجهه است که شخص رضایت باطن وارامش وامید خود را درسایه توکل به موجودی همه دان ، همه توان وهمه جا حاضر به دست می اورد.به تعبیر دیگرمقصود ما از مواجهه معنوی در اینجا مواجهه

* عضو هیات علمی دانشگاه تهران پردیس فارابی

معنوی خداسو است نه سکولار.چنین مواجهه ای بی شک مبتنی بر یک سلسله مبانی هستی شناختی ،معرفت شناختی وانسانشناختی خاص است.مااز این میان صرفا به مبانی هستی شناختی چنین مواجهه ای خواهیم پرداخت.
واژه‌های کلیدی: هستی شناختی، کرونا، مواجهه معنوی

نقش دعا در سلامت معنوی با تأکید بر دعای هفتم صحیفه سجادیه

طاهره عبداللهی*

احسان شکوهمند**

دعا در متون دینی به‌عنوان یکی از راه‌های ارتباط با خدا مورد تأکید قرار گرفته و در برخی آیات قرآن، به عنوان نوعی عبادت از آن یاد شده است. از طرفی انسان‌ها در هنگامهٔ شدت گرفتن امواج بلا و قطع امید از اسباب عادی، فطرتاً و ناخودآگاه به استمداد از خدا متمایل می‌شوند و متضرّعانه او را می‌خوانند. در این میان، یکی از پیشامدهایی که به‌صورت ناگهانی و فزاینده، جهان پیرامون ما را مورد تهدید قرار داده و با به خطر انداختن سلامتی افراد، آرامش و امنیت روانی آنان را سلب کرده، بحران کرونا است. مقاله حاضر با روش تحلیلی- استنباطی بر آن است تا با بررسی متون دینی در موضوع دعا، ضمن تبیین آثار مختلف آن بر سلامت معنوی فرد و جامعه، از ظرفیت‌های دعا در دفع و رفع عوارض ناشی از بحران کرونا پرده برداشته و آن را به‌عنوان یکی از اقدامات اساسی در مدیریت این بحران پیشنهاد دهد. ایجاد سلامت جسمانی، آرامش روانی، افزایش روحیهٔ امید، توجه انسان به ناتوانی و عجز خویش و زودن غبار تیرگی از روحیه توحیدی انسان‌ها از مهم‌ترین نتایج این بررسی شناخته شده است.

واژه‌های کلیدی: دعا، سلامت معنوی، کرونا.

* پژوهشگر جامعه الزهرا (سلام الله علیها)، دکترای تفسیر تطبیقی مجتمع آموزش عالی بنت الهدی.
abdolahee@gmail.com

** دانشجوی دکتری فلسفه تعلیم و تربیت دانشگاه خوارزمی

کرونا، مرگ‌آگاهی و معنای زندگی

دکتر امیرعباس علی‌زمانی*

چکیده:

آن‌گونه که مارتین هیدگر متذکر شده است، آگاهی به مرگ و حضور مرگ در متن زندگی، زندگی ما را تبدیل به یک طرح و پروژه مشخص و معین می‌کند. او در تلاش است تا نشان دهد که «هرچند مرگ ما را نابود می‌کند؛ ولی آگاهی به مرگ ما را نجات می‌دهد»؛ کسی که در آستانه چنین معرفتی قرار دارد؛ از زندگی هر روزی فراتر می‌رود و به کلیّت زندگی و چرایی و معنای نهایی آن می‌اندیشد.

مرگ‌آگاهی ما را در آستانه این معرفت قرار می‌دهد که امکانات و مجال ما برای زیستن رو به پایان و زوال است و ما از زمان نامتناهی و امکانات نامتناهی برای زیستن برخوردار نیستیم. ما واجد لحظات و امکانات محدودی برای زیستن هستیم و باید به شیوه‌ای مناسب بهترین بهرة خویش را از این امکانات و لحظات ببریم.

معنای زندگی چیزی جز درک ضرورت و اهمیت و ارزشمندی لحظه به لحظه زندگی نیست و مرگ‌آگاهی به ما کمک می‌کند که همزمان هم به محدودیت و تناهی وجود خویش و هم به ارزشمندی و ضرورت لحظات آن پی ببریم.

ویروس کرونا به رغم آن‌که جان بیش از سه میلیون نفر از انسان‌ها را در نقاط مختلف جهان ستانده و میلیون‌ها نفر را تا سرحد مرگ پیش برده است؛ ولی این خوبی و زیبای را نیز با خود داشته است که به انسان‌های مدرن غفلت‌زده کلان شهرهای بزرگ دنیا، که غرق در زندگی هر روزی تکراری و ملال‌آور هستند، یادآور شود که آنها هر لحظه در معرض مرگ حتمی و چاره‌ناپذیر خود و عزیزانشان هستند. حضور مرگ و مرگ‌اندیشی و آگاهی به تناهی و آسیب‌پذیری وجود انسان در جهان کرونایی و پساکرونایی بیشتر و عمیق‌تر شده است.

* دانشیار گروه فلسفه و دین دانشگاه تهران amir_alizamani@ht.ac.ir

این آگاهی به محدودیت و تناهی، می‌تواند هرچه بیشتر ما را از ساحت زندگی هر روزی غیراصیل نجات بدهد و زمینه رسیدن به زندگی اصیل و معنادار را در ما فراهم کند. انسان مرگ‌آگاه مدرن هرچه بیشتر به پوچی و آسیب‌پذیری این شیوهٔ از زیستن پی برده و زمینه طلب و جستجوی برای رفتن به سوی یک زندگی اصیل و معنادار در او پدید می‌آید.

واژه‌های کلیدی: مرگ‌آگاهی، زیستن، مرگ‌اندیشی

کرونا و تنهایی : تأملی در تأثیر خداباوری در مواجهه با پاندمی کوید نوزده

محمد فتحعلی خانی*

حالتی ناخوشایند که در اثر احساس فقدان رابطه نزدیک، عمیق و غنی با دیگری در فرد پدید می آید را تنهایی خوانده اند. تنهایی به عنوان پدیده ای ذهنی با جداافتادگی از دیگران - که پدیده ای عینی است - متفاوت است، هرچند که در مواردی میان این دو رابطه ای قابل تشخیص باشد. جداافتادگی لزوما به حالتی ناخوشایند در فرد منتهی نمی شود. از این رو آنچه که در عصر جدید همچون معضلی روانشناختی مورد اهتمام دانشمندان بوده و هست پدیده تنهایی است. معضل تنهایی زمانی رخ می دهد که نیاز ارتباطی فرد آنگونه که انتظار دارد برآورده نشود و عوارضی در رفتار و سلامت جسمی وی هویدا شود که ریشه در ناخرسندی او از روابطش با دیگران دارد.

انتظاری که فرد از رابطه با دیگران دارد نتیجه عوامل فردی و اجتماعی پیچیده ای است که او را احاطه کرده است. در این میان عنصری که همیشه در احساس وجود فاصله میان انتظار از رابطه و واقعیت رابطه نقش آفرین است، تفسیر و تعبیری است که فرد از خویشتن، موقعیت، و روابطش دارد. نوع جهان بینی و اعتقادات فرد در این تفسیر و تعبیر نقش اساسی دارد. باورهای دینی و اعتقاد به خداوند در تعبیر و تفسیر رخدادها همواره نقش محوری دارد. فرد دیندار با استفاده از مفاهیمی نظیر امتحان، تنبیه، پاداش اخروی در برابر مصائب، و مانند آن؛ رخدادهای زندگی فردی و اجتماعی خود را به گونه ای می نگرد که تحمل پذیر و حتی خوشایند می شوند. بیماری، سیل، زلزله، جنگ، قحطی و اپیدمی هریک می توانند به همین شیوه از سوی فرد مذهبی تفسیر شوند و تحمل پذیر شوند.

درباره اپیدمی یا پاندمی کرونا ویژگی جالب توجهی وجود دارد و آن بالا رفتن احتمال بروز تنهایی در اثر الزام های شخصی و شهری به در خانه ماندن و برقراری

* عضو هیئت علمی گروه فلسفه و کلام پژوهشگاه حوزه و دانشگاه mfkhani@rihu.ac.ir

فاصله اجتماعی (فیزیکی) با دیگران است. در این میان ضمن آنکه تفسیرهای مذهبی و خداباورانه فوق الذکر همگی در این وضعیت ویژه می تواند غلبه بر احساس تنهایی را تسهیل کند. نفس وجود رابطه عمیق و صمیمی با خداوند دارای مهر و محبت بی پایان به بندگان نیز تنهایی را از میان بر می دارد. در این مقاله این دو گونه تأثیر خداباوری و دینداری مورد نظر نیستند. جلوه دیگری از نگرش خداباور مورد بررسی قرار خواهد گرفت که ناشی از تلقی متفاوت فرد خداباور از روابط وی با خویش، طبیعت و دیگران است. در اندیشه فرد دیندار تمامی روابط فرد علی رغم تکثری که دارند به یک رابطه واحد و پیوند مستحکم، عمیق و صمیمی فروکاسته می شوند: رابطه با خداوند. این فروکاهش روابط به رابطه با خداوند موقعیت روحی و عملی فرد در شرائط مختلف را از بحرانی شدن مصون می سازد. رابطه فرد خداباور با دیگران تحت عناوین مختلفی نظیر آفریده خدا، بنده خدا، عیال خدا، دشمن خدا، دوست خدا، امانت خدا، فرصت الهی و ... قرار می گیرد. این نوع تفسیر از روابط تنهایی زداست زیرا فرد حتی در هنگام محاصره در میان دشمنان و نومیدی از حمایت دوستان خود را در پیوندی ناگسستی با خداوند می یابد که او را از تمسک به پیوندهای دیگر برای داشتن احساس اطمینان مستغنی می کند. در شرائط کرونایی تنهایی های ناشی از فاصله اجتماعی و یا تنهایی های عمیق تر ناشی از احساس بی پناهی در برابر طبیعت یا تروریسم زیستی و امثال آن، بیشتر قابل اجتناب است. در متن مقاله در قسمت نخست «تنهایی» و تفاوت آن با «خلوت» و در قسمت دوم روابط انسان و تحویل آن به رابطه واحد با خداوند تحلیل می شود و سپس با بیان مختصری درباره امکان بروز تنهایی در اثر مواجهه با اپیدمی، نقش خداباوری در پیشگیری از، و غلبه بر احساس تنهایی توضیح داده خواهد شد.

واژه های کلیدی: کرونا، خداباوری، تنهایی، اپیدمی

ظرفیت‌شناسی دعا در رفع و دفع بلایای طبیعی از منظر آیت الله جوادی آملی

مهدی فرداد*

از نگاه یک معتقد مذهبی عاملیت خداوند متعال در تمام ابعاد زندگی وی حضوری پر رنگ دارد که تشویق به دعا برای رسیدن به مطلوب و تضمین اجابت آن نمودی از این حضور به شمار می‌رود. از این رو، یکی از مسائل مهمی که ذهن اندیشمندان اسلامی را به خود معطوف کرده است، تحلیل و تبیین رابطه میان قوانین طبیعی به‌عنوان اموری تخلف‌ناپذیر و تأثیر گذاری عواملی مانند دعا به‌عنوان بستر عاملیت الهی در رفع و دفع قوانین، بلایای طبیعی و نظام آفرینش است. آیت الله جوادی از دانشمندانی است که با نگاهی جامع و برآمده از قرآن و برهان در مقام تحلیل و تبیین استجابت دعا در منظومه قوانین طبیعت برآمده است. این نوشتار که انعکاس یافته از آثار ایشان است ابتدا به بررسی حقیقت دعا پرداخته، آنگاه با تبیین نظام احسن و رابطه دعا و علم الهی به تحلیل اثرگذاری دعا در منظومه قوانین طبیعت پرداخته است. نتائج به دست آمده نشان می‌دهد که استجابت دعا نه تنها بر خلاف قوانین حاکم بر طبیعت نبوده، بلکه در راستای قانون علیت است، منتهی باید توجه داشت که علت هیچ پدیده‌ای منحصر به علت‌های شناخته شده آن نیست.

واژه‌های کلیدی: دعا، قوانین طبیعت، عاملیت الهی، نظام احسن، آیت الله جوادی آملی.

* m.only.f97@gmail.com

سبک‌های مقابله‌ای معنوی در کرونا با تکیه بر قرآن

علی غلامی فیروزجائی*

هدف پژوهش حاضر بررسی و تحلیل کارکرد دو دیدگاه اخلاق قرآنی و خودگرایی اخلاقی درفضای کرونایی است. خودگرایی نظریه‌ای اخلاقی نتیجه‌گرا می‌باشد که پیروان آن معتقدند که تنها خوبی‌ای که فرد باید در نهایت به دنبال آن باشد، خوبی خود اوست. در اخلاق قرآنی مفاهیمی همچون احسان، نیکوکاری، ایثار و مهربانی و... مطرح می‌باشد که در خودگرایی مطرح نیست. در این پژوهش تلاش داریم، با تبیینی مناسب از این دو نظریه بررسی کنیم که در فضای کرونایی جهان کدام یك عملکرد مثبتی داشته‌اند و آن را مورد بررسی و تحلیل تطبیقی قرار دهیم. روش مورد استفاده در این پژوهش، توصیفی_ تطبیقی است که به توصیف و تحلیل پرداخته است. یافته‌ها نشانگر آن است که با توجه به وجود اصولی همچون همدلی، احسان و نیکوکاری، قاعده طلایی، مهربانی و محبت و ایثار و از خود گذشتگی در اخلاق قرآنی، شاهد آن هستیم که در کشور باتوجه به آثار سوئی که کرونا و تحریم براقتصاد گذاشته؛ اما همدلی و ایثار بروز فراوانی دارد و بلعکس در کشورهای اروپایی و آمریکایی با توجه به دیدگاه خودگروی اخلاقی شاهد نامهربانی‌های زیادی هستیم.

واژه‌های کلیدی: اخلاق قرآنی، خودگروی اخلاقی، ایثار، احسان، مهربانی.

* دکتری تاریخ، gh.firozjaii@yahoo.com

پاندومی کرونابه مثابه تحقق بخش تولد معنوی

فاطمه مغیثی*

تمام پدیده‌های هستی از منظر پدیدارشناسانه و فارغ از نگرشی تک بعدی، دارای خیرها و برکت‌های بسیاری هستند. در این میان پدیده عصر حاضر، یعنی پاندومی کرونا که تمام جهان را در جنبه‌های اقتصادی، فرهنگی، الهیاتی، حوزه سلامت و مرگ به قبضه در آورده است، نیز از این امر مستثنی نیست. در نگاهی عمیق‌تر در حوزه الهیاتی مرتبط با معنویت، درمی‌یابیم که مهم‌ترین پیامد آن نیز در حال وقوع است که می‌توان آن را «تولد معنوی» نامید. تولد معنوی در تمام عرصه‌های بینشی، گرایشی و کنشی زیست انسانی تحول می‌آفریند. البته لازم به ذکر است تحقق این فرایند، لزوم تحصیل شرایط و زمینه‌های متعددی را می‌طلبد. از آنجا که پدیده کووید ۱۹ در عرصه معنوی تحولی عظیم به جای گذاشته است، اهمیت دارد. همچنین معنویت، پایه و اساس انسان است. پس پژوهش و واکاوی آن از ضرورت خاصی برخوردار می‌باشد. پژوهش پیش رو به پرسش اصلی «پاندومی کرونا (کووید۱۹) چگونه تولد معنوی را رقم می‌زند؟» پاسخ می‌دهد که با استفاده از روش تحقیق کیفی رخ داده و رویکرد بنیادی ـ کاربردی دارد. دستاوردهای پژوهش نشان داد پاندومی کرونا موجب ارتقاء سطح مرگ باوری، استحکام ارتباطات بین فردی، تجربه معنوی کمال انقطاع، نقد علمی و عملی مدرنیته و فلسفه اجتماعی مبتنی برآن می‌گردد.

واژه‌های کلیدی: پاندومی کرونا، معنویت اسلامی، تولد معنوی، مرگ باوری، کمال انقطاع.

* دکتری تصوف و عرفان اسلامی. استادیار دانشگاه فرهنگیان fm1400@chmail.ir

درمان کرونا با تمسک به آیات و روایات

ام‌البنین میرهادی*

در قرآن، قوانینی در سه حوزه اخلاق، عقاید و احکام برای انسان وضع شده است. به طور طبیعی، عمل انسان به قوانین احکام الهی و هدایت او به سوی کمال، در سایه‌سار سلامت جسمانی محقق می‌شود. ازاین‌رو، خداوند متعال تأکید فراوان بر سلامتی بندگان خود دارد. همان‌گونه که می‌دانیم، شیوع کرونا ویروس در حال حاضر با افزایش مرگ و میر، وضعیتی بحرانی در جهان به وجود آورده است. در این میان، با توجه به اینکه در زمان‌های گذشته، اهل بیت(ع) با تمسک به قرآن، در جهت پیش‌گیری و درمان بیماری‌های واگیردار همچون وبا و طاعون، راهکارهایی بسیار مؤثر ارائه داده‌اند. در این مقاله، با روش توصیفی - تحلیلی و براساس منابع کتابخانه‌ای، سعی شده با تمسک به آیات و روایات، مطابق با علم پزشکی و راهکارهای موجود در آنها به رویارویی با این بیماری ترسناک رفت تا شاید بتوان در جهت ریشه‌کن کردن آن، گام مؤثری برداشت؛ راهکارهایی همچون: کاهش تعاملات اجتماعی، رعایت بهداشت جسمی و روانی، اِعمال دستورهای پزشکی، امر به معروف در رعایت بهداشت و ... .

واژه‌های کلیدی: درمان، کرونا، بهداشت

* سیده ام البنین میرهادی، کارشناسی ارشد رشته تفسیر و علوم قرآن. tinamirhadi@gmail.com

تزاحم قواعد «دفع الضرر» و «حفظ الشعائر» و رفع آن در شرایط بیماری‌های مسری

سید علی هاشمی*

این روزها، مردم جهان با ویروسی به نام «کرونا» درگیر هستند که به سرعت منتشر شده و به بحرانی برای بسیاری از کشورها تبدیل شده است. این مقاله به روش توصیفی تحلیلی با تکیه بر منابع دینی با رویکرد فقهی به دنبال پاسخ به این پرسش است که در چنین شرایطی چگونه می‌توان تزاحم بین دفع خطر بیماری کرونا و تعظیم، اتیان (انجام) یا حفظ شعائر دینی را حل کرد تا تکلیف شرعی ما در این ایام روشن شود؟ نتایج این پژوهش نشان داد که حکم سه عنوان حفظ، اتیان و تعظیم شعائر متفاوت است. در هنگام تزاحم تعظیم شعائر با قاعده دفع ضرر، دفع ضرر مقدم است؛ اما در هنگام تزاحم حفظ شعائر با دفع ضرر، حفظ شعائر مقدم است؛ اما در هنگام تزاحم اتیان شعائر با دفع ضرر، در مواردی مثل جهاد و برخی مراتب امر به معروف، اتیان شعائر مقدم است و در برخی موارد مثل نماز، روزه، حج و... حفظ سلامتی و دفع ضرر مقدم است.

واژه‌های کلیدی کرونا، زیارت، تزاحم، قواعد فقهی، اماکن مقدسه.

* دکتری کلام اسلامی، s.a.h@chmail.ir

Facing Our Post-Covid Fears

Kelly James Clark*

After 9-11, I enthusiastically commenced a new work: building bridges between Muslims and Christians. As a Christian I was concerned that Americans, mostly fellow Christians, would focus their fears on Arab-Muslims.

There was, however, a massive problem: I didn't know any Muslims.

Since then, I've cultivated friendships with many Muslims, some of whom I now count among my best friends:

- Feryal, a shipping magnate in Istanbul, who donates generously to famine relief, refugee health, and scholarships for needy college students
- Mohammed, a physician from Syria who pays his own expenses to work in Syrian refugee camps for two months every year.
- Aziz, a Palestinian Israeli who uses tourism for peacemaking. You can read of his transformation from radical to peacemaker in our co-authored, *Strangers, Neighbors, Friends: Muslim-Christian-Jewish reflections on compassion and peace.*
- Ali, a pioneering pediatric oncologist from Egypt. Ali's compassionate wisdom has saved countless children from certain death.
- Ahmad and Zaina, who use their smarts and charisma to inspire thousands of Muslim young people to study and work in science and technology.
- Rana, a worldclass biologist who is working with Yale and Harvard scholars to study epigenetics among suffering Syrian refugees.

As I was building these bridges and relationships, I was sadly hearing

* استاد دانشگاه میشیگان و آکسفورد

and reading from other Christians that Arabs are barbaric and that Islam is a religion of violence. I heard the kind of fear that rationalized our unjust invasion of Iraq, our indiscriminate drone policy, and our uncharitable treatment of refugees.

Fear also prevented many Christians from seeing people like Feryal, Mohammed, Aziz, Ali, Ahmad, Zaina and Rana and countless other Muslims as individual human beings *like them* with hopes and dreams for a better future. By seeing Arab-Muslims as less than fully human and unworthy of justice and compassion, we, as the old battle hymn goes, "loosed the fateful lightning of God's terrible swift sword."

Fear shuttered our hearts and closed our doors and dropped our bombs.

In 2020, fear reared a new head—the coronavirus—inspiring fears of financial ruin, of destroying the economy, of dividing the country, and even of losing life itself.

This new fear drove us to blame new "others."

When bad things happen, we want to know *why* it happened and *who* is to blame.

The problem is this — bad things are happening because of Covid-19 for reasons we don't know (or, more likely, for no reason).

There's no *why* it happened and there's no *who* to blame. There's just that pesky little virus.

But there's little satisfaction in kicking a virus, just as there's little satisfaction in kicking a chair after one stub's one's toe on it.

Yet, just as we want to know who put that darn chair in our toe's way (and punish them), we also want to know who put that darn virus in our way (and punish them). So fear drove us into the nooks and crannies to search out who was at fault.

But Covid-19 is not anyone's fault.

It's not the fault of the Chinese. While it did originate in China, it could have originated anywhere. There are hundreds of strains of coronaviruses, with new mutations every year. Very few are dangerous to humans. They sometimes, but very rarely, spill over to harm humans. So we should no

more blame the country where the virus originated than we should blame the US for the 2009 Swine Flu or the much-earlier Spanish Flu, both of which likely originated in the United States.

Blame can be as harmful as a virus. Blaming the Chinese has led to scapegoating Asians; hate crimes towards Asians are surging around the world.

But Covid is not the fault of the Chinese. And it's not the fault of Donald Trump, the Republicans, the Democrats, immigrants, big-Pharma, the Chinese military, the US military, the deep state, Jews, Bill Gates, Mexicans, Muslims or the media (all of whom someone, somewhere—in the nooks and crannies of the internet—have been blamed for the coronavirus).

It's just an inexplicable, purposeless mutation.

One benefit of fearing the coronavirus it that it has distracted us from our fears of Muslims. The virus's greater, more existentially pressing fear has left little room in our hearts for our more distant fear of Islam and Muslims.

But, and here's my worry, as vaccines dissipate our newer fear of the virus, our old fears will return.

I see many people prophesying a hopeful post-Covid future. They claim that our unified purpose, global predicament, and need for community will create a new and better post-Covid world. We'll emerge from the isolation of Covid, so say these Prophets, more compassionate and less selfish, more global and less isolationist, more communal and less individualistic.

Sadly, I don't share these hopes. Instead, I believe that as fear of "the Chinese virus" recedes, our old, familiar fears of Muslims will fill the void left behind.

Those fears will, once again, close our hearts to Muslims. We won't blame the Chinese for our ills, we'll blame "them Muslims."

The New Testament, which understands the deadly and powerful force of fear, says, "Perfect love casts out all fear."

I think its converse—“Fear casts out all love”—is likewise true. And, since none of us is a saint, vastly more prevalent.

When fear casts out love, we’re on to division and even to death.

I don’t optimistically foresee love casting out all fear in our post-Covid future. But our fears of one another will more certainly doom us than our fears of a virus.

We need to resist fear and inspire love.

If, after the ravages of the virus have receded, you find your unfounded fear of Muslims returning, tell your better self that you do not want to be that kind of person.

Choose, instead, love.

You won’t become instantly loving, of course. It never works that way. But you have to start somewhere. Start by avoiding those nooks and crannies that you know incite your fears. Turn off the fear-mongers on the radio or television, don’t click on that juicy headline, and avoid reading those posts and tweets that just confirm your fears.

Listen, instead, to inspiring music, talk with people who look different from you, donate money to those who have none, and read of love and courage and hope.

We need to start letting love work on our fears now, when things seem the worst, so that we can work together later when things will *be* the worst — when the virus has wreaked all of its havoc, when the last person dies and is buried alone, and with economies in shambles. We need to cultivate love now, to overcome our fears, so we can face our new fears together and better.

All or almost all love is local. I offer no prescription for world peace. So, upon finishing your reading, I hope that love moves you to open your doors, walk down the street and offer your social-distanced friendship to someone who doesn’t look like you.

Pledge to courageously unite in post-Covid, casting-out-all-fears love to work together with shared hopes and dreams for a better future.

فصل سوم

چکیده های رسیده کنفرانس بین‌المللی رهیافت خداسو در مواجه با کرونا

پنل علوم اجتماعی

بررسی پیامدهای طبقاتی ویروس کرونا

فاطمه ابراهیمی*

شیوع ویروس کرونا و بروز یک بحران جهانی باعث شده تا اقشار مختلف جامعه با توجه به مقتضیات طبقه‌ای که در آن قرار دارند دچار مشکلاتی شده و در مواجهه با این مشکلات رفتار بخصوصی از خود بروز بدهند. هدف از انجام تحقیق حاضر بررسی پیامدهای طبقاتی ویروس کرونا می‌باشد. در این پژوهش با کمك روش اسنادی به مطالعه و بررسی پرداخته‌ایم و کوشیده‌ایم تا حد امکان به پرسش‌های زیر پاسخ دهیم:

- چگونه، قرار گرفتن در یك طبقه اجتماعی خاص می‌تواند منجر به افزایش یا کاهش ریسك ابتلا به ویروس کرونا شود؟
- چگونه ویروس کرونا می‌تواند باعث افزایش شکاف طبقاتی و تنزل طبقاتی شود؟

نتایج حاصل از تحقیق نشان داد بین طبقه اجتماعی و میزان ابتلا به کرونا رابطه‌ای دوسویه وجود دارد و هر کدام می‌توانند باعث شدت‌گرفتن دیگری شوند. معمولاً میان طبقه اجتماعی افراد و رفتارهای بیماری آنان ارتباط‌های معناداری وجود دارد. در بین افراد طبقات پایین جامعه، مشکل اساسیِ ماندن در خانه به نحوی، مشکلِ معیشت است. طبقه پایین و تهیدست جامعه، امکان در خانه ماندن ندارد و تاب‌آوری اقتصادی اندکی دارد. لذا نمی‌توانند فاصله‌گذاری اجتماعی و قرنطینه را به خوبی رعایت کنند و در نتیجه احتمال ابتلای آنان به این ویروس بیشتر است. ضمن اینکه طبقات اجتماعی، دسترسی متفاوتی به خدمات پزشکی و درمانی دارند. از سوی دیگر، تعطیلی کسب وکارهای خرد برای طبقهٔ پایین، فلج کننده است و موجب افزایش بیکاری و کاهش درآمد گروه‌های تهیدست جامعه شده و نهایتاً منجر به تنزل طبقاتی طیف وسیعی از اقشار جامعه خواهد شد.

واژه‌های کلیدی: پاندمی، کرونا، مخاطره، طبقه اجتماعی، تنزل طبقاتی.

* هیأت علمی علوم اجتماعی دانشگاه پیام نورمرکز گلپایگان با مرتبه مربی،
Fatemeh.ebrahimi1358@gmail.com

معرفت شناسی دینی در مواجهه با شرایط نو پدید ناشی از بیماری ناشناخته کرونا

دکتر شهلا باقری*

چکیده

در این مقاله تلاش شده است که با رویکرد معرف شناسانه ،مواجهه دین اسلام با شرایط نوپدید در جامعه مورد تحلیل قرار گیرد. وجه تمرکز مقاله بر بیماری کرونا به عنوان یکی از مصادیق بارز بیمارهای نوپدید همه گیر بادرجه شیوع بالاست که کل جهان امروز را به خود درگیر نموده است. این در گیری هم به لحاظ وسعت و هم به لحاظ عمق ، شرایط آنومیکی را بر کشورها واداره نظام های ملی و بین المللی حاکم نموده و «نظم مستقر »آنها را مورد تهاجم و تغییر قرار داده است. در گیری همه کشورهای جهان و میزان تلفات و تبعات اقتصادی و اجتماعی این بیماری ناشناخته نوپدید ،چالش های زیادی را ایجاد نموده و به نوعی «نظم منتشر» کرونا منتهی شده است. در نظم منتشر برخاسته و برانگیخته از شرایط کرونایی، معرفت شناسی دینی ظرفیت های تحلیلی چندی را در این افق می گشاید که بهره برداری از آن به مدیریت شرایط موجود و گسترش ظرفیت حکمرانی اجتماعی اسلام مدد می رساند. در این مقاله با بهره گیری از مبانی معرفت شناسی اجتماعی دین و با روش تحلیل لایه ای ،به تحلیل سطوح شناختی و سطوح شرایط اجتماعی پساکرونا پرداخته شده است و تلاش گردیده که مواجهه دینی با شرایط آنومیک کرونایی از منظر شناخت شناسانه صورت پذیرد.

واژه‌های کلیدی: کرونا، معرفت شناسی دینی، نظم مستقر، نظم منتشر، حکمرانی

* عضو هیات علمی دانشگاه خوارزمی

ظرفیت‌های معنویت شیعی برای جلوگیری از تبدیل بحران کرونا به عاملی عرفی‌ساز و استلزامات سیاست‌گذارانهٔ آن

دکتر حسین بستان*

در نگاه نخست، همه‌گیری کرونا از جهاتی مانند ایجاد زمینهٔ گسترش شبهات اعتقادی و تعطیلی اماکن و مراسم مذهبی، عاملی عرفی‌ساز به نظر می‌آید. این در حالی است که معنویت شیعی از ظرفیت‌های ارزشمندی برای جلوگیری از تبدیل چالش کرونا به عاملی عرفی‌ساز برخوردار است که سیاست‌گذاران حوزهٔ سلامت باید نسبت به آنها حساسیت بیشتری به خرج دهند و از آنها به نحو شایسته استفاده کنند. از مهم‌ترین این ظرفیت‌ها می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

- رویکرد خداگرایانه با شاخص‌هایی همچون تأکید بر محبت، رجا و امتحان الهی؛
- رویکرد آخرت‌گرایانه با شاخص وعدهٔ جبران اخروی؛
- رویکرد جمع‌گرایانه با شاخص‌هایی مانند مراسم و دعاهای دسته‌جمعی؛
- رویکرد عقل‌گرایانه که در مواجهه با همه‌گیری‌ها در دو شاخص مهم تجلی می‌یابد: توجیه فلسفی شرور و سازگاری با الگوی مدیریتی طب نوین؛
- رویکرد این‌جهانی به بیماری‌ها با شاخص‌هایی مانند ترویج و تشویق ادعیهٔ معطوف به سلامتی و توصیه‌های طبی از قبیل داروی امام کاظم (ع) و ... ؛
- رویکرد منجی‌گرایانه با ارائهٔ پیش‌گویی‌های نسبتاً روشن از حوادث دشوار آینده از جمله فراوانی مرگ‌ومیر؛
- بهره‌مندی از روحانیت مردمی؛
- برخورداری از اماکن مقدسة و بقاع متبرکة فراوان.

* hbostan@rihu.ac.ir

وجه مشترک میان ظرفیت‌های یادشده آن است که هر یک به گونه‌ای فرایند مواجهه با کرونا را با امور دینی و معنوی پیوند می‌زنند و از تبدیل شدن چالش کرونا به چالشی عرفی‌ساز و ضددینی جلوگیری می‌کنند.
از منظر سیاست‌گذاری اجتماعی و فرهنگی، محافظت از ظرفیت‌های مزبور و توجه به اقتضائات آنها امری ضروری به نظر می‌رسد. در حالی که از سویی سیاست‌گذاران حوزة سلامت در ستاد مقابله با کرونا چنان‌که باید به این امر توجه نکرده‌اند، بلکه گاه تدابیری در جهت عکس آن اتخاذ کرده‌اند و از سوی دیگر، در مواردی شاهد اقداماتی بوده‌ایم که به نام تقویت دین انجام گرفته‌اند، ولی اقتضائات ظرفیت‌های یادشده را نادیده گرفته‌اند. برای مثال، سیاست‌گذاران از رویکرد این‌جهانی معنویت شیعی به بیماری‌ها به‌عنوان یک ظرفیت مهم غفلت کرده و حتی گاهی در جهت محدود ساختن آن اقدام کرده‌اند و در مقابل، برخی مدعیان طب اسلامی اساساً الگوی مدیریتی طب نوین را زیر سؤال برده‌اند که به‌رغم تقابل شدید این دو رویکرد، هر دو در این جهت مشترک‌اند که با ارائة تصویری ضدعقل‌گرایانه از دین، به تقویت روند عرفی‌شدن کمک کرده‌اند.

واژه‌های کلیدی: معنویت، ظرفیت ها، عرفی سازی، کرونا

دین، فن آوری و کرونا در جمهوری اسلامی ایران

دکتر حمید پارسانیا*

چکیده

در این مقاله نحوه عملکرد و تعامل دین با علم و فن آوری‌های جدید از آن جمله تقابل دین با علوم پزشکی برای مواجهه با بیماری کووید ۱۹ دنبال می‌شود.

این مقاله مطالعه موردی براساس نظریاتی است که در سه مقاله دیگر طرح شده است.

مقاله اول تحت عنوان علم و فرهنگ و فن‌آوری است. و مقاله دوم با عنوان دین، پزشک و فن‌آوری است. و مقاله سوم تکنولوژی و آینده تا انقلاب اسلامی منتشر شده است.

در مقالات سه گانه مباحث نظری مربوط به تعامل علم، علم با فرهنگ و فن‌آوری و نیز دین با علم و فن‌آوری به بحث گذارده شده است و بر همین اساس در مقاله سوم آینده علم و تکنولوژی در انقلاب اسلامی ایران پیش بینی شده است.

مباحث مطرح شده در مقالات یاد شده در سال‌های مزبور مستقل نظریاتی درباره تعامل دین با تکنولوژی است. و در این مقاله نحوه مواجهه جمهوری اسلامی ایران با کووید ۱۹ با آن نظریات مورد بررسی قرار گرفته شده است.

واژه‌های کلیدی: کرونا، دین، فن‌آوری.

* دانشیار دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران

اخلاق فرمان برداری و قانون پذیری در مواجهه با بحران کرونا

سیدمجتبی جلالی*

هاشم مجتهدی**

اتفاقات و پیشامدهای خطرناک و گاهتلخ زندگی می‌تواند تأثیرات مهم و بسزایی از نظر اخلاقی و پایبندی به قوانین اخلاقی در حوزه زندگی انسان‌ها ایفا کند. سؤال اصلی تحقیق میزان کاربرد اجرایی حوادثی مانند کرونا در فرمان برداری و قانون‌پذیری در حیطه اخلاق انسان است؟ در واقع پدیده کرونا به مثابه رخدادی بوده که نوعی الزام به قانون را ایجاد و به منزله ضمانت اجرایی در انجام امور محوله قانونی به انسان است. تحقیق به صورت تحلیلی و توصیفی و با رویکرد بنیادی-کاربردی است. از یافته‌های پژوهش می‌توان به این نکات اشاره نمود که کرونا به‌عنوان رخدادی جدید و به‌رغم تمامی ناگواری‌ها و مصائب، در حوزه فرمان‌برداری و قانون‌پذیری آثار و پیامدهایی نظیر: پایبندی انسان‌ها به قانون و وظایف، رعایت بهداشت فردی-عمومی، روی آوری به شریعت و معنویات، استفاده بهینه از فضای مجازی، ابتکار عمل در تولید محتوای فرهنگی اخلاقی، ورود به قوانین جهان پسا کرونا، اشاره کرد.

واژه‌های کلیدی: کرونا، اخلاق، قانون، معنویت، پیامدها.

* استادیار گروه معارف دانشگاه شهرکرد؛ s.m.jalali@sku.ac.ir
** دانش آموخته سطح ۴ حوزه‌ی علمیه؛mojtahedi.h@yahoo.comnhka

کرونا و عیار هویت تفردیافته ائتلافی و هویت جمع گرای اسلامی

حسن خیری*

هویت حاوی کیستی است. هویت فردی فرد را از دیگران متمایز می‌کند و هویت جمعی کیستی مشترکی را برای دارندگان خصلتی مشترک در موضوعی خاص بیان می کند.

تمدن اومانستی غربی بر اصالت فرد استوار گشت تا فرد را به مقام خویش بنشاند و بدان اعتبار بخشد؛ اما آنچه رخ داد نه زعامت فرد بلکه، تفردیافتگی و تنهایی و انزوای فرد بود که خود را رویاروی غول صنعت دید و حقارت خویش را شاهد شد. "عینیت یافتگی فرهنگ"، "قفس آهنین"، "از خودبیگانگی"، و شکل گیری "هویت بی‌خانمان"، "هویت تا اطلاع ثانوی"، "هویت چهل تکه شده"، "اضمحلال نظام معنایی" و ... تحلیل‌هایی است که از سوی جامعه‌شناسان و دانشمندان علوم ارتباطاتی برای این وضع نامطلوب انسانی بیان شده است.

رهایی از این وضعیت اسفبار شکل‌گیری تشکل‌ها و ائتلاف‌های مختلف در عرصه‌های زیست انسانی را در پی داشته است. این موضوع در عرصه سیاست با شکل‌گیری ائتلاف‌های سیاسی پدیدار شد.

از سوی دیگر اسلام از اول بنای هویتی فرد و جامعه را بر جمع‌گرایی استوار کرد و در احکام اخلاقی و فقهی خویش روح جمع‌گرایی را اشراب کرد. اسلام با ندای " لقد کرمنا بنی آدم" کرامت او را با وضع ضوابط اخلاقی، فقهی دربردارنده روح جمعی پاس داشت.

اکنون این پرسش مطرح است که چگونه است که جامعه به‌ظاهر متمدن و انسان‌گرای غربی نتوانست در مقابل ابتلای کرونا عیار فرهنگ ائتلافی خویش را به رخ بکشد و چگونه است که در این بحران اجتماعی آنچه سید جمال الدین اسدآبادی دو سده پیش مطرح کرد که در غرب مسلمانی دیدم و اسلام ندیدم و در شرق اسلام دیدم و مسلمانی ندیدم، دیده نشد و صحنه‌هایی از فروپاشی ائتلاف‌ها

* دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی قم

و رفتارهای خودخواهانه در ساحت خرد اجتماعی تا کلان سیاسی مشاهده گردید. آنچه در این مقال بدان پرداخته می‌شود و تحلیل می‌گردد این است که بین هویت جمعی حاصل از ائتلاف با خاستگاه اصالت فردی و اومانیستی با هویت جمعی با خاستگاه اصالت جمع‌گرای اسلامی تفاوت است. در هویت جمعی ائتلافی هویت با تعریف من و هویت من آغاز می‌شود و فرد خود را محور فکر و اراده می‌یابد و حتی آنگاه که به ائتلاف می‌گراید ائتلاف او بر پایه مصالح فردی است؛ اما در هویت اسلامی اساس و شالوده هویت بر ندیدن خویش است. هویت اسلامی آنگاه تحقق می‌یابد که به جای خود دیگران را ببیند اگر خود را دید گرفتار هوای نفس شده و اصلا هویت اسلامی نیافته است و آنگاه که دیگران را دید در حقیقت خود را دیده است و منزلت و قدر انسانی خویش را یافته است.

نتیجه آنکه بین "ما" در هویت ائتلافی غربی با "ما" در هویت جمعی اسلامی تفاوت ماهوی وجود دارد ما در اول در حقیقت گرد آمدن "من" هایی است که منافع خویش " من" را در ائتلاف جستجو می کند و لذا به این جمع نگاه ابزاری دارد؛ ولی در دوم در حقیقت "من" در "ما" تحقق حقیقی می‌یابد و اگر خود را دید در حقیقت خویش حقیقی را ندیده است، بلکه هنوز در سطح حیوانیت تنفس می کند و آنگاه هویت انسانی می‌یابد و خود حقیقی خویش را تبلور و هستی می‌بخشد که خود را فنای در دیگران ببیند و آنها را بر خویش تقدم بخشد. بر این مبنا است که رسیدن به مقام فنا از مراحل والای انسانی به شمار می‌رود. همان‌طور که دیدن خویش حاکی از ضعف بینشی و هویتی و گونه‌ای شرک در مقامات عرفانی است. این خط سیر در اسفار اربعه به خوبی تشریح شده است. لذا انقلاب اجتماعی که محصول انقلاب معنوی و بینشی است حاوی هویتی است که در آن خدمت به خلق و برای خلق بودن به‌عنوان تعهدی الهی زیر ساخت هویتی محسوب می‌شود. این معنویت‌گرایی با ساحت جمع‌گرای هویتی تحقق می یابد.

واژه‌های کلیدی: هویت فردی، هویت ائتلافی، هویت جمع گرای اسلامی، انقلاب اجتماعی

آسیب‌های اجتماعی ناشی از کرونا و راه کارهای معنوی مواجه با آنها

سعید شریفی*

شریفه محمدی**

کرونا یکی از مسائل بسیار مهم در حال حاضر است که ضمن مشغول نمودن اذهان عمومی به خود، به یک نگرانی جهانی تبدیل شده؛ لذا افراد به دنبال راه حلی از جمله راهکارهای معنوی، برای برون برون‌رفت از این مشکل هستند از همین رو چاره اندیشی جهت این امر نوعی آسیب‌شناسی شناخته می‌شود. سرعت همه-گیری و غافل‌گیری این ویروس از یک طرف و متأثر ساختن روابط مناسبات فردی و اجتماعی از طرف دیگر، سبب شد تا نهادهای اجتماعی، اقتصادی، آموزشی و سیاسی نتوانند مواجهه درستی با این پدیده جدید داشته باشند؛ و این امر موض سبب بلاتکلیفی عجیبی در میان آنها شده است. با این شرایط، تعلیق جامعه در شرایط اپیدمی و به تعبیر دقیق‌تر پاندمی، به وضعیتی منجر شده است که همه ابعاد و زیرساخت‌های زندگی اجتماعی را دچار شوکی عمیق کرده، بازاندیشی جدی در تمامی شئون مبتلابه را در دستور کار نهادها و سازمان‌های متعدد قرار داده است. به نظر می‌رسد از آسیب‌هایی که در مدت زمان ورود کرونا، جامعه را تهدید می‌کند، اعتقادی، اقتصادی و مشکلات خانودگی است؛ بدین معنی که سلامت روان (اضطراب، افسردگی و استرس پس از سانحه) افراد را تحت تأثیر قرار می‌دهد. از این رو در این مقاله با روش توصیفی تحلیلی تلاش شد تا آسیب‌های اجتماعی این بیماری بررسی شود و راه‌کارهای معنوی رویارویی با آن مشخص شود. مطابق نتایج به دست آمده، سلامت روان با اضطراب ارتباط وثیقی دارد به نحوی که نتایج حاکی از این است که رابطه معناداری میان

* عضو هیات علمی گروه مدیریت، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان)، اصفهان، ایران.
saeed.sharifi2003@gmail.com

** کارشناس مذهبی، حوزه علمیه خواهران فاطمه الزهرا (سلام الله علیها) ویلاشهر، اصفهان، ایران.mohammadi.sharifeh8@gmail.com

بیماری و سلامت راون وجود دارد. همچنین نظر به اینکه بعد معنـوی وجـود انسـان در رشد و تکامـل و کـاهش اضـطراب نقـش مهمـی دارد، چنـین بـه دسـت آمـد کـه معنویت نقش مؤثری در بهبود بیماری‌های جسمانی، کاهش دوره نقاهـت و تحمـل بیماری‌های صعب العلاج دارد؛ یعنـی مذهبی بـودن و معنویـت بیمـاران بـا کیفیـت زندگی آنان و اعتقاد به تأثیرگذاری معنویت در درمـان آنـان رابطـه مسـتقیم و معنـی داری وجود دارد.
واژه‌های کلیدی: آسیب اجتماعی، کرونا، راهکار معنوی.

دینداری انقلابی، محور مواجهه مردم ایران با بحران کرونا

سیدعبدالرسول علم الهدی*

بحران کرونا، سبب ظهور حقایق معنایی جوامع در رفتارهای ایشان نسبت به بیمارهای کرونایی شد. مسئله این مقاله چیستی نوع مواجهه مردم ایران با این بحران است که ظهور همان حقیقت ناب انقلاب اسلامی است. برای همین با روشی تحلیلی-توصیفی ضمن برشمردن رفتارهای مردم در قالب گروه‌های جهادی، اقشار مختلف به خصوص پرستاران و پزشکان، به تحلیل مکانیزم رفتاری مردم ایران با توجه به الهیات این جامعه می‌پردازیم. یافته‌ها نشان می‌دهد که دینداری انقلابی همان حقیقت ناب این جامعه است که امکان گذار از مسائل اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی را فراهم می‌کند.

واژه‌های کلیدی: دینداری انقلابی، بحران کرونا، مردم ایران، گروه‌های جهادی.

* استادیار گروه اندیشه و مطالعات فرهنگی دانشگاه جامع امام حسین(ع) kpalamhoda@ihu.ac.ir

محوریت بزرگان دین در زیست معنوی در زمان محدودیت‌های کرونا

محمود علی احمدی*

با شیوع گسترده ویروس ناشناخته کرونا، سبک زندگی اجتماعی مردم جهان به‌ویژه در کشورهای اسلامی که بسیاری از امور اجتماعی آنها محوریت دینی داشته و بخشی از زندگی آنان در عبادات جمعی و حضور در اماکن مقدس سپری می‌شد، تغییر یافت. دستورالعمل‌های سازمان بهداشت جهانی و به تبع آن ستاد ملی کرونا یک جانبه و بدون توجه به مسائل فرهنگی کشورهای اسلامی بود؛ از این رو در نحوه اجرای دستورالعمل‌ها تعارضاتی ایجاد گردید. در این تحقیق تلاش شده است به این تعارضات و دوگانگی‌ها که بعضاً براساس لجبازی‌های سیاسی و یا برداشت‌های نادرست ایجاد شده اشاره کرد و همچنین راهکارهای علما دین و رهبر انقلاب در قیاس با موارد مشابه در طول تاریخ مورد بررسی و پژوهش قرار گرفته است. روش انجام این تحقیق اسنادی است و بررسی مطالب نوشتاری و گفتاری مطرح شده در خصوص این موضوع توسط بزرگان دین و و نحوه برخورد دینداران در مواجهه با مسائل مشابه در طول تاریخ مبنای نگارش این مقاله می‌باشد. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد ویروس کرونا و به‌ویژه دستورالعمل‌های سازمان بهداشت جهانی و ستاد ملی کرونا در ایجاد محدودیت‌های اجتماعی و دینی، بر ابعاد مختلف زندگی دینی و مذهبی مردم ایران تأثیرات گسترده‌ای داشته و به واسطه دوگانگی تصمیمات و سخت‌گیری بیشتر برای مردم مذهبی، در برخی مواقع موجب اختلاف نظرهای جدی در بین مردم دیندار و حتی برخی از کنشگران مذهبی و سخنرانان دینی قرار گرفته است که در نهایت با هدایت بزرگان و علما دینی به‌ویژه با سخنان و رهنمودهای رهبر انقلاب، اختلافات برطرف گردیده و مراسمات دینی به خصوص عبادات جمعی به شکل جدید و نوپدید اجرا می‌گردید. تغییر در نحوه حضور در اماکن مقدسه، تعطیلی مراسم اربعین، تعطیلی

* دانشجوی مقطع دکتری جامعه شناسی سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات؛
setarehsetary@gmail.com

مساجد و نمازهای جمعه و جماعت در شرایط خاص، انجام مراسم ماه‌های محرم و رمضان به شیوه‌های نوین و توجه به نظرات و تصمیمات ستاد ملی کرونا از جمله مسائلی بود که طی دو سال اخیر می‌توانست اختلالاتی در کشور ایجاد نماید که با رهنمودهای بزرگان دینی و رهبر انقلاب این موضوعات در مسیر درست خود به اجرا درآمد، از این رو در بخش‌های مختلف این مقاله به تعارضات ایجاد شده و راه حل‌های دینی نوین برای تغییر در سبک زندگی مذهبی در شرایط بحران مورد اشاره قرار گرفته است.

واژه‌های کلیدی: کرونا، دینداری، سبک زندگی، مردم ایران، بزرگان دین، رهبر انقلاب.

بحران کرونا از منظر جامعه‌شناسی ادیان

محمدسجاد کافی*

مجید کافی**

در طول تاریخ، یکی از معدود درد و رنج‌های انسان، شرهای فردی و اجتماعی و بحرانی‌های جهانی، درد و رنج انسان از شر و بحران کرونا است. این که چرا معرفت‌های دینی در مواجه با درد و رنج انسان و شرور و بحران‌ها باید پاسخگو و توجیه‌گر باشند، به دلیل تأثیر و رابطهٔ شرور و بحران‌ها با دینداری و معنویت است. بحران در این نوشتار اصطلاحی اجتماعی و تاریخی است که عبارت است از ورود جهان به مرحلهٔ تغییرات بزرگ ناگهانی، تغییراتی که با حالتی دهشت‌بار، شتابی ناگهانی در مسیر تاریخ ایجاد می‌کند. در معنای جامعه‌شناختی بحران دارای مرحلهٔ تدریج، ناآرامی، آشفتگی و وضعیتی مابین تباهی و سلامت برای نظام اجتماعی است. باساس این نظر که کرونا نوعی بحران است، با سردرگمی شروع می‌شود، کنترل آن زمانبر، تصمیم‌گیری در زمان آن مشکل و جامعه را با بی‌نظمی مواجه می‌کند؛ اما خوانش آرامش‌بخش و تسکین‌دهندهٔ دینی از بحران و شر کرونا چیست؟

در این پژوهش داده‌های مورد نیاز از طریق بررسی کتابخانه‌ای به‌دست‌آمده و داده‌ها به روش مقایسه بین ادیانی تحلیل می‌شوند. با بررسی بحران‌های اجتماعی در تاریخ ادیان، نتایج زیر به‌دست می‌آید: ۱. معمولاً شرور و بحران‌ها به خصوص در سطح جهانی سبب تقویت دینداری و معنویت در اقلیت افراد جامعه و تضعیف دینداری در اکثریت افراد جامعه می‌شود؛ ۲. شرور بخشی از نظام یکپارچه عالم هستند؛ شرور و درد و رنج‌های انسان از عوامل طبیعی برخوردارند که قابل کنترل و پیش‌گیری هستند؛ ۳. یکی از رسالت‌های ادیان معنا بخشی به زندگی و توجیه درد و رنج از طریق روی‌آوری به دین است، اگر چه درد و رنج در اکثر افراد

* دانشجوی فرهنگ و ارتباطات دانشگاه امام صادق (ع)

** عضو هیأت علمی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه mkafi@rihu.ac.ir

جامعه باعث اختلال در دینداری و معناست؛ ۴. از نگاه ادیان الهی بحران‌ها و شـرور دارای فوایدی نیز هسـتند. بـه طـور کلـی مسـئله عـدمی‌بودن، نسـبی‌بودن شـرور و اندام‌وارگی جهان و نیز فواید شرور عالم در نگاه ادیان الهی حاکی از برتری خـوانش دینی شرور و بحران بر نگاه غیردنی به شرور و بحران است.
واژه‌های کلیدی: کرونا، جامعه شناسی ادیان، دینداری

آسیب‌های اجتماعی ناشی از کرونا و راه‌کارهای معنوی مواجهه با آنها

ندا کعبه*

امروزه شیوع کرونا ویروس، تبدیل به یك بحران جهانی شده است که کشورهای زیادی از جمله ایران را درگیر کرده است. این بیماری افزون بر تهدید سلامت جسمانی، سلامت و امنیت روانی افراد را نیز تحت تأثیر و مورد مخاطره قرار داده است، که آسیب‌های اجتماعی، فرهنگی، فکری ناشی از آن از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. تزلزل اعتقادی (ناشی از ضعف معرفتی، ناشی از شبهات اعتقادی و ناشی از ضعف ایمان)، آشفتگی فرهنگی، تعلیق زیارتگاه‌ها و مناسک آئینی و ترس از مرگ فقط بخشی از آسیب‌های اجتماعی کرونا ویروس است.

بازگشت به دین و معنویت، درمان بسیاری از دردهای انسان عصر حاضر است. این نوشتار می‌کوشد با توجه به مبانی غنی دین اسلام و آموزه‌های قرآن کریم، راهکارهایی را برای مقابله با آسیب‌های فکری و فرهنگی و پیشگیری از آنها که عبارت است از تصحیح و تعمیق اعتقادات و باورهای دینی و تقویت آنها ارائه نماید. افزایش معرفت نسبت به خدا، توجه به نظام احسن و پاسخ به شبهه شرور، افزایش ایمان و دوری از گناه، توجه به فرهنگ آخرالزمان و مفهوم مهدویت، استغاثه جهانی به درگاه الهی و نهایتاً یاد مرگ از جمله این راهکارهاست.

این مقاله به شیوه کتابخانه‌ای و با رویکرد دینی انجام گرفته است.

واژه‌های کلیدی: آسیب اجتماعی، تزلزل اعتقادی، آشفتگی فرهنگی، تعلیق‌های آئینی، ترس از مرگ

* دکتری تمدن اسلامی kabeh61@yahoo.com

روایت‌های علم، فلسفه، الاهیات، جامعه‌شناسی[1]

سید محمود نجاتی حسینی (خراسانی) *

فاجعه‌ها، به‌عنوان پدیده‌های بحرانی مرگ‌آور،برهم زننده نظم زیستی در جهان‌های اجتماعی و طبیعی‌اند. فاجعه‌های طبیعت ساخته (توفان، زلزله، سیل، سونامی، آتش فشان، گردباد، رانش زمین، سقوط بهمن، خشک سالی) و انسان ساخت (جنگ، قحطی، بیماری‌های واگیردار، آلودگی‌های زیست محیطی، تخریب طبیعت) همه بیش و کم و با درجاتی متفاوت مشمول این قاعده (بحران مرگ‌آور) اند.

انسان مدرن در دوره معاصر و در جهان مدرن برای مواجهه با این فاجعه‌های طبیعی و اجتماعی به چند ابزار مهم متوسل شده است: علم تئوریک ماده گرا برای شناخت ساختار فاجعه (علم مهندسی فاجعه)؛ علم تکنولوژیک ماده گرا برای کنترل و مهار فاجعه (مهندسی پزشکی فاجعه)؛ دانش تئوریک معناگرا برای فهم‌پذیرکردن عقلانی منطقی ذات فاجعه (فلسفه فاجعه)؛ دانش تئوریک معناگرا برای توجیه متافیزیکی فاجعه (الاهیات فاجعه)؛ و علم اجتماعی برای شناخت نقش و سهم جامعه و کنش‌گران اجتماعی در بروز فاجعه‌ها و نحوه و مکانیزم‌های اجتماعی کاستن از ترومای انسانی اجتماعی ناشی از فاجعه برای جلوگیری از فروپاشی و مختل شدن زندگی جمعی (جامعه شناسی فاجعه).

این مقاله صرفاً درآمدی است پدیدارشناختی بر توصیف ناب مواجهه این روایت‌ها با فاجعه‌ای به نام "ویروس کوید ۱۹ - کرونا " که به صورت پاندمیک و جهانی در سال ۲۰۲۰ میلادی در سطح جهان رخ داده است و ده‌ها جامعه و فرهنگ را درگیر بحران‌های زیستی - معیشتی نموده و هستی هزاران انسان را نیز به کام نیستی کشانده است.

واژه های کلیدی: فاجعه طبیعی، فاجعه انسانی، مهندسی فاجعه،فلسفه فاجعه، الاهیات فاجعه،جامعه‌شناسیفاجعه، ویروس کرونا.

۱ . این مقاله برای ارائه به همایش زیر تهیه شده است :
« وبینار بین المللی رهیافت خداسو در مواجهه با کرونا - پژوهشگاه حوزه و دانشگاه ، ۲۹ و ۳۰ اردیبهشت ۱۴۰۰ ، قم و تهران » .

manaviat@rihu.ac.ir tel:025-32111329www.manaviat.rihu.ac.ir
* دین پژوه - مدیر گروه دین انجمن انسان شناسی ایران .
telegram.me/@smnejatihosseini nejati.hosseini@gmail.com
www.for- mystudents.blogfa.com cell phone 0912-2045262

Pandemic, Politics, and Society: Critical Perspectives on the Covid-19 Crisis
Edited by Gerard Delanty, University of Sussex19 September10 August
The Political Theology of Covid-19

Bryan S. Turner*

Introduction: catastrophe, fortune and theodicy

In this chapter I consider the human need for meaning-making vocabularies in response to catastrophes and disasters. Human responses to catastrophes in the past often took the form of theodicies that is attempts to vindicate the will of God in the face of traumatic catastrophes. These disasters could be either natural such as earthquakes or political-social such as warfare. Recent debates about risk society may suggest that catastrophes may increase with modernization (Beck,1992; Giddens,1990:124-5). One might conclude that globalization and technical change have made our world increasingly vulnerable. Covid-19 is an obvious example of the risks of open borders and globalization. However, the ancient world was not exempt from such world-changing events and there are historical similarities between Covid-19 and previous epidemics. We can identify four parallel developments. The very idea of social distancing and quarantine were invented in reponse to the Black Death. In 1348, the port authorities of Venice established a forty-day period before ships could unload sailors and goods, which gives us 'quarantine'. Similar measures were adopted in English ports in the same period. Secondly, previous plagues have resulted in considerable social and political disturbance in response to economic hardship. Plagues uncovered obvious differences in contagion and mortality rates

* فیلسوف و جامعه شناس بریتانیایی دانشگاه سیدنی

between different social strata, thereby adding fuel to social unrest. Thirdly, plagues and natural disasters had deep effects on collective consciousness and memory with considerable generational differences in terms of beliefs and values. With the Covid-19 pandemic, we can see the similarities with the plagues of the past. We have yet to see how collective consciousness around generational differences between pre-Covid-19 and post-Covid-19 might evolve. Will there be a post-Covid-10 era? Perhaps this brings in a possible fourth similarity. The bubonic plague is still active and on 7 July 2020 the World Health Organization released a report to say that an outbreak of bubonic plague ('the Black Death') had been identified in Inner Mongolia. Covid-19 is a zoonotic disease that is an infection transferred from animals to humans. As our natural environment is further corrupted, we can expect more global plagues. In short, we are not in a post-bubonic plague era and, as with influenza, we may never be entirely free from Covid-19 outbreaks.